

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013

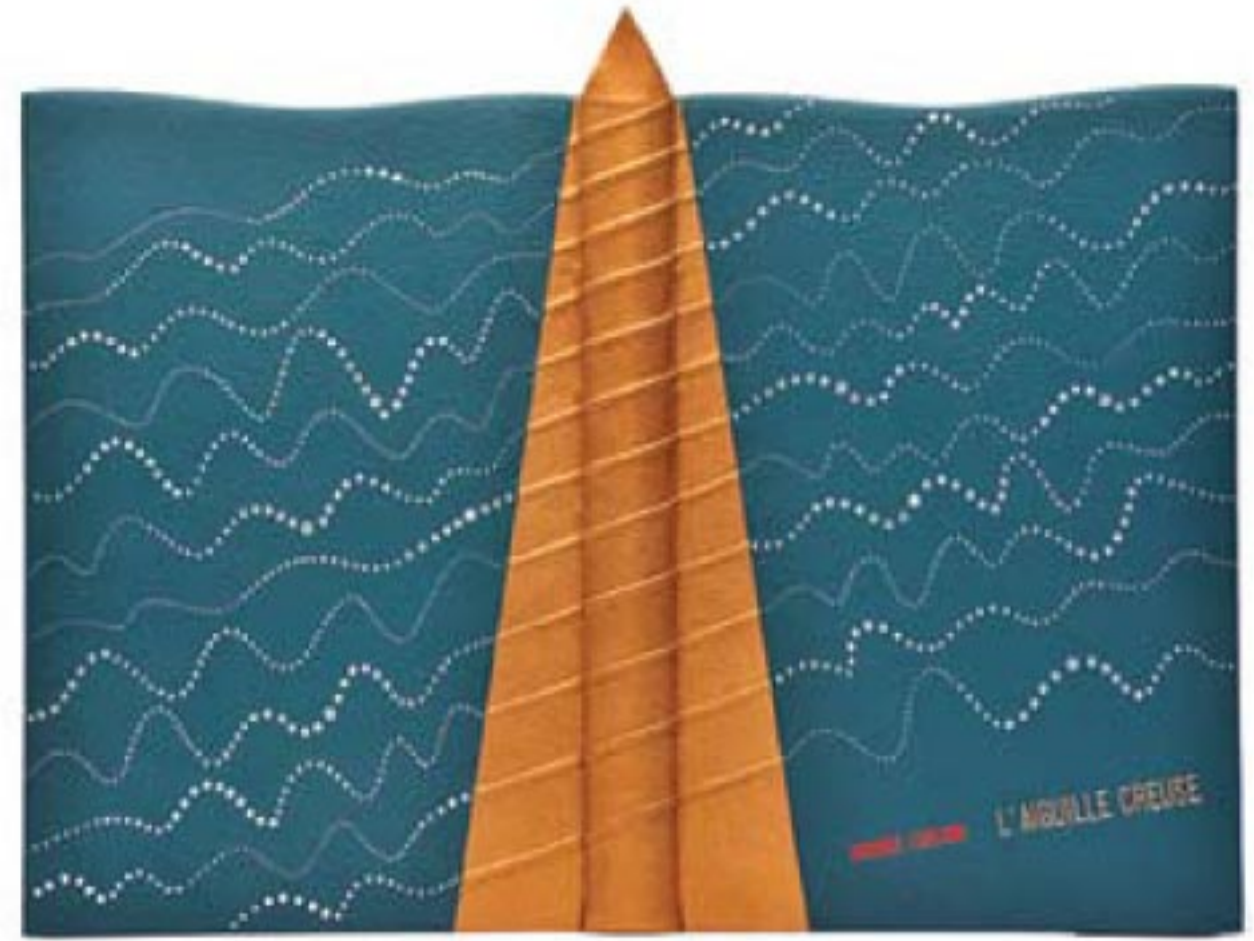
11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

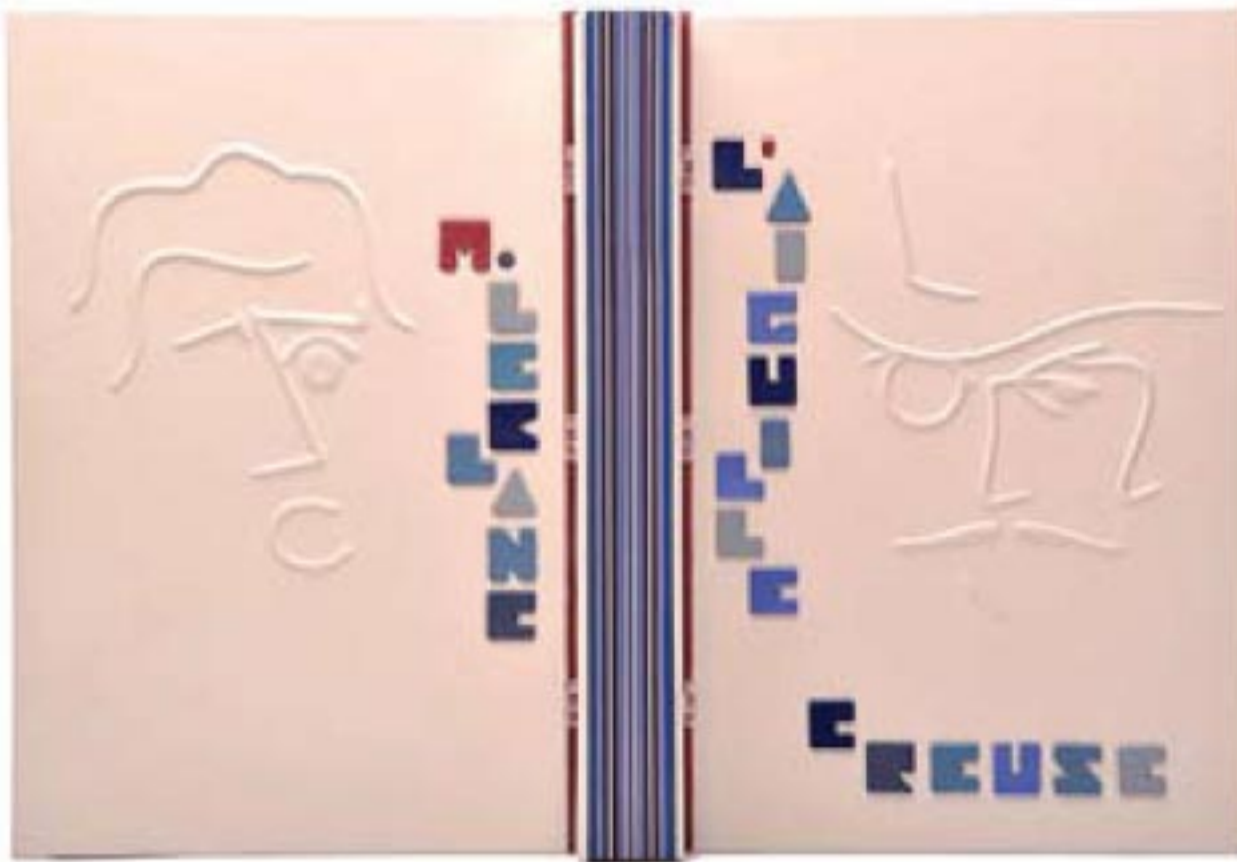

Isabella MICHELI (Italija)

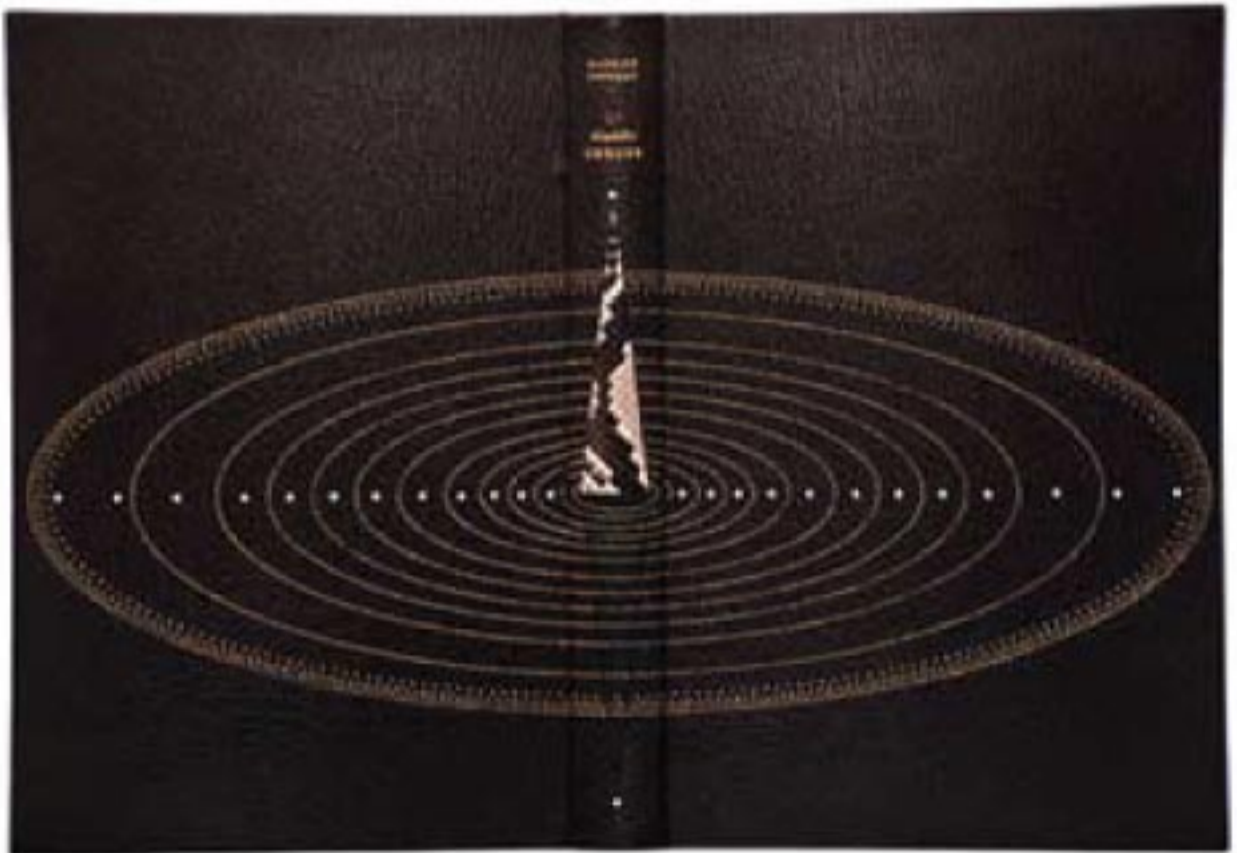
Eiko MATSUMAE, NAKAO, SHIBATA, Melle NAKAO, M. NAKAO (Japonija)

Bruna MAFFEI (Italija)

Julie STRUB (Prancūzija)

Hisae HIGUCHI (Japonija)

Takashi MATSUMAE (Japonija)

Apie pasaulinę meninės knygrišystės bienalę Prancūzijoje skaitykite p. 39

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 2013

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Algis MICKŪNAS. Apie skurdo ašį ir žmonijos perspektyvas / 2

Problemos ir idėjos

Modernybė nėra išsisėmusi. *Su architektu Tomu Spectoru kalbasi Almantas Samalavičius* / 10
Korporacinis kapitalizmas ir modernybės mitologija. *Su kanadiečių analitiku Wade'u Rowlandu kalbasi Almantas Samalavičius* / 14

Nuomonės apie nuomones

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. „Neabsoliučios“ moralės ir tiesos reikšmė teisei ir teisininkams / 18

Kūryba ir kūrėjai

Kolumbijoje, kur svaiginamasi haiku / 28
Julius KELERAS. Haiku ir Lietuva / 28
Kentaro AWANO, Ban'ya NATSUSHI, Julius KELERAS. Haiku / 30.
Kęstutis ŠAPOKA. Apie humanizmą ir nihilizmą. *Arūno Baltėno fotografijų paroda „Namų tyloji“* / 33
Ingrida RAGELSKIENĖ. Ideologijų užgožtas teatras. *Sirenos 2013* / 35
Rūta TAUKINAITYTĖ-NARBUTIENĖ. Menas, amatas, technika. *Pasaulinė meninės knygrišystės bienalė Prancūzijoje* / 39
Jūratė STAUSKAITĖ. Laisvi laisvės štrichai laisvai. *Paklaidžiojimai tarp baimių ir laisvių* / 43
Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-L. Jūratės Mykolaitytės burtai / 47
Kęstutis ŠAPOKA. Robinzono Kruzo ir Penktadienio nuotyčiai. *Ką ir kodėl įžeidžiamai erzina paroda „Tarpdiscipliniškumo kapinynuos (?)“* / 49
Tomas KAVALIAUSKAS. „Kai žmonėms nebegrės politinės represijos ir smurtas...“
Tarptautinio PEN klubo 79-asis kongresas Reikjavike / 52

Kaimynystė

Apie Ukrainos Kaščėjų, jo belaisvę ir langus, atveriančius skirtingas perspektyvas. *Su Tatjana Žurženko kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 57

Istorijos puslapiai

Virgilijus ČEPAITIS. Nepriklausomybės blokada / 66

Praeities dabartis

Almantas SAMALAVIČIUS. Holistinis disidentų požiūris / 78
Leon KRIER. Archeologinės rekonstrukcijos ateitis / 79
Andrius MARTINKUS. Kaip atsiranda „būtinioji dirva revoliucijai“ / 81

Apie knygas

Viktorija DAUJOTYTĖ-PAKERIENĖ. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio laikas / 87
Kęstutis ŠAPOKA. Atvirai ir be užuolankų / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Sostų ir postų karai / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Arūnas BALTĖNAS. Gervėčių Lietuva, 2012. Elena Augulienė iš Rimdžiūnų:

„Man kap gražu, gorodo aš nė iš tolo neliubijau, nuveini Gervėčius, tį kų, man jau nesdaboja, ir aš misliju – kap tie žmonės miestu buvo, o kur varguoliai. Tadu man kap nuvežė, ko gi mes norėjom nuspirkt... paltų ar kų, da gi buvau jaunesnė, tep, è tai gi seniai, kadu da jauna buvau, taigi da mašinų nebuvo taip jau labai, stovi pulkas, tai kolgi nemožna ait? Palauk, kol asžiba šviesa tį kokia, a kų tį darai, tada tik gįb gįb gįb per ulicų perlaki, oi, žmonės, da nemožna pereit kur nori, è dar sako, kad tu dar nuveitai – mašina ant mašinos, strašna diela, tai man labai strošna – kad varguoliai, kas miestu būva, nu tada par kų mes tį važiavom, oi, strošna, jaunas, kaip tį seni gyvena, ma striokas apėmė. Nu, kap gyventie? Aš tadu vobščie, gorodan nė iš tolo.“

4 p.: Kęstutis ŠAPOKA. Be pavadinimo, 2010-2013. Iš *parodos „Tarpdiscipliniškumo kapinynuos (?)“*

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

APIE SKURDO AŠĮ IR ŽMONIJOS PERSPEKTYVAS

Didysis išbandymas

Viena svarbiausių užduočių, su kuriomis susiduria tiek Europa, tiek visas pasaulis, – kaip įveikti skurdą, neprimetant vakarietiško „modelio“, kuris atrodo, o daugeliu atvejų net yra, „imperialistinis“. Apie tai paprastai nekalbama, jei viskas klostosi gerai, jei didžios pažangos pažadus pavyksta tesėti pasauliniu mastu. Remiantis oficialiais pranešimais, milijardas žmonių jau išbrido iš skurdo, o Europos Sąjunga dabar mąsto apie darbus, prasidėsiančius nuo 2015 metų, kad būtų sukurta ilgalaikė skurdo įveikos programa. Žinoma, Europa viena to nenudirbs – ši užduotis globali, net jei senasis žemynas norėtų būti kovos su skurdu lyderis. Teisę į sėkmę savinasi įvairios pusės, nuo Jungtinių Amerikos Valstijų dešiniųjų konservatorių, visus nuopelnus visada priskiriančių kapitalizmui, iki komunistinės vadovybės, gana išmintingai valdančios Kiniją. Darantieji tokius pareiškimus nė neužsimena, kad kapitalizmas ir komunizmas – tai dvi pagrindinės santvarkos, išgalvotos Vakaruose. Šiuo atžvilgiu tiek vienos, tiek kitos pripažinimas reiškia šališką kitų civilizacijų palankumą Vakarams. Tai aktualu, jei Europos civilizaciją aptariame, lygindami jos pobūdį su kitomis civilizacijomis ir aiškindamiesi, kaip jos vertina Vakarus.

Kaip derėtų rūpintis vargšais, karštai diskutuoja ekonomikos teoretikai, kartais net filosofai. Diskusija susitelkė ties tuo, kaip mažinti skurdą, nepakenkiant ekonomikai, o kitkas atmetama, esą tai nereikšmingi

dalykai. Tačiau ekonomika įgavusi aiškia kryptį – ji veržiasi augti, užuot apsiribojusi bazinių poreikių tenkinimu. Nuo XVI a. Europa laikėsi požiūrio, kad klestinčios ekonomikos sąlygomis skurdas yra neišvengiamas. Tokie išsilavinę asmenys kaip ekonomistas Bernard’as de Mandevillė’is tiesiai sakė, esą išnykus vergovei, ekonominė valstybės gerovė priklausys nuo dirbančių vargšų gausos. Tai reiškė, kad ekonominė plėtra neprivalo mažinti skurdo. Visos siūlomos priemonės buvo skirtos ne skurdui mažinti, o kritiniais atvejais padėti vargšams.

Būta net pareiškimų, esą dėl skurdo kalti patys vargšai, nes yra apimti tinginystės, įklimpę į nuodėmes, neatsispiriantys gašliam gyvenimo būdui. Dvasininkas Thomas Malthusas bene entuziastingiausiai propagavo tokį požiūrį: jo nuomone, ekonominė pažanga priklausys nuo technologijų, kurios gal net pagelbėtų vargšams, tačiau šie, būdami be saiko geidulingi, pagimdys tiek palikuonių, kad sunkiai gebės juos išlaikyti, taigi visada visi bus neturtingi. Toks požiūris paskatino priimti naujus įstatymus, uždraudusius bet kokias pašalpas, o tai pavertė vargšus priklausomais nuo savo darbo vietos. Adamas Smithas pasiūlė miglotą sprendimą dėl mokesčių, kurie būtų privalomi turtuoliams, tačiau jo vizija nepaskatino imtis veiksmų. Marxas, žinoma, turėjo savo sprendimą: panaikinti privačią gamybos priemonių nuosavybę, esą jas turi valdyti „liaudies masės“, tai leistų darbininkams tapti savininkais. Leninas bandė įgyvendinti Marxo idėjas, tačiau daugumą įstūmė į badą ir skurdą, pasiturimą

gyvenimą suteikęs tik „revoliucionierių elitui“, kuris „liaudies vardu“ pasisavino visą turtą *de facto*, kitaip tariant, buvo sukurta tai, kas nuo Milovano Djilaso laikų vadinama „valstybiniu kapitalizmu“.

XX a. imtasi įvairiausių skaičiavimų, aiškinta: kądangi turtuoliai sutaupo daugiau negu vargšai, vadinasi, sumažinus skurdą, sulėtės ekonominis augimas. Tokiam teiginiui prieštaravo Johnas Maynardas Keynesas, nurodydamas, kad ekonominiam augimui svarbu vartojimas, kurį skurdo mažėjimas tik padidintų. Pateikta svarių įrodymų, kad didėjant skurdui mažėja investicijos ir inovacijos. Kompiuterinė technika suteikė galimybes kurti ekonominius modelius ir paaiškėjo, kad nelygios galimybės gauti paskolą smukdo bendrą ekonominį augimą, nes vargšai negali investuoti nei į švietimą, nei į smulkųjį verslą. Toks požiūris dar labiau sustiprėjo, kai per Didžiąją depresiją sugriuvo mitas, neva vargsta tik tie, kurie tingi, yra kvailiai arba alkoholikai. Naujesni tyrimai parodė, kad žmonės skursta dėl prastos švietimo, sveikatos apsaugos būklės, net dėl to, kad neturi sveikos mitybos įpročių. Taigi rūpintis švietimu, sveikatos apsauga, vaikų maitinimu darželiuose ir mokyklose ekonomikai ne tik privaloma, bet ir naudinga. Vienas iš tokio mąstymo rezultatų – Brazilijos projektas *Bolsa Familia*, skurstančias šeimas remiantis tol, kol jų vaikai mokosi. Europos ekonomistai neturėtų kratyti drąsios minties, kad švietimas ir sveikata patys savaime yra gėris.

Vis dėlto akivaizdu, kad vien ekonominėmis priemonėmis skurdo pašalinti nepavyks, reikia visuotinio sutarimo ir veiksmų, apimančių švietimą, sveikatą, teises, pareigas, bendrijų su glaudžiais tarpusavio ryšiais kūrimą. Tokios pat svarbios ir kitos skurdo nulemtos problemos: paminamos žmogaus teisės, smurtaujama prieš moteris, vaikai verčiami dirbti, darbo sąlygos yra nesaugios, nepagarbiai elgiamasi su imigrantais, su mažumomis. Taigi tiek skurdo priežastys, tiek jo keliamos problemos susivijusios į labai painų kamuolį. Atkreipkime dėmesį: didysis pakilimas prasidėjo dėl spartaus ekonominio BRIC valstybių (Brazilija, Rusija, Indija, Kinija) šuolio, jų produkcijos mastai išaugo nuo 38 iki

50 proc. (apskaičiuota pirkimo galios išraiška). Dabar BRIC valstybės pagamina pusę pasaulio produkcijos. Toks ekonominis virsmas – didžiausias žmonijos istorijoje. Šis staigus kilimas ne tik sudarė sąlygas išsivaduoti iš skurdo, bet ir sparčiai vytyt gerovės valstybes. Tačiau „nuosmukis“, prasidėjęs Jungtinėse Amerikos Valstijose, smarkiai sumažino paklausą, todėl ateinantį dešimtmetį augimas bus perpus mažesnis negu pakilimo metais. Nors bendras augimo tempas sieks 5 proc., pasaulio raida lėtės. Kitaip tariant, kylanti BRIC ekonomika nebeužkamšys turtingų šalių silpnųjų vietų.

2005–2011 m. šuolis turi ir vieną neigiamą aspektą. Paslaugų kainos šoktelėjo, žlugdydamos gamybos kainas, ir tai iš dalies prisidėjo prie pasaulinės krizės. Gerokai išaugusi darbo rankų pasiūla lėmė, kad buvo išaldyti ar net sumažėjo atlyginimai, o tai padidino nelygybę tarp turtuolių ir vargšų. Tą patyrė ir ekonomiškai stiprių šalių ūkiai. Kita vertus, pigi darbo jėga paskatino tarptautinę prekybą – eksportas išaugo nuo 16 proc. pasaulinio BVP, koks buvo XX a. 10-ajame dešimtyje, iki 27 proc. 2008 m. Vien Kinijoje eksportas sudarė 50 proc. BVP. Pigi darbo jėga vienoje pasaulio dalyje padidino naftos, rūdos, vario, geležies, švino paklausą, jų kainos šoktelėjo, užtikrindamos geresnį gyvenimą šių prekių tiekėjams, tarp jų ir mažesniems ūkiams, kurių dauguma yra Afrikoje. Tačiau pigios prekės lėmė, kad išaugo nedarbo lygis Vakarų valstybėse. Dėl pasaulinio ekonomikos bumo tarša padidėjo net 33 proc., palyginti su 1977 m. Vilčių, kad ekonomika augs, turi vadinamosios *Next 11* valstybės, kurioms priskiriamas Bangladešas, Indonezija, Meksika, Nigerija, Turkija ir kt. (bendras jų gyventojų skaičius – 1,3 milijardai, pusė BRIC valstybių gyventojų skaičiaus). Tačiau jų ekonomika dabar aukštesnė už BRIC šalių ekonomiką, vadinasi, jos turi mažiau erdvės augti, nes kuo silpnesnė ekonomika, tuo didesnis galimas jos spurtas.

Panaikinti skurdą po 2015 m. bus sunkiau, negu per didįjį praėjusio dešimtmečio kilimą, kai iš skurdo išsivadavo milijardas žmonių. Prasidėjus pasauliniam „lėtėjimui“, atotrūkis tarp turtuolių ir vargšų, net jei šie nėra atsidūrę žemiau skurdo ribos, neišvengiamai didės. Taigi viena iš užduočių – daryti spaudimą tiek

senosioms, tiek greitai augančioms ekonomikoms, kad jos permąstyty pajamų paskirstymą ir žodžio „skurdas“ prasmę. Tai ypač svarbu, jei atkreipsime dėmesį, kad atotrūkį, pavyzdžiui, Indijoje, lemia ir technologinio išsilavinimo lygis. Tie, kuriems pavyko civilizacijos „kopėčiomis“ palypėti aukščiau, gali girtis augančiu turtu, įsilieti į pasaulines įmones, nekreipdami dėmesio į tėvynainius, skęstančius skurde. Žinoma, vadinamieji „neoliberalai“ aiškina, esą valdantysis sluoksnis, kurdamas verslus, parūpina daugiau darbo vietų ir mažina skurdą. Vis dėlto akivaizdu ir tai, kad, augant atotrūkiui, žmonės vis labiau slegia socialinė neteisybė, todėl jie ima reikalauti valstybinio turto dalybų.

Minėtas atotrūkis ir augantis sąmoningumas sukelia lūkesčius, kad gyvenimo lygis augtų, to reikalaujama ne „kada nors“ ateityje, o „šiandien“. Dauguma vadinamųjų „gatvės demokratijos“ (*streetocracy*) proveržių, tarp jų minėtinas ir Arabų pavasaris, prasidėjo nuo reikalavimo užtikrinti ekonominę gerovę. Todėl pasaulis nu-stebo, kai į gatves išėjo, degino mašinas ir daužė vitrinas Švedijos jaunimas, nors gyvenimas šioje šalyje laikomas ekonomiškai saugiausiu. To priežastis – didėjantis neatitikimas tarp pajamų ir lūkesčių. Brazilijoje daugiau kaip 40 milijonų žmonių išbrido iš skurdo ir dabar priklauso vidurinei klasei, taigi socialinė nelygybė gerokai sumažėjo, tačiau šią šalį ir toliau dreolina „gatvės demokratija“. Dingstį kelti neramumus iš pradžių davė 22 centais padidėjusi autobuso bilieto kaina, vėliau – valdžios korupcija, dar vėliau – neveikli vyriausybė, be to, Brazilijoje rengiamas tik pasaulio futbolo čempionatas, nors brazilai pageidavo tiek jo, tiek Olimpinių žaidynių... Čilėje studentai aršiai protestavo prieš didėjančias aukštojo mokslo kainas, o Turkijoje – prieš valdžios ketinimą nugriauti parką Stambule. Keista, bet šalys, kuriose vyko šios demonstracijos, turi kai ką bendra – tai ekonominė jų sėkmė. Nepaisant to, kad visų šių valstybių valdžia renkama, tačiau su protestuotojais neįmanoma tartis, nes jie neturi vadų, su kuriais būtų galima leisti į derybas. 80 proc. demonstrantų atėjo, apie mitingus sužinoję iš socialinių tinklų *Facebook* ar *Twitter*. Įdomu palyginti valstybės vadovų reakciją – Brazilijos Dilma Rousseff vengė smerkti demonst-

tus, liepė būtinai juos išklausti, rimtai atsizvelgti į jų rūpesčius, piktinosi korupcija ir net pradėjo valstybinę diskusiją dėl politinių reformų. O Turkijos Recepas Tayyipas Erdoganas ne tik pasmerkė, bet ir užsipulė demonstrantus, esą šie rengia sąmokslą prieš islamiškąją vyriausybės pakraipą.

Bet kuriuo atveju pranašumas tas, kad išrinktosios vyriausybės yra lankstesnės ir atviresnės piliečių nuomonėms negu dinastinės. Vis dėlto tebėra neatsakyta į klausimą, kodėl žmonės išeina į gatves būtent tada, kai šalies reikalai gerėja? Labiausiai tikėtina, kad visuomenės, patiriančios greitas permainas ir augimą, turinčios teisę į gerovę ir raštingumą, gaunančios didesnę informacijos kiekį ir, svarbiausia, puoselėjančios didesnius lūkesčius, nariai siekia patys tapti savo likimo kalviais. Tai reiškia, kad politinė strategija atsilieka nuo jų lūkesčių. Turkijoje į protesto bangą įsiliejo nepaprastai įvairūs socialiniai sluoksniai: pasauliečiai, tikintieji, jaunimas, alevitų mažuma, studentai, homoseksualai, armėnai, anarchistai, gamtosaugos šalininkai... Jūs suvienijo noras pasipriešinti autokratijai. Tai buvo ne sekuliarizmo išpuolis prieš islamą, bet pliuralizmo kova su autokratija. Suprantama, pasauliečiams kelia nerimą tai, kad pradinėse mokyklose įvedamos Korano pamokos, arba tai, kad drausdamas vartoti alkoholį, Erdoganas pareiškė, esą nereikėtų įstatymų, kuriuos įtvirtino du girtuokliai (Atatiurkas ir po jo valdęs Ismetas Inonu), laikyti šventesniais už tuos, kuriuos davė Alachas. Tačiau svarbiausia, kad dauguma demonstrantų labai jauni, o jų pažiūros susiformavo, naršant po *Twitter* ir *Facebook* platybes. Jaunimo lūkesčiai gerokai didesni, negu drįso puoselėti tėvai, todėl kyla toks audringas pasipiktinimas, kai kas nors bando nurodyti, kiek vaikų kam turėti, ko nedera valgyti ar gerti. Be to, jauni žmonės labiau saugo gamtą, myli gyvūnus ir, svarbiausia, yra tolerantiški įvairovei. Tikėtina, laiko save europiečiais.

Ar daugiatautėms demokratinėms valstybėms visais atvejais sekasi gerai, ar egzistuoja tradicinės kliūtys ir stabdžiai, trukdantys įveikti skurdą? Panagrinėkime Indijos situaciją – tai šalis, kurioje jau šešis dešimtmečius vyksta rinkimai, spauda yra laisva, egzistuoja

teisės ir įstatymų viršenybė. Atrodytų, visa tai turėjo užtikrinti, kad valdžia būtų atskaitinga rinkėjams. Praėjusią vasarą netyčia ėmė ir paaiškėjo, kad 400 milijonų indų XXI a. gyvena be elektros. Prastos sanitarinės sąlygos, apverktina higiena: pusė šalies gyventojų vis dar tuština lauke, todėl šalyje toks didelis mirštančiųjų nuo viduriavimo ir encefalito skaičius. Nuo daugelio ligų skiepijama mažiau žmonių negu subsacharinėje Afrikoje. Badaujančių indų vaikų dvigubai daugiau (43 proc.) negu afrikiečių. Daugelis suaugusiųjų, ypač moterų, gyvena pusbadžiu. Delio valdžia neseniai nutarė dviem trečdaliams šalies gyventojų dotuoti maistą, tam kasmet numatyta skirti keturis milijardus dolerių. Kone 800 milijonų skurstančiųjų kas mėnesį gaus po 5 kilogramus pigesnių ryžių, kviečių ir sorų. Svarbiausi čia du klausimai: ar to pakaks skurdui sumažinti, ar didžiulė biurokratų korupcija leis, kad lėšos pasiektų skurstančiuosius. Siūloma liberalizuoti darbo įstatymus ir, svarbiausia, imti pavyzdį iš kitų BRIC valstybių. Brazilija ir Kinija įrodė, kad skurdas nyksta, įvedus teisingesnę socialinę politiką, investuojant į sveikatą, švietimą, paramą vaikams, – šie veiksniai skatina ekonomikos augimą ir duoda didelę socialinę naudą. Pavyzdžiui, paimekime sveikatos apsaugą – Indijoje (išskyrus galbūt Tamil Nadu valstiją) vienam gyventojui paprastai skiriami 39 doleriai per metus (Kinijoje – 203 doleriai, Brazilijoje – 483 doleriai). Indijoje tai prilygsta 1,2 proc. BVP, daug mažiau už pasaulinį vidurkį – 6,5 proc. Švietimo būklė irgi kelia nerimą. Nustatyta, kad pusėje mokyklų, esančių septyniose didelėse šiaurinėse valstijose, beveik nevyksta pamokos, nes gerą atlyginimą gaunančius mokytojus taip sunku atleisti, kad šie visiškai nesuinteresuoti atlikti savo pareigų. Todėl net vargšai, kai tik išgali, savo vaikus siunčia į privačias mokyklas, nes ten mokytojai bent jau ateina į darbą...

Diskutuojama dėl keleto veiksnių: pirmiausia, dėl didelės biurokratijos, kuri savaime auga ir tvirtai laikosi, pasinėrusi į nepotizmą ir kyšininkavimą, – būtent ji yra valdžia *de facto*. Antra – vis dar galioja kastų paprotys (kurį pripažino net Gandis), tradicinį valdžios elitą atskiriantis nuo eilinių gyventojų. Niekas nereikalauja, kad elitas rūpintųsi žmonių gerove. Kandidatai į aukš-

tas pareigas skiriami iš elito grupių, jų valdžia nenutrūkstama, ją garantuoja tai, kad elitui priklausančios šeimos yra išsilavinusios ir turi visuomeninį statusą. Pavyzdžiui, gydytojai, laipsnius gavę užsienio universitetuose, sugrįžę į Indiją, įkuria prabangias privačias klinikas, tačiau jos skirtos ne šalies gyventojams gydyti, o pinigingiems užsieniečiams lepinti. Žinoma, teikiamos paslaugos ir indams, pavyzdžiui, daroma daug širdies operacijų, statomos privačios klinikos (Dr. Devi Shetty įsteigė 21 kliniką), tačiau pavienės pastangos, svetur vertinamos kaip sėkmingas modelis, negali aptarnauti didžiulio šalies gyventojų skaičiaus.

Dar neaptarėme, kaip civilizaciniai skirtumai ir lėtėjantis ekonomikos augimas mažina galimybes įveikti skurdą. Lygiai taip pat galėtume argumentuoti, esą „per vėlu“ tikėtis, kad civilizacijoms pavyks išvengti konfliktų. „Gatvės demokratija“ ima reikštis net ir tose pasaulio vietose, kurias užvaldžiusi autokratija, tad kyla klausimas, kas skatina tokius pykčio proveržius? Tai, kad pasaulinės technologijos – įvairūs interneto tinklai – suteikia galimybę užmegzti ryšį su įvairiausiomis paramos grupėmis, derinti įvairius interesus ir pasirinkimus, yra jau savaime suprantamas dalykas. Tai reiškia, kad autokratai ir jų valdoma žiniasklaida praranda informacijos monopolį, vadinasi, tai, ką jie teigia, lengvai galima užginčyti. Tačiau autokratiniai režimai vis dar trukdo ekonominei raidai, todėl daugybę savo piliečių verčia gyventi skurde.

Civilizacijos

Pirmiausia reikėtų glaustai aptarti civilizacijas, ypač Europos, nes ji, o ir Vakarai plačiąja prasme, yra šiuolaikinių pasaulio įtampų centre. Daugelis kitų civilizacijų atmeta Vakarų ideologiją, tačiau tuo pat metu reikalauja, kad Vakarai spręstų jų tarpusavio konfliktus, etninius ir lyčių susipriešinimus, teritorinius ginčus, užtikrintų techninę ir edukacinę paramą, net palaikytų įvairias religines grupes. Ar yra būdų, neprimetant savo vertybių, daryti konstruktyvią įtaką kitų civilizacijų raidai? Tai – jautri tema, reikalaujanti itin atsargiai apibrėžti, kuo Europos civilizacija skiria-

si nuo kitų civilizacijų. Pirmą užduotis – nustatyti ribas tarp to, kas vadinama Europa ir išplėstine jos versija – Vakarais, kas sudaro šiuolaikinius Vakarus kartu su dvejopu – moksliniu ir politiniu – jų švietimu, kaip šiuolaikiniai Vakarai „globalizavosi“, remdamiesi savo išrastu realybės modeliu, politinės visuomenės ir jos poreikių supratimu. Būtina atriboti kitokio tipo civilizaciją – Vidurio Rytus – su jos variacijomis, kurios laikomos „fundamentalistinėmis“. Ji apima induizmo fundamentalizmą, kartais įtraukiami budistų veiksmai (Mianmare prieš musulmonus) ir net autokratinės tendencijos Rytų Europoje. Visi šie režimai linkę slopinti pažangą, kurią vadina Vakarų invazija, tačiau be vakarietiško komunikacijos technologijų negali išsiversti, net planuodami „gynybą“ prieš „didįjį Šėtoną“ iš Vakarų.

Mes tvirtiname esantys europiečiai, tačiau nelabai žinome, ką tai reiškia, kai kurie žemyno regionai ir kelias salų tuo klausimu laikosi skirtingos nuomonės. Kai kurios šalys, nors priklauso Europos Sąjungai, tačiau nuolat reiškia nepasitenkinimą ja, pavyzdžiui, Didžioji Britanija. Taigi, svarstydami, koks Europos vaidmuo pasaulyje, pirmiau turime apsispręsti, kas mums yra Europa.

Graikų rašytojai, tokie kaip Aischilas, atmetė dievybių galią, atsisakė absoliutistinių pareiškimų, nes šie, remiami dievybių, paverčia žmones pašalinių jėgų žaislais. Klysti žmogiška, tačiau vis tiek reikia gyventi pagal savo pačių sukurtus įstatymus, nesiklaupyti prieš kokį nors didįjį karalių, ponų poną, dievų dievą. Tegul dievybės egzistuoja, bet neleiskime joms lemti žmonių likimo. *Iš esmės Europa ir Vakarai nuo pat pradžių yra pasaulietiški.* Tai buvo ir tebėra Prometėjo argumentas. Sprendžiant civilizacijos reikalus, pasak graikų, reikia visuotinio nusimanymo, paremto ne kažkokia dieviška dogma, o *Paideia* – įvairiapusiu švietimu, kuris pasitiki ne prieštarinomis dievybėmis, bet logika ir supratimu, galinčiu patarti, kas klystantiems žmonėms yra gerai. Ypač aiškiai tą išdėstė Platonas.

Tai sukėlė revoliucinį virsmą: žmonės patys privalo spręsti visuomenės reikalus. Šią mintį tiesiogiai išreiškia mitas apie Prometėją, kuris pasipriešina Dzeuso

įsakymui, draudžiančiam žmonėms turėti ugnį. Prometėjas, matydamas žmonių kančias, pavagia ugnį iš dievų. Tai praktinė pagalba, už kurią Prometėjas nieko neprašo. Jis netrošksta valdyti, nebando įpiršti kitiems savo gyvenimo būdo. Jis neįsteigia partijos, nereikalauja, kad būtų paskirtas teisėju. Niekam nekeršija, bet ir nepaklūsta dievų dievo įsakymui, nes išvelgia nepagrįstą Dzeuso kerštą žmonėms.

Įdomu tai, kad graikai tokius maištininko veiksmus laikė kilniu poelgiu, pažeidžiančiu neteisingą įstatymą. Nors formaliai Prometėjas pasielgė „blogai“, neteisėtai, jo asmens taurumas ir teigiamos savybės nusveria formalų blogį. Prometėją galima vertinti kaip praktišką racionalų pasaulietį „materialistą“. Jo tikslas – padėti kitiems, tačiau ši pagalba pakeičia ir teisingumo supratimą. Net Dzeusas priima šį pokytį, pripažindamas, kad jo įsakas, draudžiantis žmonėms turėti ugnį, buvo neteisingas. Prometėjo pasaulietiška, sekuliari laikyvena lemia, kad jis yra nepriklausomas nuo bet kokios valdžios. Laikosi savo pažiūrų, geba planuoti ateitį, paremtą turimomis žiniomis ir asmeniniu pasirinkimu. Suklydęs tą pripažįsta ir stengiasi klaidas ištaisyti. Šiaip ar taip, Prometėjas nusprendė paremti Dzeusą mūšyje su titaniais, tačiau po pergalės suvokė, kad griausmavaldis tapo tironu. Taigi nusprendė ištaisyti savo klaidą, maištaudamas prieš Dzeuso įstatymus. Šiuo atveju aukščiausia valdžia yra atmetama kaip iš principo ydinga. Tuo nesiekama jokios asmeninės naudos. Žmonija pati atsakinga už savo likimą, todėl reikalaujama, kad dievai daugiau nesikištų į jos reikalus.

Prometėjo mitologijoje Dzeusas yra aukščiausias kultūrinis *pastovumo* simbolis, neprilygstamas autoritetas. Savo ruožtu Prometėjas yra kultūrinis *veiksmo* simbolis. Jis, būdamas Dzeuso rėmėjas, atskleidžia, kaip svarbu užtikrinti ir *išlaikyti pastovumą*. Todėl padeda Dzeusui įveikti titanus. Tačiau sukildamas prieš blogą Dzeuso įstatymą, jis ima *griauti pastovumą*. Prometėjo mitas atskleidžia itin specifinį santykį tarp pastovumo ir kaitos: aukščiausias pastovumo simbolis – Dzeusas – yra priverstas pritarti Prometėjui ir tai keičia jo paties pažiūras. Šiuo požiūriu pastovumas gali priimti sąlygas, kurios yra būtinos kaitai užtikrinti. Tai reiškia, kad

ši civilizacija suteikia galimybę mesti iššūkį bet kokiai valdžiai, bet kokiam įstatymui. Kitaip tariant, aiškėja dialogas tarp pastovumo ir kaitos.

Atsižvelgiant į tokią sąmoningumo struktūrą, klasikiniai mitiniai graikų herojai turi stoti prieš demokratijos ir filosofijos „teismą“. Kiekvienas valdžios veiksmas gali būti atvirai svarstomas, tiriamas, nagrinėjamas viešuose debatuose, reikalaujant įrodyti jo pagrįstumą arba keisti tiek tradiciją, tiek mąstymą. Dėl šios priežasties klasikinė Graikija buvo daugialypių pozicijų ir intelektualinių pažiūrų kovos laukas, visi reikalavo atviros visuomenės, kuri šiuos nesutarimus galėtų išspręsti. Tokia atvira visuomenė yra kultūrinis pastovumo simbolis, duodantis postūmį visai kūrybinei kaitai: *pastovumas – tai kaitos užtikrinimas ir išlaikymas*. Tuo remiasi ir šiuolaikinis vakarietiškas demokratijos supratimas, nors dabar viskas aiškinama visai kitokia simboline kalba. Šiuolaikinės revoliucijos grindžiamos prielaida, kad autokratija, monarchija ir teokratija – dieviška karalių ir neklystamų valdovų tvarka – iš tikrųjų viešpatauja visiškai atsitiktinai. Jos pastovumui reikia mesti iššūkį, kaip tą padarė Prometėjas, ir įsteigti institucijas, kurios skatintų atvirumą, kaitą. Šios revoliucijos sugrąžino Europos esmę.

Vakarų intelektualai visas autokratinės civilizacijas, visas dogmatiškas ideologijas, tarp jų fašizmą ir komunizmą, pasmerkė kaip netinkamas vakarietiškam gyvenimo būdui ir apskritai žmonių visuomenei. Komunizmas ir fašizmas – tai mirtini virusai, naikinantys europietišką dvasią. Trumpai tariant, *Europa, Vakarai, Abendland, Oksidentas* yra vieta, kurioje bandoma išlaikyti žmogiškumo esmę.

Kitų civilizacijų aiškiaregiai, šamanai, vyriausieji žyniai, šventieji ne be pagrindo kaltina Europą ir Vakarus pasibaisėtiniu imperializmu, kolonializmu, eksploatacija, arogancija, vadina vergvaldžiais ir apskritai piktadariais. Vakariečiai iš tikrųjų pirkdavo ir parduodavo žmones, daugiausia afrikiečius, tačiau patys Vakarai pasmerkė vergiją kaip nepriimtina blogį. Tokio gilaus savo praeities apmąstymo imasi tik Vakarai. Kartais net nesmagu klausytis, kaip vakariečiai vis kaltina save dėl praeities piktadarybių ir trokšta jas atpirkti gausia pagalba, dosnia parama nuskriaustiesiems, „prisilėgtie-

siems“, net jei šiuos engia jų pačių autokratinė valdžia. Lankiausi daugelyje pasaulio valstybių ir genčių, kur įsigalėjusi priespauda, diskriminacija, vyksta genčių karai, kultinės žmogžudystės, – tai ydos, kurių visai nesistengia įveikti vietinė valdžia. Ir visur be išimties buvo skundžiamasi, esą „niekas nežino apie mūsų padėtį, niekas nekreipia dėmesio, kokiomis sąlygomis gyvename“. Tačiau šis skundas nukreiptas ne į Kiniją, Rusiją ar Braziliją, o į Vakarų. Dar daugiau, skriaudžiamieji nesiekia gyventi niekur kitur, tik Vakaruose. Taigi, nepaisant visų kaltinimų, patys kaltintojai nori, kad juos pripažintų būtent Vakarai. Viena vertus, Vakarai yra smerkiami, kaltinami, reikalaujama, kad jie prisiimtų atsakomybę už ankstesnių kartų nuodėmes, antra vertus, prašoma, kad Vakarai gintų „visų kitų“ teises, interesus, kultūras, kultus, mažumas, net gyvybes. Taigi Vakarai, iš pažiūros įvaldę aiškų tapatumą, yra atviri ir neapibrėžti. Net įvairių didelių kultūrų ar mažų kultūrų tapatumo paieškos iš esmės yra vakarietiškos.

Vakarietiškas universalumas aprėpia įvairius sąmoningumo sluoksnius, nė vienam iš jų neleisdamas įsivyrauti. Remiantis klasikiniu vakarietišku mąstymu, universalumą grindžia atvira visuomeninė sritis, reikalaujanti, kad kiekvienas pilietis dalyvautų, sprendžiant viešuosius reikalus, tačiau nesiremtų savo asmeniniais norais, troškimais, neprimestų išankstinio nusistatymo. Tik toks dalyvavimas užtikrina laisvą diskusiją, neiškreiptą merkantilių motyvų. Šiuo atžvilgiu visuomeniniai sprendimai yra savarankiški, o savarankiškumas reiškia, kad visi piliečiai lygūs, nepaisant socialinio jų statuso, – lygybė kyla iš savarankiškumo. Visos taisyklės atsirado iš racionalaus dialogo tarp savarankiškų, patikimų ir lygių asmenų. Taip pat svarbu pabrėžti, kad tokios taisyklės gali būti iš dalies klaidingai suprastos, taigi, piliečių pareiga – taisyti galimas klaidas, pasitelkiant viešąjį dialogą. Tai galima įvardyti kaip *besąlygišką žmonių atsakomybę už sprendimus, jų įsigaliojimą ir savo pareigą taisyti klaidas*.

Vakarai apima ir dar vieną civilizacinę struktūrą – ji kilusi iš Vidurio Rytų ir simboliniu lygmeniu yra išreikšta hebrajų, krikščionių ir musulmonų kultūrose. Šią civilizaciją pasitelksime kaip pavyzdį tų pasaulio

galių, kurios bando mėgdžioti Vakarus, bet kartu konfrontuoja tiek su jais, tiek vieni su kitais. Reikėtų iškart patikslinti, kad tokiai socialinei struktūrai aš nei prieštarauju, nei pritariu, – tai paprasčiausiai simbolinis modelis, pagal kurį gyvena daugybė žmonių. Šią struktūrą geriau suprasime, remdamiesi mitologiniais maišto prieš valdžią vaizdiniais. Šiose kultūrose maištininkas iš pradžių yra Liuciferis. Jo maištas pateikiamas įvairiais pavidalais. Pirma, būdamas vyriausias vaikas šeimoje, jis negali susitaikyti su mintimi, kad jo tėvas–kūrėjas labiau myli jaunesnįjį sūnų. Antra, nenori ir negali pripažinti, kad buvo sukurtas *kito*, taigi su juo susijęs. Liuciferis pats trokšta kurti savo būtį. Trečia, perversmu siekiama absoliučios valdžios: jis nori panaikinti savo tėvo tvarką ir pakeisti ją savąja imperija. Tai nereiškia, kad jis perims tėvo sostą. Toks pakeitimas iš esmės yra neįmanomas. Liuciferis gali turėti tik laikiną imperiją, kuri išjuoktų, o kartais žlugdytų tą, kurią valdo jo tėvas. Pagal šią tradiciją maištininkas viską griauja, apimtas pavydo, įtūžio ir neapykantos. Kadangi tėvo valdžia yra absoliuti ir nekintama, ji vertinama palankiai, o griaujamasis Liuciferio maištas suvokiamas kaip absoliutus blogis. Simboliškai tariant, jis yra neigiamas herojus, nesuinteresuotas nei kam nors padėti, nei palengvinti kitų kančias. Net patenkindamas kai kuriuos kitų troškimus, jis tai daro, vien norėdamas papirkti, kad įsigytų padėjėjų tėvui žlugdyti.

...Liuciferis buvo sukurtas tarnauti tėvui, kad paremtų jo tvarką, išsiaiškindamas, kas nusižengė tėvo įsakams ir turi būti nubaustas. Šiuo požiūriu Liuciferis niekaip negali turėti asmeninio tapatumo. Visa jo esybė sutampa su tarnyste tėvui. Kalbant metaforiškai, Liuciferis yra nedangiškų reikalų valdybos pirmininkas, slopinantis, baudžiantis visus, kurie drįsta priešintis jo tėvui, todėl laikomi nuodėmingais. Civilizacinės struktūros lygmeniu sąmoningumas yra *veikla, užtikrinanti pastovumą*. Kitaip tariant, Liuciferis yra kultūrinis šios sąmoningumo struktūros simbolis. Jo maištas yra *veiksmas, ardantys pastovumą*. Vis dėlto šis ardyimas ir jo paskirtis radikaliai skiriasi nuo to, kas aprašyta mite apie Prometėją, kuris nesiekė įkurti Dzeusui priešiškos imperijos. Jo pasipriešinimas užsimezgė iš asmeninės

pareigos, iš moralinio apsisprendimo, ir tai pakeitė tvarką aukščiausiu simboliniu lygmeniu. Liuciferio maištas neturi jokios galimybės pakeisti tėvo nustatytų taisyklių, nes šios yra absoliučios ir visagalės. Pasulyje nėra nieko, kas nepaklustų šiam pastovumo simboliui. Šiuo atžvilgiu maištas prieš tokį pastovumą, jo ardyimas yra kaitos parodija.

Tėvo–sūnaus simbolizmas atskleidžia civilizacinę struktūrą, kuri visiškai priešinga atskleistajai Dzeuso ir Prometėjo simbolizme. Pirmasis sąmoningumas neleidžia steigti institucijų, kurios skatintų keisti įstatymus ir net jas pačias, siekiant žmonių gerovės. Dar daugiau, šis sąmoningumas užkirstų kelią bet kokiam simboliškam išreikšto pastovumo svarstymui, analizei ir kaitai, taigi ir tiesos, etikos sąvokų turinio pokyčiams. Tokia struktūra negali pakęsti nepriklausomų asmenybių, kurios gebėtų savarankiškai ir racionaliai apsispręsti, ar suteiktasis pastovumas atitinka žmonių poreikius, ar ne, gal net reikėtų šią struktūrą keisti. Šitoks svarstymas būtų vertinamas kaip išpuikimas, o bet koks siūlymas keisti esamą tvarką reikštų sėti chaosą ir blogį, paremtus netinkamu (nuodėmingu) mąstymu. Ši civilizacinė struktūra nenumato demokratinių atvirų institucijų, kurios suteiktų galimybę racionaliai ir atsakingai aptarti bendras problemas, nesikreipiant į „vyriausiąją valdžią“. Tai pateisina ir „šventąjį karą“, kur viskas mobilizuota, pavaldumui ir paaukojama pergalės prieš blogį dėlei. Žmogiškumą ir vertę asmuo įgyja paklusdamas tokiai valdžiai. Ir atsiduria pirmoje liuciferiško simbolizmo fazėje: jis privalo dirbti, kad sustiprintų absoliutų pastovumą ir sunaikintų viską, kas kelia bent mažiausią kaitos grėsmę

Konfrontacija

Pagal klasikinę graikišką europietišką civilizacinę struktūrą pastovumas užtikrina nuolatinę kaitą ir leidžiasi būti keičiamas. Tai sudaro šiuolaikinio vakarietiško mąstymo pagrindą ir duoda impulsą sukilti prieš autokratinis režimus. Tokios revoliucijos duoda pradžią atviros visuomenės raidai su demokratinėmis institucijomis. Būdamos pastovios, jos pripažįsta įvai-

riausias veiklos formas, toleruoja skirtingas pažiūras, net simbolinę tėvo-kūrėjo ir sūnaus Liuciferio modelį. Prometėjiškoji civilizacija, į tėvo-sūnaus santykį žvelgia kaip į vieną iš daugelio galimų, jam suteikiamas lygiavertis statusas. Jo šalininkai gali viešai aptarti ir kritikuoti kitus simbolinius modelius, savo ruožtu leidžiasi kritiškai vertinami kitų. Viską galima pripažinti, atmesti, nuginčyti, ištirti. O tėvo-kūrėjo simbolizmas viską apibrėžia kaip nekintamą tvarką, nedrumsčiamą jokių abejonių ar nepasitenkinimo. Jei pasaulyje egzistuoja neteisybė, taip yra vien dėl žmonių trumparegiškumo ir seklios vaizduotės. Vertinant pagal simbolinį tėvo-kūrėjo modelį, viskas yra absoliučiai teisinga ir toji tiesa nekinta. Visi privalo paklusti šiai tiesai ir teisingumui. Tie, kuriems nesiseka tinkamai tarnauti arba kurie tiki kitokiomis tiesomis, iš esmės yra blogio pusėje. Dar daugiau – kadangi ši civilizacinė struktūra yra klajokliška, prozelitiška, turinti pareigą visai žmoneijai skleisti ir primesti monistines savo pažiūras, ji yra militaristinė, mobilizuojanti negailestingai kovai su melagystėmis ir blogiu. Tokio supratimo šalininkai netoleruoja kitaip mąstančiųjų. Jeigu asmuo išpažįsta absoliučią tiesą ir gėrį, tada visus tuos, kurie mąsto ir veikia kitaip, jis laikys iškrypėliais, apsėstaisiais.

Visos šios tendencijos remiasi autokratine hierarchija. Nepaisant simbolizmo, atskleidžiančio šį sąmoningumo tipą, aišku viena: militaristiniu tarpsniu jo užduotis yra įdiegti absoliučią savo tiesą apie nekintamą gėrį, kartu naikinant viską, kas neatitinka tokios gėrio ir tiesos sampratos. Visi, kurie dvejoja, svarsto, net atmeta šį sąmoningumo tipą, laikomi nusistačiusiais prieš Dievą, prieš gėrį, prieš tikrovę, prieš istorinę neišvengiamybę ir tampa kliūtimi išlaikyti visatos tvarką. Ši sąmoningumo atmaina visiškai netoleruoja prometėjiško režimo ir civilizacinės jo struktūros. Kad geriau suvoktume nepakantumo prometėjiškam „sekuliarizmui“ priežastis, aptarkime, kaip tėvo-kūrėjo simbolikos nustatytoms taisyklėms „nusižengia“ mokslinis švietimas, grindžiamas praktinės naudos samprata. Pagal ją asmuo gali, esant reikalui, priešintis dievybių valiai, jų įsakymams, kad patenkintų praktinius žmonių poreikius. Ši samprata, vedanti racionalumo ar tech-

nologinio režimo link, suteikia galimybę keisti gamtą pagal žmonių poreikius ir netgi taisykles. Šiuo atžvilgiu žmogus gali tapti savo aplinkos ir net žmonijos kūrėju, visus reikalus tvarkydamas pasaulietiškai. Net jei atsirastų tvirtinančių, kad egzistuoja „prigimtiniai dėsniai“, juos irgi galima, turint techninį nusimanymą, pakeisti, siekiant žmonių gerovės.

Vienas iš tokių pokyčių, ypač siutinančių tuos, kurie išpažįsta tėvo-kūrėjo sąmoningumą, yra homoseksualumas ir nevaržoma galimybė techniniais būdais pakeisti asmens lytį. Jeigu kūrėjas sukūrė vyrą ir moterį, nevalia vieno keisti kitu. Jeigu kūrėjas įsako vyrui ir moteriai sudaryti „prigimtinę“ sąjungą, tada bet koks pakantumas „homoseksualų santuokoms“ yra veikimas prieš Dievo įsakymus ir gamtos dėsnius. Nebūtina priminti, kokie įnirtingi, kartais net mirtini ginčai išplieskia dėl paprasto klausimo, kam su kuo galima lytiškai santykiauti. Šiame kontekste atsiranda fundamentalus pasipriešinimas tėvo-kūrėjo simboliškai. Sūnus privalo patvirtinti, kad gamta paklūsta taisyklėms, kurias nustatė Kūrėjas. Kalbant metaforiškai, gamta yra *imago dei*. Taigi, bet kokie gamtos pakeitimai, paremti žmonių sumanytomis taisyklėmis, nusižengia dieviškoms taisyklėms. Kitaip tariant, žmonės ne tik nepripažįsta Kūrėjo taisyklių, bet ir drįsta jas keisti, suardydami amžinąją tvarką. Dar daugiau, žmonės bando užimti Kūrėjo vietą, nustatydami savo pačių taisykles ir pagal jas keisdami savo prigimtį. Tokie žmonių veiksmai *absoliučiai žlugdo pastovumą*. Toks žlugdymas nepriimtinas savimonei, kuri simboliškai grindžiama tėvo-kūrėjo vaizdiniu, jai atrodo, kad prometėjiškasis žmogus elgiasi panašiai kaip Liuciferis – griaua absoliučią tėvo tvarką. Taip teigti galima tik nekreipiant dėmesio, kad prometėjiškasis režimas grindžiamas pagalba žmonėms, o tėvo-kūrėjo režimas siekia viską pavergti, kad galėtų valdyti, išjuokdamas tėvą. ■

Tęsinys kitame numeryje

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

MODERNYBĖ NĖRA IŠSISĖMUSI

*Su architektu Tomu SPECTORU kalbasi
Almantas SAMALAVIČIUS*

Oklahomos universiteto profesorius Tomas Spectoras, baigęs verslo vadybos bakalauro studijas Floridos valstybiniame universitete, Džordžijos valstijos technikos institute studijavo architektūrą, Kalifornijos universitete Berklyje apgynė architektūros doktoratą. Nuo 1985 m. yra licencijuotas architektas. Išrinktas Kembridžo universiteto *Clare Hall* nariu iki gyvos galvos. Keleto žinomų veikalų – „Kaip architektai rašo“ (kartu su Rebecca Damron, 2012), „Etiškas architektas. Šiuolaikinės praktikos dilema“ (2001) autorius. Tyrinėja architektūros ir moralės filosofiją, architektūrinio projektavimo teoriją ir perspektyvinių piešimą.

Su Tomu Spectoru kalbėjomės, koks yra architektūros ir moralės santykis sudėtingomis globalizacijos sąlygomis, kai ekonominiai interesai lengvai nurungia etinius ir estetinius.

Almantas Samalavičius. *Knygos „Etiškas architektas“ įžangoje rašėte: „Moralės filosofija anapus architektūros diskurso atsidūrė dėl įvairių priežasčių. Pirmoji būtų ta, kad modernizmas, net pasiekęs atoslūgio apogėjų, neatsisakė pretenzijų, neva jis, puolęs į utilitarinės funkcionalizmo doktrinos glėbį, išsprendė visas etines problemas. Tai meta didžiulį šešėlį ant šiuolaikinio mąstymo, susijusio su architektūra.“ Tačiau, kad ir kaip būtų, šiuolaikinei architektūrai išvengti etinių aspektų (nors ji labai stengiasi juos apeiti) nepavyks, nes architektūra visada provokuoja klausti, kur ir kaip gyvename, kokia dirbtinė aplinka žmonėms tinkamiausia. Ar tikite, kad moralės filosofija ras vietą šiuolaikinės architektūros diskurse, architektų rengimo programose?*

Tom Spector. Jūs klausiate, kodėl taip abejingai žvelgiama į architektūros etiką? Kad moralės filosofija šiuolaikiniams architektams taptų reikšmingesnė, pirmiausia turėtume išsiaiškinti to abejingumo priežastis. Čia susiduriame su pirmosios modernizmo bangos, kuri mėgino keisti pasaulį pasitelkdama funkcionalizmą, pagiriomis. Nors ji neretai iš tikrųjų pertvarkydav-

vo pasaulį, ne visi tie pertvarkymai išėjo į gera, o kai kurie to vajaus padariniai netgi diskreditavo moralines modernizmo pastangas. O dabar, kai naujasis modernizmas paskelbė, kad moralinis architektūros tikslas yra tvermė ir darna, paprasčiausiai manoma, neva į visus svarbiausius moralinio pobūdžio klausimus jau atsakyta, todėl sąžiningiems praktikams belieka viską tinkamai įgyvendinti. Atseit toliau tyrinėdami moralinius išsipareigojimus, patys save įvairysime į kampą, vadinasi, tokia veikla jau savaime įtartina. Reikalai dar labiau komplikuojasi todėl, kad iki šiol susiduriame su Apšvietos paveldu, meną atskyrusiu nuo moralės, atseit moralė siekia prisijaukinti meną, o tada jis tampa pernelyg blankus. Tad mums dar teks įrodyti aksiomą: jei gilinsimės į etikos svarbą architektūrai, dėl to šis menas tikrai netaps blankesnis, nebus užkirstas kelias pažangai, niekas nevers kartoti senų klaidų.

Buvau gana naivus ir nesupratau, koks iššūkis manęs laukia, kai pasukau etikos paieškų keliu, bet iki šiol manau, kad jis prasmingas, todėl verta ir galima jį įveikti. Esama netgi šiokių tokių padrašinančių ženklų: gausėja

tokio pobūdžio knygų – paskelbiama bent po vieną kasmet, susibūrė naujos organizacijos, pavyzdžiui, Tarptautinė architektūros filosofijos draugija ir *PhilArch* (Archfilosofija), tapusios etinės pakraipos forumais. Prieš keletą metų tokių diskusijų apskritai nebuvo.

Kai kurie architektūros filosofai (pavyzdžiui, Rogeris Scrutonas) atkreipė dėmesį, kad natūralią architektūros raidą pertraukia chaotiški technologijų proveržiai, o tada menkai paisoma arba iš viso nepaisoma nei estetikos, nei etikos, nesiekama nei darnos, nei tvėrmės – svarbiausia, kad taptų prieinamesnės kokios nors naujos (pigesnės, didesnį pelną užtikrinančios) medžiagos. Apstu nerimą keliančių ženklų, kad žemė jau nebepajėgia absorbuoti atliekų. Vadinasi, šiukšlynų ekonomika, tampanti vis „produktyvesnė“, kelia didžiulį pavojų žmonijos ateičiai (tai ir klimato atšilimas, ir kt.). Dirbtinės aplinkos kūrimo klausimus irgi derėtų nagrinėti ne tik estetikos, technologijų, bet ir etikos aspektu. Tam tikri statinių tipai (dangoraižiai, žemėražiai, oro kondicionavimu aprūpintos struktūros ir kt.) nėra nei darnūs, nei tvarūs. Kaip vertinti architektų, kuriančių pavojingai netvarius objektus, etinę laikyseną? Antra vertus, ar profesionalai, atliekantys industrijos užsakymus, gali sau leisti priešintis pagrindinės srovės (mainstream) inercijai?

Yra fanatikų, kurie pripažįsta požiūrį, grindžiamą tik *taip* arba *ne* kategorijomis, tačiau aš manau, kad architektams netrūksta erdvės siekti bent dalinės laisvės. Tai nereiškia, esą pateisinama viskas, ką jie, nekvaršindami sau galvos, gamina vien estetiniam vartojimui, tačiau sunku reikalauti, kad individualus architektas, veikiantis pakankamai demokratiškomis sąlygomis, laikytųsi vien asmeninių savo įsitikinimų, net jeigu jie prieštarauja nuostatoms, kurias diegia oficialios institucijos. Jei norime keisti politinį *status quo*, turėtume imtis tiesioginės politinės veiklos, užuot ėję lengvesniu keliu, t. y. kaltinę ir gėdinę architektus, paisančius galiojančių *status quo* ribų. Tą darydami, turėkime galvoje, kad Aldo Leopoldas žemės etikoje pripažįsta: grožis yra dalis to, kas veiksmą padaro teisingą. Tad nėra galutinai sutarta, ar grožis ir tvarumas neišvengiamai yra priešybės. Aplinkos grožis – rimta priešastis rūpintis jos tvarumu.

Praėjusiame amžiuje suklestėjęs modernizmas griežtai atmetė visas istorines klasicizmo ar tradicionalizmo formas. Šis pertrūkis tarp praeities ir dabarties neturi precedento per visą žmonijos istoriją. Tiesa, kai kurios postmodernizmo atmainos trumpą laiką flirtavo su tam tikrais senosios architektūros elementais. Jungtinėse Valstijose, palyginti su Europa, neotradicionalizmas įgijo vis dėlto daugiau šalininkų. Ką manote apie architektūros tradicijų tęstinumą?

Nežinau, ar labai priešaringai nuskambės ši mintis, tačiau padariau išvadą, kad visi kontekstai, susiję su istorija, su vieta, su klimatu, yra normatyviniai. Kitaip tariant, nėra tokio dalyko kaip Kontekstas didžiaja rai- de, nesvarbu, ar jis istorinis, ar erdvinis. Priežastis paprasta: žmogaus ribotumas lemia, kad negalime spręsti visų problemų iškart. Kadangi neįmanoma atsilipti į kiekvieną galimą kontekstualų apribojimą, reikia ką nors pasirinkti. Tas pasirinkimas neišvengiamai susijęs su normatyviniais sprendimais, kurie priklauso nuo to, kas atrodo svarbiausia konkrečiam asmeniui. Net kai turime reikalą su tokiu visuotiniu dalyku kaip gravitacija, konkretus asmuo, šiuo atveju inžinierius, nusprendžia, kokio dydžio traukos jėgą atlaikys projektuojamas objektas. Tas pats tinka ir kalbant apie tradicijas. Mums atrodo, savo tradicijas pažįstame ypač gerai, bet iš tikrųjų šie dalykai atsiskleidžia tik iš dalies. Daug kas Vakaruose apgailestauja, kad sunyko tradiciniai urbanistiniai Kinijos modeliai, tačiau ta šalis žengia modernizacijos keliu, jai svarbu kelti gyvenimo lygį, ji siekia įsitvirtinti moderniam pasaulyje, tad kodėl turėtume tvirtinti, esą visa tai, ką ji dabar daro, yra be išlygų blogai? Galbūt kinai gailėsis to, ką praras, tačiau gali ir nesigailėti. Noriu pasakyti, kad neižvelgiu objektyvaus pagrindo skrupulingai gerbti tradicijas, nekreipiant dėmesio į tai, kokios vertybės vyrauja konkrečiu rai- dos tarpsniu. Stengtis valdingai apriboti kultūros vertybes įpratę autoritariniai režimai, tačiau tai – jau ne architektūros reikalas.

Ankstyvasis modernizmas skelbė estetinės laisvės ir nevaržomos kūrėjų saviraiškos idėjas. Kai kurie modernizmo klasikai, pavyzdžiui, architektas Frankas Lloydas

Wrightas, įgijo universalaus kūrėjo ir mąstytojo aurą – tai asocijavosi net su didžiais Renesanso meistras. Tačiau mūsų laikais architekto kaip visagalio kūrėjo aureolė vis labiau blanksta. Šiuolaikinė architektūra tapo visiškai priklausoma nuo milžiniškos statybų industrijos, nekilnojamojo turto rinkos poreikių, kapitalo srautų judėjimo. Kai kurie kritikai, kaip antai Fredricas Jamesonas, pabrėžia, kokia pavojinga ši architektūros priklausomybė. Ar apskritai dar verta kalbėti apie esteti- nę architekto laisvę?

Gyvenu Oklahomoje, netoli Bartesvilio, kur stovi Price'o bokštas – vienintelis Franko Lloyd Wrighto su- projektuotas dangoraižis. Nors jis gana gražus, bet kartu išreiškia keistą esteti- nę architekto programą, primestą klientui, linkusiam nusileisti. Klientas norėjo virtualios žemės statinių, tačiau Wrightas įtikino elgtis priešingai, todėl šiam teko kęsti nuolatinį galvos skausmą, be palio- vos keičiant to neįtikėtina neefektyvaus bokšto paskirtį, kad gautų bent šokią tokią ekonominę naudą. Savai- me aišku, kodėl populiarūs architektūros žurnalai reklamuoja vizionieriškus kūrinius, tačiau kartu primetamas ir ydingas troškimas siekti visiškos esteti- nės autonomijos. Architektūros srityje, be abejo, yra vietos vizionieriams, naujų formų kūrėjams, avangardui, galinčiam keisti ma- sių skonį, o jis keičiamas būtent iš viršaus į apačią, tačiau negalima reikalauti, kad to siektų visi. Manyti, esą visi es- tetiniai sprendimai yra vien architekto prerogatyva, būtų neetiška architektūros kaip profesionalaus pašaukimo atžvilgiu. Tikėtis, kad kiekvienas pastatas bus Architek- tūra didžiąja raide, reikštų tą patį, kaip pageidauti, kad kiekvieną patiekalą kasdien ruoštų gurmanų virtuvės še- fas. Gerokai didesnis iššūkis yra gaminti skanius valgius iš mėsos ir bulvių, t. y. kurti gero lygio architektūrą, ten- kinančią kasdieninius žmonių poreikius.

Manyčiau, šiandien architektai gerokai realistiškiau vertina esteti- nę laisvę negu prieš penkiasdešimt metų. Ne tik Jamesonas ar Tafurį's, bet ir mažiau ideologiš- kai motyvuoti komentatoriai, pavyzdžiui, Carol Willis savo knygoje „Forma seka paskui finansus“, įtikinamai parodė: kai svarstome, iš kur ateina esteti- nės naujo- vės, akivaizdu, kad vairininko vaidmuo čia tenka ka- pitalizmui ir technologijoms. Galime pripažinti tas

ribas ir projektuoti suvokdami, kad jos egzistuoja. Jei Wrightas būtų labiau linkęs įsiklausyti negu įtikinėti, jis veikiausiai nebūtų kūręs savo dangoraižio, verčiau būtų suprojektavęs statinį, kuris keltų mažiau rūpes- čių jo šeiminkams.

Daugelis iškilių šiuolaikinių mąstytojų bando iš naujo pasverti modernybę ir mentalinį jos paveldą. Sociologas Zygmuntas Baumanas, į savo svarstymų lauką įtraukian- tis ir urbanistikos problemas, šiuolaikinius miestus vadina „likvidžios modernybės prastai suformuotų ir deformuotų produktų sąvartynais“. Jie irgi gausina atliekas, nes daugelis šiuolaikinių statinių suręsti iš labai netvarių, neilgaamžių, taršių medžiagų. Ar šioje srityje galima tikėtis kokių nors pokyčių? Ar daugėja „aplinkai draugiškų“ statybos techno- logijų, ar jomis domisi architektai?

Nepriskirkite manęs prie tų, kurie mano, esą moder- nybę reikėtų atmesti bent jau tol, kol pavyks pasiekti pažangos. Modernybei nėra jokios alternatyvos, kuri padėtų taip gerai spręsti dabarties problemas ir neį- klampintų į totalitarizmą. Pritariu Habermasui, kad modernioji Apšvieta turi pakankamai kritiškų įrankių, leidžiančių jai kritiškai įvertinti save pačią pažangos dė- lei. Sutinku su juo, kad radikalūs modernybės kritikai, bandydami atmesti racionalumą, paprastai griebiasi ra- cionalaus diskurso – taip išsiveliama į tai, ką jis vadina performatyviu prieštaravimu.

Man regis, tvėrmės ir darnos sąjūdis savo tikslų pa- sieks ne nusisukdamas nuo modernybės, bet remdama- sis turimomis technologijomis, o modernybės perlen- kimus racionaliai kritikuodamas pagrįstais, įtikinamais argumentais. Kaip tik taip elgiasi sąjūdis už tvarią archi- tektūrą ir su juo susijęs kultūrinis sambūris „Naujoji mo- dernybė“. Apšvietos racionalumas, kad ir koks jis būtų problemiškas, vis dėlto yra geriausia, ką turime.

Tačiau turbūt sutiksite, kad tam tikra totalitarinė atei- ties urbanistikos vizija, kurią, manyčiau, emblemiškai išreiškia tokie miestai kaip Oscaras Niemeyerio suprojek- tuota Brazilija, suformavo ir atitinkamą miesto kultūrą, ir urbanistinę estetiką, „pametusias“ žmogišką mastelį tiek individo, tiek bendruomenės atžvilgiu. Miestokūros proce-

sams padarė poveikį ir ekonomikos globalizacija, kurios „prekinis ženklas“ – virtinė vienodų dangoraižių ir greitkeliai, kertantys miestų centrus. Priklausau kartai, gerai pamenančiai pilkas urbanistines erdves, dehumanizuotas sovietmečiu, tačiau šiandien, klajodamas po įvairių pasaulio didmiesčių betono ir stiklo dykras, suprantu, kad nykus vienodumas, uniformiškumas – tai globalaus planavimo rezultatas. Pasak Ivano Illichio, čia nesuplanuota nebent banano žievelė, numesta ant šaligatvio. Kaip manote, ar tokia sterili urbanistinė aplinka netaps šiuolaikinės civilizacijos praeiksmu?

Miesto formą, primestą, kaip pabrėžiate, „iš viršaus žemyn“, norėčiau atskirti nuo ekonominės globalizacijos. Mano manymu, jos tarnauja dviem skirtingiems šeiminkams. Neišleiskime iš akių, kad ekonomikos globalizavimas nuo 1945 m. buvo pagrindinė Vakarų strategija, kurią taikant siekta išvengti naujų pasaulinių karų. Tam tikras vienodumas, įsigalėjęs visoje planetoje, galbūt yra neišvengiamas rezultatas tų procesų, kurie leido žmonėms gyventi labiau pasiturimai, džiaugtis ilgesne gyvenimo trukme, mažiau bijoti ir turėti didesnę pasirinkimą, – visa tai užtikrino būtent ekonominė globalizacija. Modernybė ir modernizmas nėra žmonėms primesti. Jie patys to ilgisi. Šis ilgesys daugeliu atžvilgių yra galbūt trumparegiškas, bet kas iš to? Jei formalus miestų vienodumas yra ta kaina, kurią daugelis žmonių sumoka už geresnes savo gyvenimo sąlygas, tegul taip ir būna. Taip pat pripažinkime, kad yra ir kultūriškai atsakingo modernizmo puikių pavyzdžių. Turiu galvoje Karakasą jo pakilimo dienomis. Venesueliečiai, noriai priėmę modernizmą, pavertė jį savastimi, ir tai lėmė didžiulį miesto gyvybingumą nuo 6-ojo iki 8-ojo dešimtmečio.

Kai kas Vakaruose mano, esą galingas suvienodėjimo priešnuodis galėtų būti Kennetho Framptono siūloma kritiško regionalizmo koncepcija, tačiau nemanau, kad to pavyktų pasiekti, visiškai atmetus įsakmų toną, gal net su nedidele „totalitarizmo“ priemaiša.

Didieji modernistai mąstė apie architektūros sąitus su demokratija. Pavyzdžiui, Franko Lloydo Wrighto raštai tiesiog persmelkti susirūpinimo dėl demokratijos ateities. Ar šiandien dar yra pagrindo kalbėti apie architektūros vai-

dmenį, kuriant demokratišką visuomenę? O gal tai dar viena utopinė svajonė, priskirtina atgyvenusių idėjų archyvuui?

Žinoma, architektūra turi atlikti ir šį socialinį vaidmenį, tačiau autokratinį paties Wrighto stilių sunku sieti su tikromis demokratinėmis intencijomis. Savo raštuose jis dažnai apeliavo į Emersoną, aukštino demokratiją, panašu, kad įsivaizdavo, esą dalyvavimu pagrįstos demokratijos suklestėjimas sukurs kilnesnius žmones (kurie dar labiau garbins jį patį!).

Etinę architektūros perspektyvą, o kartu ir architektų profesionalumą geriausiai įrodo bendrasis viešasis gėris, kurį jie sukuria. Čia reikėtų labai aiškiai apibrėžti, ką laikome „viešuoju“ gėriu. Jungtinėse Valstijose įprasta „viešumą“ tapatinti su valdžia, tačiau toks požiūris smarkiai nutolęs nuo pradinės viešumo reikšmės, kai jis buvo laikomas pasipriešinimo teisėtam autoritetui šaltiniu. Viešumas, kaip aiškina Habermasas, išsilavinusios buržuazijos pastangomis XVIII a. nustojo buvęs tiek aristokratijos prerogatyva, tiek Bažnyčios „nuosavybė“. Iš pradžių jis tapo kritikos sfera, kurioje tarpo racionalaus diskurso idealas. Kai viešumo koncepcija išėjo už pradinių savo ribų, šis kritiškas gebėjimas sunyko, bet jo potencialas egzistuoja iki šiol. Viešumo koncepcija tiesiogiai susijusi su architektūra – juk viešasis diskursas vyksta ne tuščioje kartezietiškoje erdvėje, bet architektūrinėje aplinkoje. Prisiminkime, pavyzdžiui, Tahriro aikštę Kaire, egiptiečiams grumiantis dėl tikrosios demokratijos. Tokios grumtynės ne visada įgauna didelį mastą, dažnai jos būna intymaus pobūdžio ir klostosi kasdienybės plotmėje. Viešumo esmę sudaro tai, kad jis pats save organizuoja, yra nepriklausomas nuo formalios valdžios. Demokratiškos architektūros esmė – padrašinti visus, kad naudotųsi viešosiomis jos erdvėmis, o kartu kritiškai vertintų jos formas. Tai labai akivaizdžiai kertasi su griežtu modernizmo stiliumi, teikusiu ypatingą reikšmę architekturo kontrolei – prisiminkime Miesą van der Rohe, Richardą Meierį ir minimalizmą, – pranoktančiai visas kitas kūrybines reinterpretacijas. Tačiau ir ši viešumo idėja jokia būdu nėra antimoderni. ■

Dėkoju už pokalbį.

KORPORACINIS KAPITALIZMAS IR MODERNYBĖS MITOLOGIJA

*Su kanadiečių analitiku Wade'u ROWLANDU
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Wade'as Rowlandas laikomas vienu iškiliausių Kanados rašytojų, kuriančių negrožinę literatūrą. Gimęs 1944 m. Kvebeke, Manitobos universitete studijavo ekonomiką, tačiau paskutiniaisiais studijų metais pasirinko žurnalisto karjerą – keliolika metų dirbo *Winnipeg Free Press* ir *Toronto Telegram* redakcijose, rašė apie organizuotą nusikalstamumą ir aplinkosaugos problemas, kurios plačiai visuomenei anuomet buvo dar menkai žinomos. Beje, laimėjo ieškinį, kurį iškėlė Kanados jėgos struktūroms po to, kai jį, taikios demonstracijos dalyvį, sumušė policija, – šis įvykis paskatino reformuoti šalies teisėsaugos sistemą. Rowlandas buvo pakviestas dirbti Kanados CBC televizijos tinklo programų vyresniuoju prodiuseriu, bendradarbiavo su kitu nacionaliniu kanalu – CTV. Televizijos komercialėjimas žinomą žurnalistą, prodiuserį paskatino atsidėti akademiniam darbui – dėstė Ontario Trento universitete, buvo Reyerstono-Niujorko universiteto komunikacijų etikos katedros vedėjas. Šiuo metu yra Jorko universiteto Toronte komunikacijų profesorius.

Parašė keliolika knygų, pelniusių pripažinimą tiek Kanados, tiek tarptautiniu mastu, tarp jų – „Taršos vadovas“, „Tinklo dvasia: informacijos amžius nuo telegrafo iki interneto“ (1997), „Okhamo skustuvas: stebuklo ieškojimas abejonių amžiuje“ (1999), „Galilei'aus klaida: naujas požiūris į konfrontaciją tarp Galilei'aus ir Bažnyčios“ (2001), „Korporacija *Godulys*“ (2005). Jau būdamas plačiai pripažintas rašytojas ir socialinis analitikas, Rowlandas baigė mokslo filosofijos magistrantūrą, apgynė komunikacijos mokslų daktaro disertaciją. Jo mokslo darbus skelbia tokie žinomi leidiniai kaip *Corporate Citizenship*, *Journal of Corporate Ethics*, *International Journal of Media*, *Cultural Politics*, *Social Epistemology* ir kiti.

Su Wade'u Rowlandu kalbėjome apie šiandienines tarptautinės ekonomikos problemas epochoje, kai karaliauja globalios verslo ir finansų korporacijos, kurių etiką (veikiau jos stoką) kanadiečių analitikas nagrinėja veikale „Korporacija *Godulys*“.

Almantas Samalavičius. *Analizuodamas šiuolaikinę korporatyvų kapitalizmą, pabrėžiate moralės ir ekonominės bei finansinės veiklos santykius, t. y. kalbate apie ryšį, kuris buvo suardytas jau ankstyvosios modernybės laikais. Dabar globalios korporacijos įgijusios daugiau galių net už valstybę, o moralės sfera ekonomikos ir finansų pasaulyje traukiasi iš šagrenės oda.*

Wade Rowland. Dabartinę problemą suvokiu kaip moralinio žodyno praradimą. Man regis, XX a. įsigalėjus vadinamajai „kontinentinei filosofijai“, įsismarkavus postmodernizmui ir panašioms moralinio reliatyvizmo formoms (netgi visiškam skepticizmui), praradome pasitikėjimą savo gebėjimais priimti moralinius sprendimus. Tai kyla iš esminio moderniz-

mo mito: esą moralinė elgsena – bent jau tokia, kokia egzistuoja pasaulyje, – yra liberaliosios demokratijos institucijų ir kapitalistinės rinkos priverstinės įtakos rezultatas. Jei nebūtų šių institucijų, nuolatos kibtume vieni kitiems į gerkles, nes tą daryti skatina konkurencija, savanaudiškumas ir brutalumas, kuriuos Darvino evoliucijos eonai pavertė savastimi.

Dabarties mokslas jau įrodė, kad modernistinis požiūris į žmogaus prigimtį ir jos poveikį istorijai yra visiškai klaidingas. Nėra jokių duomenų, kurie leistų pagrįsti ankstyvojo modernizmo racionalistinę pretenziją, skelbiančią, esą žmonės iš prigimties linkę varžytis, nes yra nepataisomi savanaudžiai. Atrodo, esama visai priešingai – žmonės linkę bendradarbiauti ir teikti pagalbą vieni kitiems. Tačiau, nepaisydamas šios tikrybės, liberalusis rinkos kapitalizmas primate mums savanaudišką elgseną. Todėl esu įsitikinęs, kad moralinio mąstymo įtaka ir moralės tyrimų autoritetas laikui bėgant didės.

Daugelis ekonomistų, pateikiančių alternatyvius požiūrius į neoklasikinės ekonomikos principais grindžiamą dabartinę sistemą, remiasi vertingais tyrimais, paaiškinančiais, kodėl tai, ką senovės graikai vadino oikos, buvo pakeista koncepcijomis, atmetusiomis moralinius ekonomikos valdymo principus, o galiausiai ekonomika pradėjo užimti pernelyg daug vietos žmonių gyvenime. Jūsų veikaluose irgi labai ryškus istorinis dėmuo. Regis, esate linkęs manyti, kad istorijos revizija ir permąstymas galėtų pagelbėti geriau suprasti dabartinių kapitalizmo negalavimų esmines priežastis. Tačiau ekonomikos katedros daugelio šalių universitetuose labai įtariai žvelgia į tokias profesionalų „erezijas“ ir daro viską, kad užkirstų kelią ekonomikos kaip akademinės disciplinos reformai. Ar socialinė kritika, išsivadavusi iš neoklasikinio (veikiausiai neoliberalaus) ekonominio mąstymo, galėtų pagelbėti, kad būtų esmingai pakoreguotas dabar vyraujantis požiūris, kuris tarnauja vien globalaus korporatyvinių kapitalizmo interesams?

Mane įkvepia pastaruoju metu akademinuose sluoksniuose ryškėjantis kritinis moralinis realizmas

kaip gyvybinga „Frankfurto mokyklos“ kritinės teorijos atšaka. Šis požiūris į moralę rimtai vertina gėrio egzistavimą, todėl atsakingai teigia, kad iš tiesų egzistuoja toks dalykas kaip moralinis faktas. Moralinis realizmas, glaudžiai susijęs su mokslo filosofija ir epistemologija, suvokia, kad visas žinojimas, tiek moralinis, tiek mokslinis, yra pagrįstas stipriu, tačiau gebančiu keistis sutarimu. Tai reiškia, kad tiek moralinių, tiek mokslo tiesų ieškojimas vyksta, faktus identifikuojant iš esmės tuo pačiu būdu, po to jie tikrinami ir patvirtinami arba atmetami. Turint galvoje tai, kad rasti sutarimą dėl moralinių aspektų bandoma jau du ar netgi tris tūkstantmečius, o mokslinio žinojimo tarpsnis apima vos keturis šimtus metų, protinga būtų manyti, kad esama moralinių išvadų, kuriomis verta pasitikėti. Lygiai taip pat galima teigti, kad gėris egzistuoja ir daro įtaką panašiai kaip gravitacija: ir vienas, ir kitas yra reikšmingi mūsų kasdieninės realybės faktai, kurių padariniai neginčytini, tačiau apie juos, regis, nežinome beveik nieko.

Šiuolaikinės visuomenės savivaizdis paremtas ypač racionaliu, išlavintu, laisvu nuo prietarų mąstymu, kuris grindžiamas moksliniu racionalizmu kaip ir visa žmogaus veikla. Nuoširdžiai tikima, kad mokslas pateiks atsakymus į visus klausimus, visos problemos, su kuriomis susiduriame, anksčiau ar vėliau bus išspręstos. Pavyzdžiui, tie, kurie pasikliauja branduoline energetika (tiek mokslininkai, tiek eiliniai žmonės), yra įsitikinę, kad mokslo pažanga išsklaidys visas šios industrijos grėsmes sveikatai ir gyvybei. Tas pats pasakytina apie požiūrius į ekonomiką – daugelis žmonių įsivaizduoja, esą profesionalūs ekonomistai pajėgs išspręsti visas dabartinės kapitalizmo stadijos prieštaras, todėl reikalauja sprendimus patikėti vien „kvalifikuotiems specialistams“. Kaip ši totalios „profesionalizacijos“ kultūra veikia mūsų supratimą apie dabartinę ekonomiką „režimą“? Ar įmanoma šią tikėjimą pagrįstą kultūrą kaip nors paveikti?

Viena iš „profesionalizmo kultūros“ keistenybių yra tai, kad įvairios profesijos turi savus etikos specialistus. Veikia medikų, žurnalistų etikos komisijos, korporacijų sferoje triūsia korporatyvinės socialinės

atsakomybės (KSA) prievaizdai. Visur, išskyrus nebent medicinos etiką, plika akimi matyti maišatis tarp etikos ir paklusnumo vidaus taisyklėms, kitaip tariant, apdairaus elgesio. Būtent kiekvieno iš mūsų įgimtas etinis jautrumas yra perkeliamas į „etišką“ elgsenos taisyklių sąrašus, neva leidžiančius spręsti, ar veiksmas yra moraliai pagrįstas, ar ne.

Šiuolaikinė verslo korporacija arba korporacijakiborgas yra autonomiška, save valdanti kibernetinė mašina, skirta kalti pinigams, o jos veiklą lemia vidinė projektinė specifikacija ir taisyklės, primestos iš išorės (šioms ji užprogramuota priešintis). Jai nerūpi moralė, ji pripažįsta tik vieną dorybę – tai reputacija. Todėl korporacinis altruizmas egzistuoja tik tiek, kiek gali būti rezultatyvus pačiame žemiausiame lygmenyje. Iš profesionalų, samdomų tarnauti tokiam korporaciniam dariniui, tikimasi, kad šie visą savo energiją skirs korporacijos gerovei, todėl jais negalima pasikliauti kaip objektyvios informacijos, susijusios su etika ar kuria kita žinojimo sritimi, šaltiniais.

Ekonomistų, suprantančių dabartinių problemų prigimtį, aiškiai matančių, koks moralinis vakuumas atsirado dėl ydingų neoliberalios politikos prioritetų, tikrai netrūksta. Tačiau, kai reikia daryti įtaką įstatymų leidėjams, jų balsą nustelbia korporacinės lobizmo galios svoris, palaikomas darnaus choro tų korporacijoms draugiškų liberalių pedantų fundamentalistų, kurie sudaro ekonomistų profesijos vidinę „arbatėlės partiją“.

Per visą modernybės istoriją, prasidėjusią su Apšvietos epocha, žmonių pasaulėžiūrą formavo tam tikra tikėjimo rūšis – imta garbinti neribotą, begalinę pažangą. Ši ideologija toliau klesti, nepaisoma net vidinių prieštaravimų ir nerimą keliančių įrodymų, kuriuos pateikia aplinkosaugininkai, klimato kaitos tyrinėtojai. Kokią įtaką pažangos ideologija daro dabartinių verslo korporacijų elgsenai ir savivaizdžiui?

Manau, modernioji verslo korporacija į projektines savo specifikacijas yra įtraukusi visas pagrindines racionalistinio, modernaus mąstymo dogmas, ne vien pažangos idėją. Didelės transnacionalinės korporacijos, dominuojančios pasaulio rinkose, yra moder-

nybės apoteozė, kaip to ir tikėjosi racionalistinė, utilitarinė ekonomikos teorija. Korporacija yra tobulas „racionalus ekonomikos veikėjas“, apie kokį svajotojais klasikiniai ir neoklasikiniai ekonomistai. Rinkų, akivaizdžiai sukurtų tam, kad individualus savanaudiškumas ir godulys būtų paverstas bendruoju gėriu, aplinkoje nuosekli korporatyvinė elgsena ypač pa-geidaujama. Šios korporacijos yra nepataisomos savanaudės, o jų godumas nepaiso jokių ribų.

Modernioji pažangos sąvoka ir poreikis nuolatos aukoti dabartį ateities labui, yra integrali dalis racionalistinio statinio, virš kurio iškyla liberalioji rinkos ekonomika su pagrindiniais žaidėjais – verslo korporacijomis. Pasikasti po kuria nors iš glaudžiai tarpusavyje susijusių modernizmo dogmų – suabejoti pažangos idėja, sekliu modernybės požiūriu į žmogaus prigimtį, moralinio reliatyvizmo kaip koherentiškos filosofijos arba pozityvistinio, redukcionistinio mokslo vertingumu – pakaktų, kad galiausiai sugriūtų visa struktūra.

Norėčiau grįžti prie ankstesnio klausimo, susijusio su Jūsų išvalgomis apie šiuolaikinių verslo korporacijų veiklą ir etinės žinijos „profesionalizaciją“, kurią bene akivaizdžiausiai atspindi įvairių rūšių bioetikos gausėjimas. Akademiškai parengti „etikos“ specialistai baigia išstumti supratimą, kad moralės sfera visais laikais buvo tiek visos bendruomenės, tiek pavienių asmenų reikalas. Kaip korporatyvinis kapitalizmas šitai panaudoja savo interesams?

Apie tai jau užsiminiau, atsakydamas į trečiąją klausimą. Galėčiau pridurti nebent štai ką: nepaisant to, kad mus slegia deterministinė elgsenos samprata, primesta evoliucinės biologijos, didesnioji sąžinės našta vis tiek išlieka ir tai teikia vilčių. Jei rytoj būtų atrastas, pavyzdžiui, homofobijos genas, ar tai pateisintų homofobišką elgesį? Žinoma, ne. Tačiau iš kur kyla tas „žinoma, ne“? Jis ateina iš ten, kur visi, kaip sakė Platonas, yra moralės žinovai. Tai ateina iš įgimto moralinio jautrumo. Pasak Zygmunto Baumano, spontaniškas polinkis užjausti kitą padeda mums suvokti save kaip tam tikrą rūšį.

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSTIKINIŠTE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Globalios (veikiau globalizuotos) verslo ir finansų struktūros elgiasi vis amoraliau, vienoje iš naujausių savo knygų Jūs paskelbėte ilgą tokių korporacinių nuodėmių sąrašą. Būtent dabartinis ekonomikos klimatas lėmė, kad pastebimai didėja atotrūkis tarp moralės ir teisės sferos, nors kadaise jos buvo glaudžiai susijusios. Kokie plintančio teisinio reliatyvizmo padariniai, Jūsų manymu, yra skaudžiausi?

Iškalbinga Jürgeno Habermaso išvalga, kad teisinis pozityvizmas (paraidiškumas) yra klaidingas principas, įteisintas racionalistinės modernybės. Pozityvistinis tikėjimas, neva protas gali pateikti teisingus atsakymus į *bet kokius* klausimus, kelia pagrįstų abejonių, ypač šiais laikais, kai pats mokslas pripažįsta, kad egzistuoja žinojimo ribos, kurias išreiškia, pavyzdžiui, fizikų ir matematikų pripažįstamas netikrumo principas. Kad teisė būtų susijusi su morale, ji turi tapti atvira nuolatinei apklausai, tada galės palaipsniui evoliucionuoti, atsiliepdama į besiplečiančią žmonijos žinių visumą. Tokiam pokalbiui žmonės nuteikia įgimtas moralinis jautrumas, leidžiantis, laikui bėgant, labiau priartėti prie tiesos.

Korporacijos yra nemoralūs kibernetiniai dariniai, todėl nepasirengusios dalyvauti šiame procese, – jų veiklą reguliuoja taisyklės. Ir tai nėra lengva padaryti. Nors korporacijos užprogramuotos veikti, paisydamos įstatymų ir kontrolės, bet jeigu teisėsauga yra silpna, be vargo išeinama už nustatytų ribų. Kadangi korporacijos tapo „pernelyg didelės, kad būtų valdomos“, jas reikia išskaidyti arba sumažinti. Kad jas suvaldytume, pirmiausia reikėtų atimti iš jų legalų pagrindą veikti kaip kolektyviniam asmeniui, nes tai leidžia joms naudotis žmogaus teisėmis, tarp jų ir žodžio laisve.

Korporacijos iš tikrųjų įgijo didžiulę galią ir atsparumą, kai ilgalaikis lobizmas padėjo pasiekti, kad korporacijų teisės būtų prilygintos individo teisėms, su visomis iš to išplaukiančiomis privilegijomis – pavyzdžiui, teise apeliuoti į žodžio laisvę ir pan. Pritariu Jūsų nuogaustavimams, kad tai labai pavojingas precedentas. Dėkoju už pokalbį. ■

Metinė prenumerata – tik 60 Lt.
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą
į užsienį su pristatymu oro
paštu, tai kainuos 180 Lt arba
kita valiuta pagal esamą kursą.
Norintys užsisakyti Kultūros barus
į užsienį turėtų kreiptis į Kultūros
barų redakciją adresu Latako g. 3,
01125 Vilnius, Lietuva; el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com arba į
Kultūros barų atstovę JAV Mariją
Paškevičienę adresu 306 55th
Place, Downers Grove IL
60516-1537, USA;
el. paštas: hmpask@juno.com

„NEABSOLIUČIOS“ MORALĖS IR TIESOS REIŠMĖ TEISEI IR TEISININKAMS

Šiomet gegužę *Kultūros barai* (2013, nr. 5) išspausdino Giedrės Lastauskienės straipsnį „Melas apie teisę: neklyskime ir neklaidinkime“. Teisininkė aptarė reikšmingą, seniai akis badančią šalies problemą – visuomenėje įsivyravusius neigiamus, įtarius, net smerkiamus Lietuvos teisinės sistemos ir jos atstovų vertinimus. Turbūt nesuklyskime sakydami, kad šio neigiamo požiūrio kulminacija tapo „Garliavos istorija“, apie kurią tekste esama nemažai užuominų. Neringos Venckienės rėmėjai nesismulkino, žerdami negražius epitetus pareigūnų adresu. Oponentai vėliau atsilygino ta pačia „valiuta“, Klonio gatvės aktyvistus išvadinę „moraliniais teroristais“.¹

Teksto autorė primena, koks svarbus sėkmingam valstybės gyvavimui yra jos piliečių pasitikėjimas teise ir teisėsauga, pabrėžia, kad nihilistines nuotaikas „veiksmams ir žodžiams diegte diegia kai kurie kultūros sferos intelektualai, ypač pastaruoju metu. Būtent jie, nežinau, sąmoningai ar ne, tapo teisinio nihilizmo šaukliais ir propaguotojais. Tokią laikyseną iš dalies galėjo išprovokuoti teisininkų bendruomenės užsidarymas savo kiaute. Tačiau pagrindinė keistai nenormalios reakcijos priežastis, manyčiau, yra neteisingas suvokimas, ką gali (ir ko negali) teisinė normatyvinė sistema. Apie tai derėtų pasikalbėti atvirai. Be užuolankų ir be pykčio.“ Lastauskienė apgailėstauja, esą „intelektualiniais verdiktais“ teisei pradedama reikšti tokius reikalavimus, kurių ji nepajėgi įgyvendinti. Visuomenė, keldama neįmanomus, nes nerealius, uždavinius, ima nepasitikėti

teise ir teisėsauga, įsivyruoja teisinis nihilizmas, apima visuotinis nusivylimas, net nesusimąstant, kad tik dėl teisės egzistavimo, kai teismų sprendimai privalomi, nesame priversti kiekvienas atskirai nuo ryto iki vakaro ir naktimis patys ginti savo kūno, turto ir kitų vertybių.“

Požiūris aiškus: teisinio nihilizmo, dėl kurio gal kiek kalti ir patys teisininkai (tiksliau, jų nesugebėjimas užmegzti ryšio su visuomene), pagrindinė priežastis ta, kad teisė blogai suvokiama. Pasak autorės, jos tekstas iš dalies reprezentuoja visos teisininkų bendruomenės poziciją, jo turiniui esą pritarę kolegos teisininkai, kurie taip pat norėtų viešos diskusijos. Keista, kodėl iki šiol niekas neatsiliepė, nors publikacijos tema iš tikrųjų aktuali. Gal kultūros veikėjams vieši dialogai ne prie širdies? O gal diskusijos pradžią apsunkino koks nors Lastauskienės rašymo ypatumas? Nors ji apibendrintai užsimena apie kultūros sferos intelektualus, tarp jų ir *Kultūros barų* autorius, viešai pasisakančius „rezonansinių bylų“ temomis, aš pasigedau konkretaus tų asmenų ir teiginių, kuriems oponuojama, įvardijimo. Ar daug atsakymų gauname į laiškų be adresato?

Šiaip ar taip, manyčiau, teisininkų atstovės kvietimas diskutuoti kokių nors visuomenei svarbiu klausimu yra pernelyg reta kregždė viešojoje erdvėje, kad būtų ignoruojamas. Savo atsiliepimą padalysiu į dvi dalis. Pirma, ar autorės tezės apie teisės santykį su morale yra tikslios ir priimtinos? Antra, ar pagrįstas spėjimas, kad pagrindinė teisinio nihilizmo priežastis Lietuvoje – visuomenės nesuigaudymas apie teisės specifiką?

I.

Giedrė Lastauskienė išklė tris tikrai fundamentalius klausimus: (1) Ar teisė gali priversti elgtis tinkamai? (2) Ar teisė turi derėti su morale? (3) Ar teisiniuose ginčiuose ieškoma tiesos? Į juos autorė atsakė arba neigiamai, arba abejodama. Savo abejones ji pagrindė įdomiais argumentais, kuriuos čia ir siūlau detaliau panagrinėti.

Ar teisė gali priversti elgtis tinkamai?

Lastauskienė bando nurodyti skirtumą, egzistuojantį tarp teisės ir kitų normatyvinių sistemų, pirmiausia moralės: „*Tačiau teisė nėra visagalė. Ji negali atlikti kitų socialinių normatyvinių sistemų vaidmens ir neturėtų to daryti. Teisė reguliuoja pačius svarbiausius visuomeninius santykius, tiesa, tik tokius, kuriuos įmanoma standartizuoti formalia teisine kalba, o kontroliuoti išorinėmis priemonėmis. Teisė nepajėgi reguliuoti žmonių santykių itin privačiose bendravimo srityse (pvz., šeimoje), o jeigu reguliuoja, daro tai specifiškai.*“

Iš esmės galima sutikti su tuo, kad teisinis norminimas neapima visų žmogaus elgesio aspektų, tačiau kažin ar tikslinga brėžti skiriamąsias linijas tarp skirtingų gyvenimo sferų. Pavyzdžiui, teisė nenurodo, kad kalbėdami su nepažįstamu žmogumi turėtume išlaikyti bent pusės metro atstumą, kad nedera niuksėti nepažįstamajam į pašonę ar kuždėti į ausį. Čia elgesio standartus dažniausiai reguliuoja teorija, kurią vadiname etiketu. Tačiau toks elgesys akimirksniu taps ir teisinio tyrimo objektu, jeigu nepažįstamasis, tarkim, neapsikentęs nuolatinių etiketo pažeidimų, nuspręs apskųsti mus dėl priekabiavimo. Į šeimos santykius teisinis norminimas irgi gali įvairiais būdais įsikišti.

Atskirai pakomentuoti reikėtų teiginį, neva teisė reguliuoja tik tuos santykius, kuriuos įmanoma standartizuoti formalia teisine kalba. Manychiau, tai tam tikros intelektualinės mados ženklas. Pastarąjį dešimtmetį itin madinga akcentuoti *kalbinį* teisės pobūdį, teisės specifikos ieškoti kalboje, būtent čia išvelgiant skirtumą tarp teisės ir moralės. Šia mada apsikrėtė ne vien teisininkai

(Lietuvoje, regis, tiek Lastauskienė, tiek, pavyzdžiui, Mantas Liesis²), bet ir filosofai.³ Nors kalbotyros ir teisės studijas priskirčiau prie itin daug žadančios tarpdisciplininių tyrimų krypties, vis dėlto labai skeptiškai vertinu nuostatą, esą teisė skiriasi nuo moralės iš esmės dėl kalbinio teisės pobūdžio arba dėl specifinio teisės kalbos stiliaus. Viena vertus, nereikėtų pamiršti, kad dauguma moralinių nuostatų yra kuo puikiausiai formalizuojamos ir lingvistiškai artikuliuojamos. Antra vertus, rašytiniai statutai yra labai siaura teisės sritis. Nepamirškime paprotinės teisės, kuri turėjo itin didelę reikšmę teisės raidai. Kažin ar pavyks suvokti teisės esmę, jeigu sutelksime dėmesį tik į tai, kas būdinga vienai jos sričiai.

Labai neaiškus toks Lastauskienės teiginys: „*Taigi teisė negali uždrausti santuokinės neištikimybės, negali teisiškai įpareigoti žmonių, kad jie būtų tolerantiški, pakantūs vieni kitiems, negali įpareigoti tėvų mylėti savo vaikus, o vaikų – gerbti tėvus. Teisė nustato tik procedūras, kaip turime elgtis, siekdami teisiškai reikšmingo rezultato, apibrėžia ir aprašo tam tikrus teisinius draudimus ir įpareigojimus, iš anksto informuoja, kas gresia, jeigu tų reikalavimų ir procedūrų nesilaikysime. Žmogus gali sąmoningai nesilaikyti teisės, tačiau jam teks susidurti su teisiniais tokio pasirinkimo padariniais – bus pritaikytos teisinės sankcijos.*“

Ar tikrai teisė „negali įpareigoti žmonių, kad jie būtų tolerantiški, pakantūs vieni kitiems“? Ateistas, kuris trukdo tikinčiajam melstis, gali sulaukti įvairių teisinių sankcijų. Taigi, teisė kuo puikiausiai gali priversti mus elgtis tolerantiškai vienas kito atžvilgiu. Gal autorė norėjo pabrėžti, kad teisei rūpi tik elgesys, bet ji nesistengia kontroliuoti jausmų (pavyzdžiui, neverčia *jausti* tolerancijos)? Kitoje vietoje autorė rašo: „*Pirmiausia būtina pabrėžti, kad moralės kategorija esmingai skiriasi nuo teisės kategorijos. Moralė – tai žmonių elgesio standartai, susiklostę, vertinant įvairius dvasinės prigimties fenomenus: gėrį, grožį, garbę, padorumą. Moralė, skirtingai negu teisė, reguliuoja ne tik išorinį elgesį, bet ir požiūrius, pažiūras, vertinimus, net mintis.*“

Tiesą sakant, moralės filosofijoje labai retai rasime tekstą apie „morališkus jausmus“ arba „morališkas mintis“, jeigu tokie naratyvai ir egzistuoja, tai dažniausiai

tarsi tam tikri „moralaus elgesio“ analizės rėmai – kaip motyvacija arba kaip elgesį pateisinanti schema. Tiek teisiniuose, tiek moraliniuose diskursuose dominuoja klausimai apie žmogaus *elgesį*. Taip yra dėl bendros nuostatos, kad gėrio ir blogio kategorijas prasminga taikyti tik ten, kur žmogui galima priskirti atsakomybę, t. y. įvertinti jo elgesį, ir tai ne bet koks elgesys, o tik tas, kuris yra laisvos valios rezultatas. (Turbūt nereikia priminti, kad ta pati prielaida yra fundamentaliai reikšminga ir teisei.) Jausmai, mintys, sapnai ar vaizdiniai nėra žmogaus laisva valia pasirenkami ir kontroliuojami dalykai. Nuostatos analizuojamas ir diskutuojamos, paprastai turint tikslą daryti įtaką tam tikrai laikysenai, bet su sąlyga, kad žmogus turės galimybę pats save kontroliuoti.

O gal autorė norėjo pabrėžti, kad teisė negali uždrausti pačių veiksmų, ji tik pritaiko sankcijas už juos? Tačiau tai būtų tiesiog kitas būdas sakyti tą patį. Sankcijos nėra pateisinamos, jeigu elgesys, už kurį jos skiriamos, yra nedraudžiamas. *LR baudžiamojo kodekso* pirmasis straipsnis aiškiai sako: „Šis kodeksas apibrėžia, kokios veikos yra nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, bei jas **uždraudžia**“ [paryškinta mano – E. W.-M.] (§2.1).

Taigi neaišku, kaip pati autorė atsako į savo iškeltą klausimą: ar teisė gali priversti *elgtis* tinkamai? Pasitraipa, skirta šiam klausimui nagrinėti, lyg ir baigiama paneigimu, bet, atidžiau įsiskaičius, matyti, kad labiau abejojama teisės galimybe kontroliuoti vidines žmogaus nuostatas ar jausmus.

Mano galva, atsakymas į šį klausimą turėtų būti labiau diferencijuojamas. Jis priklauso nuo to, kaip suprasime apibūdinimą *tinkamas elgesys* ir ką reiškia *priversti elgtis* tinkamai. Jeigu teisė galėtų (efektyviai) uždrausti netinkamą elgesį, nusikaltimų apskritai nebūtų. Antra vertus, jeigu nebūtų sankcijų už nusikaltimus, žmonės daug dažniau elgtųsi netinkamai, o jeigu taip, vadinasi, nėra netikslu ir sakyti, kad teisė *gali* priversti elgtis tinkamai. Ji tai daro, bent jau iš dalies.

O kas yra „tinkamas elgesys“ teisine prasme? Tą paaiškinti Lastauskienė, regis, ir siekė. Deja, jai nepavyko, nors (a) bandė išskirti tas žmogaus gyvenimo sferas, kurių teisė neva nereguliuoja, (b) akcentavo

kalbinį teisės pobūdį arba tam tikrą teisinės kalbos stilių, (c) siekė nubrėžti takoskyrą tarp elgesio kontrolės ir minčių ar jausmų kontrolės. Nei šiais, nei kitais būdais nėra įmanoma atskirti teisine prasme tinkamo elgesio nuo to, kuris tinkamas moraline prasme.

Ieškant tikslesnio atsakymo, vertėtų prisiminti *LR baudžiamojo kodekso* pirmojo straipsnio pirmąjį paragrafą: „*Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas yra vientisas baudžiamasis įstatymas, kurio paskirtis – baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų.*“ Mano galva, iš to aiškiai seka, koks elgesys yra tinkamas teisine prasme – toks, kuris neprieštarauja tam tikros jurisdikcijos numatytiems piliečių teisėms ir laisvėms, nekenkia visuomenės ir valstybės interesams. Iš tikrųjų, jeigu visuomenės ir valstybės interesą kol kas paliksime nuošalėje, galėsime drąsiai teigti: didžioji dauguma teisinių ginčų ir bylų atsiranda todėl, kad viena ar kita pusė mano, esą pažeistos jos teisės ar laisvės.

Moraline prasme „tinkamas“ elgesys apima daug platesnį spektrą negu svarstymai, ar jis pažeidžia kieno nors teises ir laisves. Dažnai minimos tokios dorybės kaip pasiaukojimas, pagarba, garbingumas, atjauta, draugiškumas, solidarumas, narsa, ištvermė, atsidavimas, atkaklumas, nuoširdumas, atvirumas, darbštumas, inovatyvumas, nonkonformizmas ir kt. Kai kas mano, kad galima įžvelgti skirtumą tarp elgesio, kuris yra *minimaliai* moralus, ir tokio, kuris yra *maksimaliai* moralus. Taip skirstant, minimaliai moralus elgesys reikštų beveik tą patį, ką ir teisiškai tinkamas elgesys – jis gal ir nelabai dorybingas, bet nepažeidžia niekieno teisių ar laisvių. Tačiau toks skirstymas yra tik sąlygiškai tikslingas. Kartais kyla pagrįstų abejonių, ar teisiškai tinkamas elgesys tikrai laikytinas bent minimaliai moraliu. Antai būsto savininkas dažniausiai turi teisę išprašyti nuomininkus, kurie atsisako mokėti nuomą. Bet jeigu į gatvę išvaroma nuskurdusi daugiavaikė našlė, tada kyla abejonių ar toks teisiškai tinkamas elgesys apskritai yra dar bent kiek moralus.

Beje, ar teisiškai tinkamas elgesys yra bent jau minimaliai moralus, nepriklauso nuo to, ar individas remiasi žmogaus teisėmis, ar tam tikros jurisdikcijos pripažinta teise. Šią pastabą priduriu todėl, kad mora-

linis teisės pobūdis kartais kildinamas iš to, kiek tam tikra teisinė sistema remiasi žmogaus teisėmis, kurias apibrėžia *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*. Žinoma, žmogaus teisėmis paremta jurisdikcija yra daug moralesnė už jurisdikciją, individų teises ir laisves paskirstančią, tarkim, pagal jų priklausomybę tam tikrai kastai, rasei ar klasei. Tačiau žmogaus teisių įtraukimas į teisinę sistemą nepadeda taško mūsų diskusijoje. Paminėsiu chrestomatinį teisės filosofijos pavyzdį. Žmogus neprivalo paaukoti savo inksto kitam žmogui netgi tuo atveju, jeigu nuo to priklauso kito asmens (ligonio) gyvybė, netgi tada, kai gyventi su vienu inkstu donorui nereikštų jokio sveikatos pablogėjimo. Nes žmogaus teisės reikalauja, kad tik pats individas laisvai disponuotų savo kūnu. Tačiau apie kokį moralinį gėrį galima kalbėti, jeigu dėl teisėtų veiksmų vienas nekaltas žmogus pasmerkiamas myriop, nors puikiai galėtų gyventi abu?

Taigi, manyčiau, kad atsakymas į klausimą, ar teisė gali priversti elgtis tinkamai, yra toks: teisė daugiau ar mažiau sėkmingai tokio efekto siekia visais atvejais. Kitas dalykas, kad teisė ir moralė „tinkamą elgesį“ vertina skirtingai. Teisė gali priversti individą elgtis tinkamai tik tuo atžvilgiu, kokį ji pati nustato.

Ar teisė turėtų derėti su morale?

Dėl reikalavimo, kad teisė derėtų su morale, Lastauskienė išdėstė nemažai abejonių, daugiausia remdamasi tuo, kad moralinės nuostatos labai subjektyvios, o nuomonės dažnai išsiskiria: „*Nors ir kalbame apie bendražmogišką ar universalią moralę, vis dėlto jai būdingas individualumas – kiekvieno iš mūsų moralė yra unikali (o vidinis balsas kiekvienam šnibžda skirtingus patarimus). Neegzistuoja tokia universali moralės normų sistema, kuria galėtume remtis kaip argumentu, įrodančiu, esą kokia nors teisinė taisyklė neturėtų būti taikoma, nes prieštarauja moralei. [...] Socialinės grupės ir visuomeninės struktūros yra tokios įvairios, tokios susipynusios ir prieštaringos, kad apskritai nebeįmanoma kalbėti apie kokius nors unifikuotus moralinius standartus. Jei auditorijai, kurią sudaro panašaus amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties asmenys, užduosime klausimus, susi-*

jusius su vertybiniu pasirinkimu, ji bematant suskils (esu ne kartą su tuo susidūrusi, apklausdama studentus). Pavyzdžiui: Ar turėtų būti įteisinta eutanazija? Ar reikėtų uždrausti abortus? Ar tėvai turi teisę atsisakyti skiepyti savo vaikus? Ar būtų moralu legalizuoti prostituciją?“

Abejoti moralės universalumu – giliai išsisknijusi filosofijos tradicija. Postmodernistinis Vakarų civilizacijos periodas šias abejones ne tik sustiprino, bet ir išskėlė į pirmą vietą. Dekonstruoti „didžiąsias“ kategorijas, tokias kaip gėris, grožis, tiesa, moralė, tikrovė ir t. t., jomis abejojant, tapo vos ne pagrindiniu filosofų užsiėmimu. To padariniai akivaizdūs: nuo diskurso apie „meną“ pereita prie idėjos apie įvairių meno sampratų koegzistavimą, nuo diskurso apie „tikrovę“ – prie idėjos apie „paralelines tikroves“ ir t. t. Nors postmoderno vėjai daug kam padarė labai teigiamą, pažangią įtaką, vis dėlto jau suprstas ir jų ribotumas: absoliučių kategorijų neigimas nebūtinai veda prie subjektyvizmo.

Tad pažvelkime atidžiau, ar pagrįstos Lastauskienės abejonės. Jos minimi atvejai dideles diskusijas sukelia todėl, kad susiduria stiprūs ir prieštaringi pamatiniai moraliniai principai, etinės normos. Eutanazijos atveju, pavyzdžiui, susikryžiuoja siekis bet kokia kaina saugoti gyvybę su pagarba žmogaus laisvam pasirinkimui, kad jis galėtų atmesti tokią savo būties formą („vegetavimą“), kai nebėra galimybės išsaugoti žmogiškąjį orumą. Negana to, eutanazijos įteisinimui skersai kelio stoja religiniai įsitikinimai ir galimas piktnaudžiavimas „mirties industrija“. Abortų atveju prigimtinė žmogaus (moters) teisė į laisvą pasirinkimą susiduria su vaiko teise gimti, tą galima suvokti ir kaip tam tikrą žmogaus teisės į gyvybę pogrųpį. Ten, kur susiduria du tokie stiprūs principai, paprastai nebūna lengva rasti sutarimą, nes atsiranda dvi nesutaikomos stovyklos.

Tačiau toli gražu ne visi moraliniai klausimai veda prie ginčų. Štai paklauskite studentų, ar jie pritartų tokiai normai: „*Jokiam individui neturėtų būti leidžiama šaudyti kur pakliuvo ir kada panorėjus į kitus individus.*“ Manau, auditorija prabils beveik unisonu. Tai, kad žmogaus teisės šiandien pripažįsta net ir labai skirtingos kultūros, daug pasako apie kai kurių normų universalumą. Tiesa, normos niekada nebūna absoliučios, jeigu suprasime tą

labai griežtai, t. y. kad normoms neprieštarauja *ne vienas* individas. Visada atsiras keistuolių, nestabilios psichikos asmenų ar užkietėjusių nusikaltėlių, kurie laisva valia rinksis gyvenimo formas, reiškiančias jų pačių savigriovą. Normas sąlygiškai vadinsiu „absoliučiomis“, jeigu joms pritaria labai didelė individų grupė, jas pripažįsta (jeigu ir ne vienbalsiai) įvairios kultūros ir bendruomenės. Tai padės atskirti jas nuo tų, kurias nelabai palaiko nei tautinė, nei tarptautinė bendruomenė. Pastarąsias galime sąlygiškai vadinti „neabsoliučiomis“.

Vienas Lastauskienės požiūris mane tikrai nustebino – jai atrodo, kad ginčai dėl moralinių vertinimų ar dėl baismės proporcingumo nusižengimui patys savaime verčia abejoti moralės įtaka teisei. Bet argi patys teisininkai nesiginčija vienas su kitu, sprendami, tarkim, kokio įstatymų paragrafo pažeidimas kada buvo ryškesnis, kokia sankcija tinkamesnė, kuri teisinė taisyklė labiau tinka konkrečiu atveju? Tačiau dėl tokių nesutarimų gausos niekas juk neaiškina, neva teisė nebesuderinama su pačia teise. Energetikos ekspertai nesutaria, ko, kada ir kiek tikėtis iš konkrečios energetikos šakos. Ekonomistai kivirčijasi, ar euras gerai, ar blogai, kas geriau – taupyti ar skolintis ir pan. Tačiau viena mokslo šaka juk netampa kitai nereikšminga vien dėl to, kad ji sklidina prieštaravimų? Tiek energetikos ekspertizės, tiek ekonomistų nuomonės, net ir nepretenduodamos į „absoliutumą“, vis tiek yra svarbios politikams, sociologams, urbanistams, kitų profesijų atstovams.

Galimybę suderinti teisę su morale Lastauskienė skeptiškai vertina ir dėl kitų priežasčių: „*Dar įdomiau – teisinė kalba išskiria geros moralės sąvoką: Civiliniame kodekse atsirado nuostata, kad negaliojančiais gali būti pripažinti tik tie sandoriai, kurie prieštarauja gerai moralei. Taigi teisėjui teks nustatyti dar ir tai, ar teisei reikšminga moralinė nuostata yra gera. Jau net šis atsitiktinai parinktas pavyzdys rodo, kad moralinis vertinimas visada individualus, vadinasi, kuo daugiau moralinių vertinimų, tuo didesnis subjektyvizmo pavojus.*“

Žinoma, tik įstatymo leidėjai galėtų pasakyti, ką jie turėjo omeny, vartodami sąvoką *gera moralė*. Sunku patikėti, kad šis reikalavimas buvo suformuluotas, nepateikiant jokio aiškinamojo teksto. Beje, ši citata iš Civilinio

kodekso skamba tarsi pažodinis vertimas to, kas rašoma Vokietijos civiliniame kodekse: „*Ein Rechtsgeschäft, das gegen die guten Sitten verstößt, ist nichtig.*“ (*Bürgerliches Gesetzbuch, §138/1*), t. y. „Sandoris, kuris nusižengia gerai moralei, yra laikomas negaliojančiu“. Sąvoka *gute Sitten* iš tikrųjų gali būti verčiama kaip „gera moralė“, nors žodis *Sitten* vis dėlto dažniau verčiamas kaip „papročiai“. Šis žodis nurodo, kad čia įstatymo leidėjas turėjo omeny „neabsoliučią“ moralę – t. y. tik tam tikram kultūriniam vienetui būdingas elgesio normas. Tokią sąvokos interpretaciją remia ir aiškinamasis tekstas. „Gerą moralę“ jis apibrėžia kaip „visų teisingai ir sąžiningai mąstančiųjų padorumo jausmą“ (*das Anstandsgefühl aller billig und gerecht Denkenden*), nurodo, kad čia kalbama ne apie bendras etines elgesio normas, bet apie socialines normas, kurios galioja visuomenėje (*BGB, §826*). Man regis, jeigu LR įstatymo leidėjas būtų labiau orientavęsis į aiškinamajame tekste pavartotą sąvoką „padorumo jausmas“ (*Anstandsgefühl*), o ne į sąvoką „gera moralė“ (*gute Sitten*), lietuviams būtų daug aiškiau, ko siekiama šiuo kodekso straipsniu.

Klasikinis pavyzdys, kada sandoris pažeidžia „gerą moralę“, būtų seksualinių paslaugų teikimas už pinigus. Arba, pavyzdžiui, jeigu įrodoma, kad darbdavys atleido žmogų iš darbo, nes už kažką jam kerštavo, – tada nukentėjusysis galės prisiteisti žalos atlyginimą būtent pagal šį Civilinio kodekso straipsnį. Žinoma, ne taip lengva apibrėžti, kas yra tas „visų teisingai ir sąžiningai mąstančiųjų padorumo jausmas“, kaip nustatyti, kurie žmonės mąsto sąžiningai, o kurie ne? Šios sampratos analizei yra skirta daugybė studijų, čia juristai turi galimybę pasireikšti kaip hermeneutikai. (Juristų forumuose neblogai vertinama Helmuto Haberstumpfo studija *Die Formel vom Anstandsgefühl aller billig und gerecht Denkenden in der Rechtsprechung des Bundesgerichtshofs. Eine Untersuchung über juristische Argumentationsweisen*. Lietuviškai galima versti: „Visų sąžiningai ir teisingai mąstančiųjų padorumo jausmo formulė, kaip ją supranta VFR aukščiausiosios instancijos teismas savo verdiktuose. Juridinės argumentacijos būdų tyrimas.“) Be abejo, ginčytinų atvejų šiuo klausimu pasitaiko daugiau negu neginčytinų. Tačiau jeigu jau vokiečiams, kurių jurisdikcija yra viena rafinučiausių

Europoje, atrodo svarbu iš savo juristų reikalauti, kad šie gerbtų tai, ką diktuoja jų visuomenėje nusistovėjęs „visų sąžiningai ir teisingai mąstančiųjų padorumo jausmas“, tai gal ir „geros moralės“ reikalavimas nėra visiškai tuščias Lietuvos įstatymų leidėjo įgeidis? Jeigu kitų jurisdikcijų profesionalai randa būdų, kaip atpažinti „gerą moralę“, kodėl lietuvių juristai turėtų kratyti šios priedermės? Juk kognityviniai jų gebėjimai turbūt ne prastesni negu vokiečių? Viliuosi, ir lietuvių teisininkai bus pajėgūs atpažinti, ar „visų teisingai ir sąžiningai mąstančiųjų padorumo jausmas“ yra pažeistas, jeigu, tarkim, darbdavys ima reikalauti, kad padavėja klientus aptarnautų pusnuogė?

Ar teisiniuose ginčiuose ieškoma tiesos?

Savo išvedžiojimus šiuo klausimu Lastauskienė pradeda nuo žodžių „tiesa“ ir „teisė“ panašumo: „*Žodžio teisė sąsaja su žodžiais tiesa, teisingumas, tiesus lyg ir neturėtų kelti abejonių. Todėl savaimė suprantama, kad vertindami teisės kokybę ir teisinę tvarką šias sąvokas gretiname. Nesunku pastebėti: kuo mažiau žmogus susijęs su teisine praktika, tuo dažniau jis vartoja šiuos žodžius.*“

Labai abejočiau, ar teisę ir teisingumą žmonės sieja (o jie tikrai tą daro) su tiesos paieškomis, su tiesos nustatymu vien dėl lingvistinio etimologinio šių žodžių ryšio. Lietuvių kalbos žodžiai „teisė“ ir „teisingumas“ yra panašūs su žodžiu „tiesa“, bet apie kitas indoeuropiečių kalbas to nepasakysi. Pavyzdžiui, vokiečių kalbos žodžiai *Recht* (teisė), *Rechte* (teisės) ir *Gerechtigkeit* (teisingumas) aiškiai susiję, tačiau *Wahrheit* (tiesa) skamba visai nepanašiai. Anglų kalbos visos sąvokos *rights* (teisės), *law* (teisė), *justice/fairness/equity* (teisingumas), *truth* (tiesa) labai skiriasi. Prancūzų kalbos žodžiai *droit* (teisė), *justice* (teisingumas), *vérité* (tiesa) irgi skirtingi. Lingvistinio pobūdžio abejones sustiprina dar ir tai, kad filosofijos mokslas minėtas kategorijas priskiria labai skirtingoms filosofijos sritims. *Teisė, teisės, teisingumas* – tai kategorijos, esminės praktinei, pirmiausia moralės filosofijai. O *tiesa* yra teorinės filosofijos kategorija, svarbi logikos mokslui, nors ir išeinanti už jo ribų.

Lastauskienė teigia: „*Nei teoriniu (abstrakčiuoju), nei praktiniu lygmeniu vienos tiesos monopolis neegzistuoja.*“

tauja. Tačiau teisinį ginčą vis tiek turi kas nors laimėti. Todėl sąvokos tiesa, teismus irgi tampa teisinės diskusijos dalimi.“ Esą teisininkų vartojama „tiesos“ samprata yra labai specifinė, ją apriboja net faktų pateikimo forma ir laiko tarpas, skirtas tiems faktams pateikti. Pasak autorės, teisė pagrindžia „tiesos“ sampratą tikėtinumo principu: „*vieną ar kitą aplinkybę teismas laiko įrodyta, jeigu labiau tikėtinas jos buvimas negu nebuvimas...*“

Tematizuoti *tiesos* sampratą, jos apibrėžimų įvairovę yra išties labai svarbi šios diskusijos dalis. Filosofija tą įvairovę jau seniai yra nustačiusi ir suklasifikavusi. Paminėsiu tris populiariausius apibrėžimus: atitikties teorija (tiesa yra tai, kas atitinka tikrovę), koherencijos teorija (tiesa yra tai, kam nebūdingi vidiniai loginiai prieštaravimai), konsensuso teorija (tiesa yra tai, kas daugumai atrodo teisinga). Išsamiau paanalizavę Lastauskienės aptartą tikėtinumo principą (tiesa yra tai, ko buvimas yra labiau tikėtinas negu nebuvimas, arba tiesa yra tai, ko buvimas paremiamas geresniais argumentais negu nebuvimas), ko gero, išvelgtume čia visų trijų filosofinių *tiesos* apibrėžimų atspindžius.

Tačiau ką tada reikštų teiginys, esą nei teoriniu, nei praktiniu lygmeniu neegzistuoja „vienos tiesos“ monopolis? Čia, kaip ir „absoliučios moralės“ neigime, išvelgčiau tam tikrą postmodernistinio dogmatizmo dozę. Abejoti sąvokos „absoliuti tiesa“ prasmingumu tikrai sveika. Bet nederėtų tose abejonėse taip įklimpti, kad liautumės tyrinėję šio požiūrio ribas. Argi *LR baudžiamasis kodeksas* nelaiko nusikalstama veika komunistinių ir nacistinių nusikaltimų **neigimo**? Tokia lietuvių (ir ne tik lietuvių) jurisdikcijos pozicija reiškia, kad tam tikrais klausimais teisė numato „vienos tiesos monopolį“. Gal tada vis dėlto darytina išvada, kad teisė, kaip ir kiti mokslai, kaip kasdieninis diskursas, remiasi ne viena, o keletu tiesos sampratų? Mano studijų laikais kai kurie vokiečių filosofai itin mėgo kartoti teiginį, esą nėra nei „absoliučios“, nei „vienos“ tiesos. Kartais, kai tas begalinis kartojimas ypač įkyrėdavo, paklausdavau, ar jie nori tuo pasakyti, kad žydų holokaustas nėra absoliutus ir neabejotinas faktas, nėra absoliuti tiesa? „Plokštelė“ iškart pasikeisdavo...

Tačiau šįkart svarstome tiesą apie faktus, t. y. aptariame tokias tiesos paieškas, kai bandoma atsakyti į

klausimą, ar tiesa, kad buvo/įvyko tas ar anas. O kur tiesa apie normas? Juk asmuo, kuris klausia „Ar aš turiu tokią arba anokią teisę?“, visai nesidomi faktais, jis nori sužinoti tiesą apie jam galiojančias elgesio normas. Argi neiname pas teisininkus konsultacijų, norėdami išsiaiškinti, kokios normos mums galioja, o kokios ne? Žinoma, kai kada teisininkų atsakymas priklausys nuo pateiktų faktų. Be to, kartais bus ginčijamasi, ar tam tikra teisė kildintina iš vienos ar kitos normos formuluo-tės, ar ne. Tačiau tokių dvejonių kyla ne visada. Jeigu, pavyzdžiui, politikas klaus, ar gali Respublikos Prezi-dentas būti Seimo narys, tada teisininkas, atsivertęs tam tikrą Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnį, atsakys, kad negali. Ši tiesa bus absoliuti, neginčijama. Ar tai būtų Konstitucijos, ar Baudžiamojo kodekso, ar Civilinio kodekso, ar kitos jurisdikcijos nustatytos normos, jos galioja visiems be išimties piliečiams, ku-rie pavaldūs tai jurisdikcijai. Kitaip tariant, tos normos toje jurisdikcijoje turi „vienos tiesos monopolį“.

Tačiau vienas dalykas yra sakyti, kad „tiesos“ apibrėži-mas yra komplikuo-tas dalykas, kad teisė supranta „tiesą“ specifiškai, atsižvelgdama į ribotas tiesos pažinimo gali-mybes, ir jau visai kitas dalykas įtikinėti, esą teisminiam procesui visiškai nesvarbu išsiaiškinti tiesą. Lastauskie-nė rašo: „*Čia derėtų padaryti itin svarbią išvadą, kuri iš pirmo žvilgsnio atrodys šokiruojanti, – sprendžiant teisinį ginčą, nėra keliamas tikslas nustatyti tiesą. Tiems, kuriems šis teiginys atrodo protu nesuvokiamas, suformuluosiu jį švelniau – tiesos nustatymas nėra pagrindinis teisminio proceso tikslas. Pagrindinis teisės tikslas – išspręsti konfliktą, laikantis ginčo sprendimo taisyklių, ir paaiškinti, kodėl pasirinktas būtent toks sprendimas. Valstybės parei-ga – užtikrinti, kad teisiniai ginčai būtų sprendžiami teis-muose, o ne tarpuvartėse; kad tai būtų daroma laikantis iš anksto paskelbtų taisyklių, suteikiančių galimybę kiekvie-nam ginčo dalyviui išdėstyti savo argumentus...*“

Ar tikrai tikslu yra teigti, esą teisė nesistengia rasti tiesos, nes teisminiam procesui tiesos nustatymas yra antraeilis dalykas? Jeigu teisminio proceso tikslas būtų tik išspręsti konfliktą, be pretenzijų nustatyti tiesą, tada tokio proceso apskritai nereikėtų. Pakaktų mesti mone-tą arba sukryžiuoti špagas. Argumentų dėstymas ir jų

išklausymas netenka prasmės, jeigu nebandoma rasti tiesos. Praranda prasmę ir visos įprastinės ikiteisminio tyrimo užduotys, tokios kaip liudytojų apklausa, paro-dymų, įkalčių, įrodymų rinkimas ir t. t. Kuo tada remiasi teisėjas, skelbdamas nuosprendį? Tarkime, jis teisiama-jam sako: „Gal ir tiesa, kad Jūs neįsilaužėte į Petro Petraičio vasarnamį, tačiau pagal mūsų teisinės sistemos nau-dojamus, mums prieinamus ir leistinus tiesos nustatymo būdus Jūs tikrai tą padarėte, todėl turėsite atlyginti žalą.“ Bet jau visai kitas dalykas, jeigu teisėjas aiškina: „*Gal ir tiesa, kad Jūs neįsilaužėte į Petro Petraičio vasarnamį, tačiau ponas Petraitis neduoda mums ramybės, o pagal mūsų teisinės sistemos naudojamus konfliktų sprendimo būdus Jūs esate idealus kandidatas būti atpirkimo ožiu!*“

Teisė apskritai nespren-džia ginčų, jeigu neįmanoma remtis kuo nors objektyviu. Teisminio proceso objek-tyvumas atsiranda ne tik dėl to, kad teiginius ir įvykius tiria nešališki asmenys. Net ir pasitelkusi nešališkų as-menų grupę, teisė vis tiek nesiimtų spręsti, pavyzdžiui, dviejų vyrų ginčo dėl to, kurio žmona gražesnė. Tačiau teisė galėtų spręsti, kuri iš jų laimėjo grožio konkursą. Pirmuoju atveju nėra jokių objektyvių tiesos nustaty-mo kriterijų. Antruoju yra – tai grožio konkurso tai-syklės. Teisė sprendžia konfliktus, remdamasi faktais ir normomis. Jeigu ji spręstų ginčus kitaip, tada neturėtų tokios fundamentalios reikšmės valstybei. Tiek faktai, tiek normos yra tiesos šaltinis.

Taigi sutikti su teiginiu, kad teisės užduotis yra ne nu-statyti tiesą, bet išspręsti ginčą, galima tik tuo atveju, jei-gu pripažįstame, kad būdai, kuriais sprendžiamas teisinis ginčas, yra neatsiejami nuo tiesos paieškų. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad kartais žmonės kreipiasi į teisė-saugą, nenorėdami nieko daugiau, o tik nustatyti tiesą, pavyzdžiui, prašo paneigti tam tikrus teiginius apie savo šeimos narį, nors ir jis, ir melagingų teiginių autorius jau mirę. Galbūt ir tai galima interpretuoti kaip tam tikrą ginčą, tačiau tai būtų labai formalus ginčo supratimas.

II.

Vis dėlto ar tikslu yra teigti, esą teisinis nihilizmas atsirado dėl to, kad visuomenė teisei kelia nerealius

reikalavimus? O gal jie visiškai realūs? Užtenka susipažinti, kaip įvairūs teisėjai argumentuoja savo verdiktus. Pavyzdžiui, Vytauto Pociūno žūties byloje vis *pasikartojanti* logikos stoka taip rėžia akį, kad peršasi natūrali išvada – Lietuvos teisėsauga bando užtušuoti politinę žmogžudystę. Ar žmogus, kuris daro tokią išvadą, iš tikrųjų kažko esminio nesupranta apie teisę?

Nors Lastauskienė savo tekste pažėrė nemažai sąžiningos kritikos savo kolegoms, vis dėlto jos kritika yra pernelyg švelni, nutolusi nuo tikrųjų giluminių priežasčių, dėl kurių žlugo visuomenės pasitikėjimas teisės institucijomis. Pažvelkime, ką apie tai mano kiti teisės ir teisėsaugos struktūrų atstovai.

Antai Kęstutis Milkeraitis, buvęs Generalinės prokuratūros tardytojas, teisininkas, kurio veikla turėjo išskirtinį pilietinį svorį, prieš šešerius metus paskelbė šiandien jau klasika tapusį tekstą „Vestuvių generolai ir Lietuvos saugumas“.⁴ Jame išsamiai aprašyta, kaip per septyniolika nepriklausomybės metų sovietų valdžios struktūros, ypač buvęs kompartijos elitas su užsilikusiais KGB agentais, pasitelkdamos teises institucijas ir žiniasklaidą, organizavo ne vieną kryptingą žygį, kad suardytų Kovo 11-osios Akto pasekmes, o Lietuvos valdžią ir turtą išlaikytų savo rankose. Milkeraitis rašo: „Gal dar kai kas atsimena, kaip [Artūras] Paulauskas net visą universiteto Teisės fakulteto kursą bandė suformuoti iš jam artimų teisininkų vaikų. Daugelis sovietinių prokurorų net neslėpė neapykantos atgimimui, nors tuo metu patys materialiai turtėjo. Ir tai buvo ne vien Paulausko nuopelnas. Tiksliau – ne jo vieno. Taip žingsnis po žingsnio nepriklausomybę atgavusios Lietuvos prokuratūra tapo savaip nepriklausoma, o jei tiksliau – nebaudžiama, be elementarios visuomenės kontrolės, be atskaitomybės bet kokia rimtesne forma ir visai be **teisinės moralės** [paryškinta mano – E.W.-M.]. O gal ne taip turėtų būti vertinamos atgimimo laikotarpiu iškeltos bylos – kad ir tokios plačiai žinomos, kaip Raimūno ar partizanų vadų žiaurių kankinimų ir nužudymų bylos, kurios ilgus metus tęsėsi be pabaigos. Jų principas – tempti laiką, kol visuomenės domėjimasis atbuks, kol bus pakeistas tautos mentalitetas, o gal ir Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis.“

Milkeraičio apžvalgos pamatinis teiginys yra tas, kad Lietuvos teisininkų bendruomenė po nepriklausomybės atkūrimo daugiau ar mažiau veikė kaip senąsias sovietines struktūras aptarnaujantis personalas. Ar ne todėl ji iki šiol kratosi bet kokių nuorodų į moralę? Čia tiktų pacituoti ir Mykolo Romerio universiteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorių Saulių Arlauską: „*Visuomenės nepasitikėjimo teisinėmis institucijomis ar apskritai valdžia viena pagrindinių priežasčių yra ta, kad mums trūksta kritinės masės profesionalių teisininkų, kurie gebėtų fundamentaliai vertinti visuomeninius procesus. [...] Ir teisės studijas, ir teisės mokslą vis dar slegia sovietinis paveldas. Sovietmečiu teisė buvo skirta aptarnauti komunistų valdžios politinę liniją, todėl iš teisės teorinių studijų ir teisės mokslo buvo eliminuoti visi vertybiniai klausimai, susiję su žmogaus teisėmis, teisės principais, teisės vertybių pažinimu ir pan.*“⁵

Kad teisininkai tebėra paklusnūs senosioms sovietų valdžios struktūroms, rodo ne tik vadinamosios „rezonansinės“ bylos, apie kurias nemažai rašyta. Tai pasireiškė ir per bylas, kurios, deja, netapo „rezonansinėmis“ (t. y. jomis nesidomėjo, jų neaptarinėjo nei politikos komentatoriai, nei žiniasklaida), nors turėjo tokiomis tapti. Kalbu apie bylas, kurias galėtume pavadinti desovietizuojančiomis plačiąja prasme, – Lietuvos laisvės kovotojai bandė arba patraukti baudžiamojon atsakomybėn savo ir savo artimųjų kankintojus, arba gauti reabilitaciją.

Tie, kurie ateityje gilinsis į šių bylų medžiagą, ko gero, stebėsis tuo, kad teisėjai ir prokurorai, panašu, gynė ne nepriklausomą Lietuvą, o kažkokią čekistų respubliką. Tokį teisėjų elgesį minėtų bylų atžvilgiu ne kartą viešai ir vienareikšmiškai pasmerkė Lietuvos rezistencijos ir sovietinių aukų organizacijos, joms priklausančių ar priklausiusių asmenų artimieji, iškilios lietuvių antisovietinio pasipriešinimo asmenybės, kai kurie signatarai, kitaip tariant, **moralinis tautos elitas**. Vartydama privačiuose archyvuose nugulusius (ir beveik nieko nesudominusius) jų protesto laiškus, suskaičiavau gerokai daugiau kaip šimtą pavardžių – tai tie teisėjai, kuriems buvo reiškiamas nepasitikėjimas. Ar mūsų teisininkams neįdomi nuomonė žmonių, kurie

pagal vokiečių teisės apibūdinimą priskirtini „sąžiningai ir teisingai mėstantiems“?

Prosovietinė teisėjų laikysena išlindo kaip yla iš maišo, nagrinėjant pasipriešinimo dalyvio Algimanto Andreikos, partizano Algirdo Žyprės, partizano Petro Jacunsko „dereabilitavimo“ (*post mortem*), pasipriešinimo dalyvio Algirdo Petrusevičiaus, partizano Alberto Kavaliausko įskundimo, partizanų Jono ir Antano Aštrauskų nužudymo, partizano Adolfo Ramanausko žūties (tiksliau, bandymų išsisukti nuo jos tyrimo), partizano Antano Kraujelio žūties, partizano Jono Būdininko sužeidimo, suėmimo ir nuteisimo bylas, M. Aštrauskaitės-Bikuličienės skundą dėl materialinės ir moralinės žalos atlyginimo už partizanų – tėvo ir dėdės – žūtį ir t. t.

Tipiški teisininkų elgesio aptariamoms bylų grupės atžvilgiu bruožai būtų tokie: (a) tendencingas įstatymų interpretavimas asmenų, priklausiusių represinėms sovietų struktūroms, labui, (b) partizanų veiksmų vertinimas pagal sovietinės istoriografijos įdiegtus štampos, (c) bylų (ypač tų, kurios pagrįstos solidžiais įrodymais) vilkinimas iki senaties termino, (d) kryptingas nusikalstamos veikos perkvalifikavimas sovietinėms struktūroms priklausiusių asmenų naudai (pvz., KGB agento nužudymas klasifikuotas kaip „civilio“ nužudymas), (e) teisminiuose procesuose plačiai naudotasi KGB sukurtų bylų medžiaga, nors ekspertams seniai žinoma, kad **šios rūšies** bylos buvo sistemingai klastojamos, o „įkalčiai“ (kaltinamojo ir jo draugų „prisipažinimai“ apie dalyvavimą civilių žudynėse) masiškai išgaunami, naudojant nusikalstamus metodus, ypač žiaurius kankinimus, (f) Lietuvos prokuratūra apskritai nevertino KGB kaip nusikalstamos struktūros, o tik kaip archyvus kaupusią organizaciją.

Skaudžiausias partizanams, jų palikuonims buvo vadinamųjų „dereabilitacinių“ bylų vėjus, kai, remiantis sufabrikuotų KGB bylų medžiaga, prokurorai apkaltino nemažai partizanų, esą jie dalyvavo civilių gyventojų žudynėse. Taigi pasipriešinimo kovų dalyviai buvo dar kartą paskelbti „liaudies priešais“. Kai kurie apkaltinti partizanai ar jų artimieji vėliau per teismus tas „dereabilitacijas“ anuliavo, tačiau labai daug apjuodintų partizanų šeimų nebeturėjo nei sveikatos, nei lėšų bylinėtis su nepriklausomos (*sic!*) Lietuvos teisine sistema. Taigi

tuos, kurie turėjo būti pagerbti, sistemiškai sugniuždė ir pažemino Lietuvos teisininkų elitą. Partizanas Stasys Čėpla teismo salėje ištiesė prokurorui suluošintas savo plaštakas (kai buvo kankinamas, jam išsukinėjo rankų pirštus) ir sušuko: „Pažiūrėkit, ką jie su manimi darė! Tai kaip aš galėjau nepasirašyti to „prisipažinimo“?!..“ Kai kuriems šios scenos liudytojams dar ir šiandien ausyse skamba a. a. Čėplos (taip ir neprisibeldusio į prokurorų sąžinę) žodžiai. Sunku pamiršti ir tai, kaip niekinamai atsainiai prokuroras tuomet loštelėjo kėdėje...

Sovietų represinių struktūrų agentai, stribai ir čekistai buvo išteisinti, nuteisti arba labai švelniai nubausti. Užvilktos arba užmestos Nachmano Dušanskio, Markelio Bulatovo, Jozefo Bulkos bylos. Stribui Zigmantui Dubosui už dalyvavimą trėmimuose pritaikyta ypač „adekvati“ bausmė – jam uždrausta lankytis restoranuose po 22 valandos... Dėl bendradarbiavimo su KGB išteisinti Algis Klimaitis ir Kazimira Prunskienė...

Be abejo, disidentai, laisvės kovotojai, politiniai kaliniai, tremtiniai, liustracijos komisija, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, kitos panašios grupės irgi gali klysti. Ne vien todėl, kad klysti apskritai žmogiška, bet ir dėl posovietinėje erdvėje dažnų posūkių: dalis rezistentų ėmė ir perėjo sovietinių reakcionierių pusėn (Aleksandras Solženycinas yra labai ryškus, bet toli gražu ne vienintelis tokios „mutacijos“ pavyzdys. Palyginę, ką kalba Adamas Michnikas Lenkijoje, su tuo, ką įrodinėja, tarkim, Gediminas Kirkilas Lietuvoje, neižvelgsime didelio ideologinio skirtumo). Tačiau dauguma rezistentų ir sovietinio režimo aukų vis dėlto išvengė dvasinės korupcijos. Jie vaidino ir tebevaidina svarbų politinį vaidmenį, padėdami visuomenei atsikratyti sovietinės įtakos šleifo. Be to, suklysti pasitaiko gal kartą kitą. Vadinasi, kažkas iš tikrųjų ne taip, jeigu teisėjų nuomonė desovietizacijos bylose vos ne visada išsiskiria su liustracijos komisijos, su Genocido centro, su kitų organizacijų, atstovaujančių sovietų aukoms, nuomone.

Netikiu, kad teisininkai nuoširdžiai sako nežinantys priežasčių, dėl kurių visuomenė teismo verdiktus laiko ne teisingumo išraiška, o, Milkeraičio žodžiais tariant, „paskutine vinimi į lietuvių pilietiškumo karštą“. Klau-

simas „Ar reikia vykdyti teismo nuosprendį net ir tada, kai su juo nesutinki?“ yra visai kitoks negu klausimas „Ar reikia vykdyti teismo nuosprendį net ir tada, kai teisinės struktūros nerodo nė menkiausio noro gerbti teisingumą, padorumą ir tuos tikslus, dėl kurių dešimtys tūkstančių lietuvių XX a. paguldė galvas?“

Man atrodo, Milkeraitis apie „**teisės moralę**“ kalba itin specifine prasme – pasigenda teisinių institucijų gebėjimo atlikti savo funkciją. Sokratas, itin mėgęs svarstyti, kokias funkcijas visuomenėje atlieka įvairios profesijos, amatai ir mokslai (*téchne*), profesionalų gebėjimą daryti tai kuo tobuliau vadino jų *areté* – tam tikru moralumu ar gerumu. Būtent teisės moralumas, jos *areté*, yra labai aktualus Lietuvos teisininkams. Šios profesijos žmonių *areté* yra kuo geriau ginti Lietuvos įstatymus, iš kurių pagrindinis (Konstitucija) teigia, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma, o suverenitetas priklauso tautai. Būtent todėl taip svarbu rasti būdą, kaip išlaisvinti dabartį nuo sovietinės praeities.

O atsikratyti jos tikrai įmanoma. Pažangiau mąstantys lietuvių teisininkai turėtų kritiškai įvertinti desovietizacinius teismus, **viešai atsiriboti** nuo kolegų verdiktų, **pasmerkti** jų naudotus metodus, **įvardyti** jų laikyseną **kaip prosovietinę, atsiprašyti** partizanų šeimų visos teisininkų bendruomenės vardu, įsipareigoti, kad ateityje į tokius kolegų demaršus **reaguos** greičiau ir aktyviau. Toks viešas kritiškas desovietizacinių teismų įvertinimas galėtų būti grynai simbolinis, be teisinių implikacijų, tiesiog kaip asmeninės nuomonės pareiškimas. Bet jeigu tokį asmeninį požiūrį išdėstytų didesnė šios profesinės grupės dalis, visuomenė gautų žinių nuo **teisininkų bendruomenės**.

Panašūs apsisvalymo aktai reikalingi daugeliui profesinių bendruomenių. Šį procesą stabdo tai, kad kol kas nėra suvokiama kolektyvinė atsakomybė, nors ji – labai svarbi Vakarų politinės kultūros dalis. Šiuo atžvilgiu gerą pavyzdį rodo tokios nemėgstamos politinės partijos – viešai atsiriboja nuo tų savo narių, kurie pasielgia netinkamai. Teisininkai galėtų perimti šią praktiką, perkeldami ją į savo profesinės bendruomenės lygmenį, taip būtų sukurtas tam tikras apsisvalymo „precedentas“. Dažniausiai tokius progresyvius apsisvalymo

žingsnius pirmieji žengia kultūros sferos intelektualai. Tačiau Lietuvoje tikėtis tokio pobūdžio lyderystės kol kas nėra pagrindo: mūsų intelektualai vis dar laikosi įsitvėrę „Dzeržinskio tilto“ tarsi vaikas mamos sijono.

Pabaigoje norėčiau pabrėžti, kad šis tekstas tikrai nėra Neringos Venckienės ar „Drąsos kelio“ apologija. Slapstymasis nuo teisėsaugos paverčia niekais skambiai deklaruotą jų pasiryžimą siekti teisingesnės valstybės.

Tačiau svarbiausiai tai, kad, išskyrus kelis žinomus pilietinius aktyvistus, nei pati „drąsioji bėglė“, nei didžioji dauguma jos pusėn stojusių žinomų kultūros veikėjų (kalbu ne tik apie tuos, kurie buvo įtraukti į optimistiškai ilgą priešrinkiminį „Drąsos kelio“ partijos narių sąrašą) nėra pareiškę jokie susirūpinimo dėl desovietizacinių, liustracinių teismų eigos, jų rezultatų. Prie teismo salių jie nebudėjo, nebandė žadinti teisėjų sąžinės, nesibūriavo Daukanto aikštėje su juodais skėčiais, reikalaudami „tiesos“... Tikrai neperdėsiu sakydama, kad absoliučiai daugumai žinomų šalies intelektualų, pripažintų menininkų desovietizaciniai teismai rūpėjo tiek pat, kiek pernykštis sniegas. Dar blogiau – jie net nesuprato, kokie svarbūs šie teismai lietuvių kaip politinės bendruomenės ateičiai. Tad visai nesistebiu, kodėl teisininkai taip alergiškai reaguoja į „kultūrininkų“ moralizavimus. Tiek Lietuvos teisės, tiek mokslo ir meno elitui būtina ne tik gilesnė teisės ir moralės refleksija, jam reikia iš naujo apibrėžti savo paties vaidmenį šių fundamentalių dalykų atžvilgiu. ■

¹ Dainius Pūras. Labiau už Garliavos istoriją Lietuvai pakenkė tik maištas Pakaunėje. *www.delfi.lt*, 2013-09-24.

² Mantas Liesis. Baudžiamosios teisės paskirtis ir negalia, *Kultūros barai*, 2012, nr. 4, nr. 5.

³ Arlene W. Saxonhouse. *Foundings vs. Constitutions: Ancient Tragedy and the Origins of Political Community*. In: Stephen Salkever (ed.): *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. Cambridge University Press, 2009.

⁴ Kęstutis Milkeraitis, Vestuvių generolai ir Lietuvos saugumas, *XXI amžius*, 2007, nr. 90 (12/5), nr. 92 (12/12).

⁵ Saulius Arlauskas: Teisės mokslą vis dar slepia sovietinis paveldas. *www.bernardinai.lt*, 2013-10-03.

KOLUMBIJOJE, KUR SVAIGINAMASI HAIKU

Tarptautinis poezijos festivalis – Pasaulinės haiku asociacijos 7-oji konferencija šiemet rugsėjo 13–16 d. Kolumbijoje, Medeline, sutelkė įvairių valstybių poetus, kurie rašo tiek tradicinius, tiek modernius haiku. Tarp dalyvių buvo ir Julius Keleras iš Lietuvos, beje, vienintelis europietis, dalyvavęs konferencijoje, kuri vyko kartu su 7-uju Knygų festivaliu. Jame dalyvavo dar vienas lietuvis – Kęstutis Kasperavičius, mokęs Medelino vaikus piešti (šie turėjo progą išmokti keletą lietuviškų žodžių – „labas“, „gerai“).

Pagrindinė konferencijos tema buvo „Haiku pasaulyje, haiku pasaulis“, visi renginiai vyko prabangiai santūrioje Medelino *Belen Library Park*, vieno aukšto japoniško stiliaus bibliotekoje. Šio pastatų ansamblio centre, kvadratinėje Vandens aikštėje, tyvuliuoja įstabiai švarus maždaug 15–20 cm vandens sluoksnis. Sekmadieniais čia leidžiama turkštis vaikams iš gretimų skurdžių rajonų, šie mielai tą daro, kartu užsukdami paskaityti, pažaisiti, pasportuoti.

7-ąją pasaulinės haiku asociacijos konferenciją rėmė Japonijos ambasada Kolumbijoje, Medelino miesto valdžia, *Comfenalco-Antioquia* regiono administracija, *Montana*

de Silencio Zen fondas. Diskusijoms vadovavo pasaulinio haiku sąjūdžio įkvėpėjas Ban'ya Natsuishi, pristatęs asociacijos veiklą 2012-aisiais, leidinį *World Haiku Association, 2013, no. 9*, naujas haiku skirtas knygas. Pagrindinis vietinis *spiritus movens* buvo Medeline gyvenantis poetas, *dzen* meistras Juanas Felipe Jaramillo Toro.

Iš Šiaurės Amerikos atvykęs haikistas, ilgametis šio žanro tyrinėtojas Charlesas Trumbulas pristatė savo kontinento haiku istoriją, pabrėžęs, kad amerikiečiams, XX a. ypač įnikusiems į Japonijos kultūros, kaip ir apskritai orientalistikos, studijas, buvo labai svarbi Amerikos transcendentalistų – Henry'o Davido Thoreau ir Ralpho Waldo Emersono – literatūrinė tradicija. Šie autoriai, pasak prelegento, atidžiai stebėjo gamtą, jų literatūrinė filosofija artima *dzen* filosofijai. Tai padarė didelę įtaką Amerikos literatūriniam stiliui, be to, paskatino haiku kultūros iškilimą. Japonų haiku poveikį patyrė tokie svarbūs XX a. amerikiečių poetai kaip Williamas Carlosas Williamsas, Wallace'as Stevensas, Charlesas Reznikoffas.

Spausdiname Juliaus Kelero skaitytą pranešimą.

Julius KELERAS

HAIKU IR LIETUVA

Atrodytų, haiku lietuviams – pirmiausia egzotika, žanrinis instrumentas, kaip sonetas, trioletas ar bet kuri kita klasikinė, disciplinos reikalaujanti forma. Tačiau anos išvardytosios yra europinės, Shakespeare'ą ar Dante menančios poezijos lytys, susietos su bendruoju

europiniu mentalitetu, kuriam būdingas racionalumas, konstrukcinis erdvės, pasaulio ir žmogaus aiškinimas, visa ko sisteminimas. Haiku, klasikinis japonų poezijos žanras, atsiradęs XVI a., atveria naują, kitokį horizontą. Ūmi akimirka, iš kurios kyla 5–7–5 arba tiesiog trys ei-

lutės, susietos vienu minties ir emocijos blyksniu, liudija, kad pasaulis su jo daiktais ir žmonėmis yra begalinis, nenuspėjamas, kintantis. Kismas yra pasaulio esmės pagrindas, o poetizuojama kasdienybė, turtingi jos kultūriniai sluoksniai tampa centrine haiku ašimi. Šiuolaikinis lietuvių haiku nutolo nuo skiemenų schemos, tačiau išlaikė pirminį užmojų perteikti staigų emocijos ir intelekto dermės šuorą. Pasikeitimai gamtoje, metų laikų ciklas, toji visuotinio judėjimo dinamika, persmelkianti daiktus, reiškinius, atsispindi ir šiuolaikiniame lietuvių haiku. Šis haiku neįsivaizduojamas be kosminio plano, susiejancio šį poetinį žanrą su didžiuoju gamtos pasauliu.

Alis Balbierius: debesys gegužės danguj
šiandien daug baltesni
negu mano siela

*the clouds in the May sky
today are much whiter
than my soul¹*

Japoniškas terminas *kigo*, žymintis metų laiką, yra privalomasis haiku dėmuo, pabrėžiantis ir patvirtinantis haiku sąsajas su gamtos pasauliu. Terminas *kito* žymi prasminį haiku centrą. Šiuolaikinis haiku neretai atsisako ne tik skiemeninės schemos, bet ir sezoną žyminčio *kigo*, semantinio žodžio, kuris buvo privalomas klasikiniame haiku. Nepaisant to, haiku esmė išlieka – paliesti daiktus ir reiškinius staigiu hipnotizuojančiu cunamiu, leidžiant skaitytojui nustepti, kokia stipri paprastumo galia, akimirkos smūgis, kokie platūs įžvalgų akiračiai. *Kito* tebėra haiku centras ir šiuolaikinių europiečių meninėje sąmonėje, nesiliaujančioje ieškoti prasmės Rytų idėjose ir formose.

Donaldas Kajokas: Šok, žioge,
Iš mano kepurės!
Aš eisiu į kitą pusę.

*Grasshopper,
Jump out of my hat!
I'll go another way.²*

Būtent tas prasmingos akimirkos smūgis buvo svarbus lietuviams, kuriuos ši lakoniška aforistinė japonų kultūros forma pasiekė drauge su orientalizmu XX a. pradžioje. Per rusų, lenkų literatūrą orientalizmas pirmiausia paveikė tapybą (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis), prozą (Vincas Krėvė), poeziją (Kazys Binkis), jei minėčiau tik kelis kertinius lietuvių autorius. 1904 m., vykstant rusų ir japonų karui (Lietuva tada priklausė Rusijos imperijai), caro armijoje kariaujantys lietuviai pirmąsyk iš arti susidūrė su japonais – tolimos, beveik mistiškos šalies gyventojais. Iš čia ratilais pasklido kultūrinė įtaka – japoniškoji tema atsirado prozininko Petro Cvirkos apsakymuose, poeto Antano Miškinio kūryboje. Balys Sruoga, lietuvių literatūros klasikas, 1920 m. iš rusų kalbos išvertė dvylika japoniškų tankų, o pirmuosius haiku, išverstus Amerikos lietuvių Juliaus Baniulio, 1938 m. išspausdino *Naujoji Romuva*. Vėliau, 1968 m. *Pergalės* žurnale pluoštelį haiku vertimų paskelbė Kostas Korsakas.

Tačiau svariausias haiku publikacijos priklausau neseniai mirusiam poetui Sigitui Gedai, vienam ryškiausių XX a. lietuvių literatūros meistrų, meistriškam vertėjui. Daug įstabaus grožio haiku jis sudėjo į knygą „Žydinti slyva Snaigyno ežere“.

Sigitas Geda: Metai praėjo,
O aš tebestoviu
Su keleivio drabužiais.

*A year has passed.
And I am still standing
In a traveller's clothes.³*

Dabar Lietuvoje haiku rašo tiek garsūs poetai (Kornelijus Platelis, Donaldas Kajokas, Aldona Puišytė, Alis Balbierius), tiek jauni autoriai (Gvidas Latakas, Giedrius Mickūnas), tiek ir poezijos, kiek žinau, nerašantys haiku ekspertai Vytautas Dumčius, Artūras Šilanskas. Pastarasis, beje, diplomatas, sudarė ir išvertė „Lietuvių haiku antologiją“, išleistą 2009 m. O šiemet ką tik pasibaigusiam tarptautiniam haiku konkursui buvo pateikti 805 tekstai (150 lietu-

vių, 51 japonų, 604 anglų kalba). Skaičiai išpūdingi, tačiau prieš penketą metų, 2008-aisiais, nacionalinės akcijos „Haiku Vilniui“ dalyviai sostinei paskyrė net 5000 japoniškų trielių. Geriausi iš jų sudėti į to paties pavadinimo kolekcinę knygą, joje trieliliai suskirstyti pagal tematiką: „Pirmojo asmens haiku“, „Haiku, aptariantys padėtį mieste“, „Haiku atšiauraus klimato sąlygomis“, iliustruoti Tanios Rex piešiniais.

Kūrybingumas, skatinantis visuomenę atsiverti, menines savo galias disciplinuojant aforistine haiku forma, yra bene gražiausias šio žanro pasiekimas Lietuvoje. Sąlytis su japonų kultūra daugiau negu akivaizdus – sakurų parkas, Orientalistikos centras Vilniaus universitete, Sugiharos centras... Gausėja japonų literatūros vertimų. O aistringas haiku po-

puliarintojas, poetas, pasaulinės haiku asociacijos direktorius, profesorius Ban'ya Natsuishi ką tik pranešė: paskelbtas 3-iasis Japonijos ir Lietuvos haiku konkursas. Jį rengia Japonijos ambasada Lietuvoje, skatindama aktyvius kultūros mainus tarp abiejų šalių. Šįkart haiku konkurso tema – „Paukštis“. Laukiama trielių, sukurtų klasikine forma japonų arba lietuvių kalbomis. ■

¹ Alis Balbierius. In: Vėjo namai. A Home for he wind. Lietuvių haiku antologija. An Anthology of Lithuanian Haiku. Selected and translated from the Lithuanian by Artūras Šilanskas. Vilnius, *Vaga*, 2009, 18–19.

² Donaldas Kajokas. In: Vėjo namai, p. 80–81.

³ Sigitas Geda. In: Vėjo namai, p. 80–81.

Kentaro AWANO

*

Šis visas kūnas
Perdėm nuodėmingas,
Kad melstumeis tyliai.

*

Nors ir pasaulio galas –
Atsipalaidavęs
Guliu vonioje rytą.

*

Sergančiojo kosulys
Iš kitapus
Sienos.

*

Gėlė
Nesužeista
Krinta.

*

Trockistas
Reikalauja neįmanomų dalykų
Iš vidurinės mokyklos abituriento.

*

Cikados
neturi pinigų,
O tokios triukšmingos.

Iš anglų kalbos vertė Julius KELERAS

Rytuos
rūko milžinas
gulas ant žemės.

*

Lėtai gesinu
žvakę smėly –
pusiaudienis.

*

Seniai seniai –
fontanas
jūros dugne.

*

Paslydęs ant laiptų
krisdamas
tampu vaivorykšte.

*

Nuogos šakos,
šįvakar vėl žvaigždės, žvaigždės
klaidingai atspausdintos.

*

Vasara žiemą
dovanoja
krintančių angelų.

Kaukės nukrinta.
Sueižėjus ledui
Žuvys žvelgia į viršų.

*

Po tiltu mėnesiena
slaptai susitikinėja
su praeivių šešėliais.

*

Medkirtys užsimoja.
Debesys atsispindi
Abiejose kirvio pusėse.

*

Atverstas Šventraštis.
Katės letenėlė
Brauko per mezginį.

*

Strazdana krinta.
Ak, tai tik žiedlapis
Vyšnios.

*

Nebylė mergaitė
Man primena dykumoj žydinčią
Vyšnią.

*

Erškėtrožės sunertais pirštais.
O mes viens kito
Net neprisimenam.

*

Beprasmiškas ginčas:
Auksinės žuvelės
Ir jos atspindžio.

Vertė Julius KELERAS

*
Koks rūkas Nidoje!
Net užsimerkęs nematau
Savo mirusių artimųjų.

*
Gal tu esi ta,
Kurios net šešėlis
Man šiltas?

*
Kalėdos arti –
O aš dar vis
Prie Velykų margučio.

*
Virvių hieroglifai uoste.
Nemoku žvejų kalbos,
Žvaigždynai.

*
Ką tavo krūtys sapnuoja
Šiąnakt, nepažįstama
Geiša?

*
Susiliečia šešėliai du.
O upė vis tiek
Nepaliauja tekėjus.

*
Varna kapoja slyvą.
Medkirtys Kinijoje
Geria arbatą.

*
Cirpia cikados.
Ak, tai iš knygos
Senasis japonas čiulba.

*
Keltininkas prie marių
Jau nebežino, kuris
Krantas teisingas.

*
Daiktai turi vardus.
Ar man reikia visus
Juos žinoti?

*
Kėdės užmigs,
Va tada ir tarsimės,
Ar pirkt naują stalą.

*
Skalbinius džiausto.
Rugpjūčio žvaigždės
Lenda per vaikiškus marškinius.

*
Kriaušė, kurią laikai,
Nepažįsta tvenkinio,
Kurio vandeniui buvo laistoma.

*
Vyšnių dubuo.
O sakei, kad beprasmiška
Viskas.

*
Suoliukas, sniegas, jokių oficiantų –
Kapinės.
Laisvų vietų yra.

*
Vartai prasiveria.
Vaikas angelo veidu
Stumia nudaužytą triratį.

Arūnas BALTĖNAS
Gervėčių Lietuva, 2012
Roma paruošė Kūčių vakarienę
ir laukia mamos, kuri su
kaimyne nuėjo į pirtį. Tai buvo
paskutinės įdviejų Kūčios
kartu. Šią vasarą mama –
Bronė Kuckienė mirė. Per jos
laidotuves suvokiau, kad
Gervėčių Lietuva, per trejus
metus man tapusi tokia
artima, jau virsta praeitimi,
atmintyje palikdama labai
ryškius gyvenimo epizodus,
kurie praėjus kiek laiko taps
panašūs į kadaise perskaitytos
knygos fragmentus.

Arūnas BALTĖNAS
Gervėčių Lietuva, 2010
Mania Laurinavičienė –
užkalbėtoja iš Gėlių. Eina
90-uosius metus. Turi anūkę
Vilniuje – savo pensiją jai ir
atiduoda. Pati jau nebegali į
Vilnių nuvažiuoti: vairuotojas
į autobusą neįsileidžia, kad
pakeliui nenumirtų.

Iš parodos „Namų tyloj“
Vilniuje, „Prospekto“ galerijoje

Arūnas BALTĖNAS. Aukštaitija, 2008
Eugenija Jackevičiūtė-Grinevičienė gyvena senovinėj
sodyboj su sūnumi Uoginių kaime.

Ją su mažais vaikais išvežė į Sibirą. Paskui Obės
upe plukdė laivu į Šiaurę. „Žiūrėjau į juodą vandenį,
besisukantį verpetais prie laivo šono, ir jau buvau
bežengianti. Tik tarsi pajutau ranką ant peties ir
žodžius: „Tu turi vaikų.“ Atsisukau – nieko nebuvo.“
Tiek skausmo ir ilgesio žmoguje nebuvau matęs.
Dieve, padėk.

Kai kitą kartą atvažiuavau, vaišino ką tik pamelžtu
karvės pienu. Ir šypsojosi.

Arūnas BALTĖNAS. Suvalkija, 2006

Vincas Burčikas – tarpukario Lietuvos laikų rimorius
(pakinktininkas), dirbantis iki šiol. Neseniai palaidojo
žmoną. Labai kalbus ir mielas žmogus. Kai pradėjo
vardyti savo įrankių pavadinimus ir žirgo aprangos
detales, iš pradžių girdėjau tik žodžių skambesį... Tik
paskui, meistriui beaiškinant, pradėjau suvokti jų prasmę.

Iš parodos „Namų tyloj“ Vilniuje, „Prospekto“ galerijoje

APIE HUMANIZMĄ IR NIHILIZMĄ

Arūno Baltėno fotografijų paroda „Namų tyloj“

Arūnas Baltėnas jau kurį laiką reiškiasi kaip fotografas etnografas, skubantis įamžinti tai, kas netrukus negrįžtamai išnyks. Jo „etnografinis romantizmas“ šiuolaikinės fotografijos kontekste laikomas tradicijos dalimi, siekiančia „įamžinti tradicinį gyvenimo būdą ir tautinės kultūros motyvus, provincijos žmonių tipažus ir jų santykį su aplinka“.¹

Fotografuodamas etninių regionų žmones, Baltėnas stengiasi pajusti, kokia „tikroji“, „stabili“ asmenybės dalis. Tokia laikysena, atrodytu, yra visai priešinga „šiuolaikinei“ fotografijai, žmogaus tapatumą išardančiai į daugybę sandų. Vis dėlto šiuo atveju tokie tiesmuki apibendrinimai netinka. Baltėnas savo fotografijose ne tik remiasi humanistinėmis tiesomis, jis gilinasi į konkrečių žmonių likimus, matyt, todėl šalia portretų pateikia ir santūrius tų asmenų gyvenimo aprašymus. Taigi jis pasitelkia ne tik tradicinę plastinę lietuvių fotografijos kalbą, emocines tonacijas, bet, kaip ir kai kurie „šiuolaikinės“ fotografijos atstovai, pavyzdžiui, Tadas Šarūnas, atlieka meninį tyrimą, „kurio rezultatas yra tam tikro istorijos tarpsnio subjektyvus dokumentas, turintis išliekamąją vertę – jame reflektuojami ne vien asmeninio žmonių identiteto ypatumai, bet ir juos suformulavusių sąlygų specifiškumas“.²

Baltėnas, imdamasis vienos iš bene svarbiausių „šiuolaikinės“ fotografijos temų, susijusios su „mažumomis“ ir „lygiomis teisėmis“, įprastinę schemą apverčia aukštyn kojomis. Jo herojai – paprasti statistiniai žmonės, tačiau tam tikrame kontekste jie tampa „socialinėmis mažumomis“, nes priklausymas etninėms grupėms, gyvenimas kaime ir senatvė – tai rinkinys, garantuojantis absoliučią socialinę atskirtį. Jei margi-

nali ja iškrinta net iš „aktualiųjų marginalijų“ sąrašo, tokia problematika ją nagrinėjančiam autoriui neleis padaryti nei politinės, nei kultūrinės, pavyzdžiui, menininko aktyvisto, karjeros. Nepaklausu.

Nuvalkiota retorika apie „lygias teises“ yra viso labo įrankis spekuliacinėje kovoje dėl įtakos sferų, todėl su „lygybe“ (šiuo atveju nesigilinsių į seksualinių mažumų ar feminizmo problematiką) dažniausiai neturi nieko bendra. Nesvarbu, kieno rankose atsiduria „kovos už lygybę“ vėliava, vis tiek visada tai reiškia, kad kitos grupės neišvengiamai patirs engimą ir prievartą. Net jei toji prievarta susijusi ne su represijomis, bet su totalia užmarštim, išstūmimu į socialines paraštes. Bet koks naujas „lygybės“ projektas atsikrato tų, į kuriuos nenori lygiuotis...

Įdomu, kad Baltėnas savitai perkoduoja ne tiek pačią tradiciją, kiek *tradicinį* Lietuvos fotografijos mokyklos (LFM) ir „šiuolaikinės“ (jei taip skirstyti apskritai galima) fotografijos tarpusavio *santykį*, pagrįstą „progreso vertikale“. Tradicinis LFM humanizmas laikomas išsisėmusių klišių rinkiniu (su tuo sunku nesutikti), jį keičia „progresyvesnė“ šiuolaikinė fotografija, sklidina jaunatviško „postmodernaus“ nihilizmo. Kadangi šis „nihilizmas“ ateina ne iš tradicinės (pseudo)tautinės, o iš „šiuolaikinės“ tarptautinės (komercinės) terpės, jis *a priori* laikomas „aukštesnės prabos“ estetinio tapatumo modeliu. Šiuolaikiškumas šiuo atveju tampa „savaimine vertybe“.

Laisvai klajodamas po įvairius (tiek „humanizmo“, tiek „postmodernizmo“) plotus, Baltėnas šią vertikale panaikina (greičiausiai nesąmoningai). Jo „fotografinė etnografija“ tarsi teigia, kad ir LFM humanizmas, ir „šiuolaikinės“ fotografijos nihilizmas priklauso tų

pačių klišių *horizontaliai* plotmei. Skirtumai tarp jų ne kokybiniai, bet kiekybiniai. Todėl „humanistinė tradicija“ *a priori* nėra nei geresnė, „progresyvesnė“, nei labiau „atsilikusi“ už „tradiciją neigti tradicijas“.

Kitas klausimas, kokia etinė Baltėno pozicija – „humanistinė“ ar „nihilistinė“? Akivaizdu, kad humanistinė. Tačiau tai nėra aklas sekimas LFM įdiegtomis klišėmis. Baltėnui rūpi konkretūs likimai, jis atidžiai išsižiūri į sugriautus, nebūtin (socialiniu atžvilgiu) grimztančius žmonių gyvenimus. „Kurdamas Lietuvos etninių regionų gyvenimo fotografinį archyvą, kad ir kokiam Lietuvos pakrašty atsidūręs, užčiuopiu man brangius dalykus. Tai – ramybė, išmintis, susitaikymas... Susitaikymas su savo gyvenimu, likimu, vienvė“, – sako menininkas.³ Šiuo atveju svarbūs ne tik „globalūs apibendrinimai“, bet ir istorija, ir kontekstas, ypač pastarasis, į kurį taip susitelkusi ir „šiuolaikinė“ fotografija. Baltėno nuotraukose matome žmones, sutraiškytus istorijos krumpliaraičių, sulamdytus sovietinio volo, įstumtus į beviltišką padėtį, jų aplinka šiurpi – subyrėjusi, suskeldėjusi, degradavusi. Tačiau Baltėnas, skirtingai nei, pavyzdžiui, Rimantas Vikšraitis, toje degradacijoje įžvelgia ne vien nuosmukį, bet ir išsaugotą (arba bent jau bandomą išsaugoti) žmogiškąjį orumą, egzistencijos prasmę. Žmonių tarpusavio santykiuose jis ieško nuoširdumo ir paprastumo, suvokdamas tai ne kaip „suprimityvinimą“ ar „klišes“, o kaip itin sudėtingą ir prieštarinę psichosocialinį, psychoemocinį audinį.

Vis dėlto reikėtų paminėti ir vieną dviprasmybę. Nesvarbu, kuo – „humanizmu“ ar „nihilizmu“ – remtųsi šiuolaikinis menas (tarkime, fotografija), jis priklauso šiuolaikinei komercializuotai (anksčiau priklausė politizuotai sovietinei) meno sistemai, todėl humanizmas čia darosi dviprasmiškas, net veidmainiškas, o nuoširdumą galima išreikšti nebent pasitelkus cinizmą. Tai susiję su etinio imperatyvo suestetinimu, kuris bet kokį veiksmą, vaizdą, vaizdinį ar įvaizdį automatiškai paverčia preke, pritaiko vartojimui, nes to reikia vadinamajai *spektaklio visuomenei*.

„Kai rinkau nuotraukas šiai parodai – iš šimtų ir tūkstančių, prisimindavau ne tik dienos metą, bet ir kvapus, garsus, svarbiausia – užburiančią šviesą.“⁴ Taigi

atlikdamas etiškai angažuotus veiksmus, Baltėnas vis tiek ieško „estetikos“, t. y. „užburiančios šviesos“. Kol menininkas brėžia ribą tarp savęs ir pasaulio, tol net ir nuoširdžiausias jo veiksmas bus šiek tiek egoistiškas ir ciniškas, nes objektą (tam tikrą etninę grupę, mažumą ir t. t.) jis laiko estetinė medžiaga, tinkama „meno kūriniiui“. Beje, tai ne konkrečiai Baltėno fotografijų ciklo, o apskritai visos šiuolaikinės kultūros problema. Net menininkai, kurie, „atsisakę“ meno, dirba „socialinėje erdvėje“, kurdami „santykių estetiką“, vis tiek neišvengia prieštaravimų. Todėl „socialiai angažuota“ šiuolaikinio meno praktika neretai tampa netgi ciniškesnė negu „atgyvenęs modernizmas“ arba „humanizmas“ su visomis savo klišėmis. Matyt, tam, kad išvengtume „cinizmo“, reikėtų, užuot kūrus meną, tiesiog ištirpti toje grupėje, bendruomenėje, kuriai jaučiame išipareigoję, tiesiog priimti jos likimą... Žinoma, neoliberali rinka yra seniai numačiusi ir tokį scenarijų. [Kad ir ką būtų numačiusi ar ko nenumačiusi šiuolaikinė Pandoros skrynčia, t. y. laisvoji rinka, šįkart norėtųsi ironiškai pasiteirauti šios recenzijos autoriaus, ką žinotume apie senovės graikus, jeigu aklas, kaip manoma, Homeras, užuot rašęs „Iliadą“ ir „Odiseją“ būtų tiesiog ištirpęs bendruomenėje, kuriai priklausė? Na, bet jis nėra „šiuolaikinis“ menininkas, – Red.]

Nuo „globalių“ problemų grįžtant prie fotografijų ciklo „Namų tyloj“, galima sakyti, kad orumą ir prasmę Baltėnas išreiškia tradiciškai. Ar tai savaime blogai? Kas galėtų užtikrintai pasakyti, kad suskilusios sąmonės ir į savitikslis socialinius sandus suskaidyto individo vaizdavimas iš esmės geresnis negu bandymas suvokti individą kaip daugiau ar mažiau prasmingą visumą? Ar išlaisvindami individus iš tradicijų ir prietarų, nestatome jiems naujo kalėjimo? ■

¹ Tomas Pabedinskas. Žmogus Lietuvos fotografijoje: požiūriai kaita XX ir XXI a. sandūroje. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*, 2010, p. 63.

² Ten pat, p. 158.

³ Lietuvos fotomenininkų sąjunga (<http://www.photography.lt/lt.php/Parodos?id=563>) žiūrėta 2013-11-07.

⁴ Ten pat.

IDEOLOGIJŲ UŽGOŽTAS TEATRAS

Sirenos 2013

Jau dešimtus metus teatro sezoną Vilniuje pradeda tarptautinis festivalis *Sirenos*. Šiomet pasirinkęs ypač talpią klasikos temą, jis pristatė vienuolika Vilniaus teatrų spektaklių, šešis tarptautinius projektus ir edukacinę programą su tarptautine jaunųjų teatro kritikų konferencija „Politika(i) vs teatras“. Neabejočiau šio projekto reikšme ir svarba lietuvių teatrui, kultūriniam klimatui, galiausiai ekonomikai – dešimtmėčio sukaktį švenčiantis festivalis neturi analogų ir lygiaverčių konkurentų nei sostinėje, nei šalyje. Bet ar turi *Sirenos* tikrų partnerių, pritariančių šio projekto strategijai, kokius teatrinės kultūros įpročius jos diegia Lietuvoje, kokį poveikį daro aktyvi ir išradinga festivalio komandos komunikacija su visuomene?

Pretekstu apsvarstyti tikrąją *Sirenų* ideologiją tapo dėl italų režisieriaus Romeo Castellucci'o spektaklio „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“ pernai kilusio ažiotažo liekamieji reiškiniai. Triukšmingas skandalas, išoriškai išeksplatuotas tiek žiniasklaidos, tiek politinių ir religinių institucijų dėl tariamos nepagarbos religiniams simboliams, paskatino pakeisti vizualinę festivalio simboliką, bendravimo su visuomene strategiją. Pernai *Sirenos*, pristatydamos festivalio

programą, Castellucci'o spektaklį reklamavo kaip skandalingą, šventvagišką, provokacinį. Nesuvaldyta ir perdozuota informacija tapo tikros negatyvių reakcijų griūtis priežastimi. Tai padėjo ne tik sėkmingai parduoti bilietus, bet ir sukėlė politikų, dvasininkų pasipiktinimą, dalis visuomenės ryžosi neregėtam žingsniui – prie teatro durų protestavo prieš spektaklį, dar net nepristatytą publikai.

Šiomet pernykštė klaida nepasikartojo, taigi *Sirenos* nepavirto savaitės skandalu. Festivalis grįžo prie ankstesnės strategijos – viešinant informaciją, siekta daryti poveikį tik kultūra besidominčiais, ją suprantančiais ir perkančiais visuomenės daliais. Jaunimui suteikta patraukli galimybė tapti aktyviais *Sirenų* dalyviais – įsitraukti į diskusijas, aptarimus, teatralizuotas akcijas, savanoriai galėjo imtis spektaklių logistikos ir pan. Tikrasis 2013 m. *Sirenų* adresatas buvo jauna, išpūdžių godi publika, teatrą suprantanti kaip nuotyki, kaip būtinus kasdienybės prieskonius. Klasikos tema, formaliai sujungusi paskirus tiek lietuvių, tiek užsieninius scenos veikalus, leido ir pristatyti naujausius teatro sezono projektus, ir sudaryti kuo palankesnę galimybę potencialiems lietuviškų

„Peras Giuntas“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS. Peras Giuntas – Øysteinas RØGERAS L.-P. Lorentzo nuotr.

spektaklių „pirkliams“ išsirinkti geros kokybės teatrinį produktą per palyginti trumpą laiką – dešimt tarptautinio turgaus dienų.

Ar ši strategija davė naudos Vilniaus teatrams, šiemet ypač masiškai dalyvavusiems festivalyje? Juk ne paslaptis, kad lietuviškų premjerų gausa *Sirenų* programoje tik pridengia gilios stagnacijos apimtą, į visišką tarptautinę periferiją nusiritusio Lietuvos teatro žaizdas. Kaimyninių šalių teatro festivalių rengėjams, gausiam būriui teatro kritikų iš artimojo užsienio turbūt visai nesunku tarp lietuvių teatro sunkiasvorių „novacijų“ rasti lakoniškos formos sėkmingiausių nepriklausomų trupių, ypač palankiai nusiteikusių tarptautinės sklaidos atžvilgiu, projektus. Be to, šiemet *Sirenos* buvo puiki tarpinė stotelė smagiam teatriniam tranzitui tarp kaimyninių šalių – prieš pat jas vyko dešimtas latvių *Homo novus*, pristatęs madingiausią ir konceptualiausią „aplinkos teatrą“, šalia turtingos skandinavų programos – ir Castellucci su tuo pačiu „skandalinguoju“ spektakliu, o iškart po *Sirenų* startavo Minsko tarptautinis festivalis *Teatr*. Baltarusiai, matyt, padrąsinti to, kad spektaklis „Apie Dievo

sūnaus veido koncepciją“ pernai jų sostinėje nesukėlė visiškai jokio skandalo, šiemet griebėsi sunkiosios artilerijos – Krzysztofo Warlikowskio „(A)polonijos“, *Rimini Protokoll*, Konstantino Bogomolovo „Lyro“. Visa tai – tik už poros valandų kelio automobiliu arba traukiniu nuo Vilniaus, didžiulėse erdvėse, už palyginti nedidelę kainą, šalyje, kurią žiniasklaida ir politikai vadina atsilikusiu paskutinio Europos diktatoriaus valdomu, kolorado vabalų sugrauztu užkampiu...

Racionaliai mąstant, kaimyninių šalių festivaliai turėtų bendradarbiauti arba konkuruoti, kokybiško teatro mėgėjai dėl to tik išloštų. Deja, *Sirenos* ir visa lietuvių kultūrinė terpė pasirinko trečiąjį kelią – ignoravimą. Tai, kad daugelis teatro reiškinių Lietuvoje vyksta atsietai nuo aplinkinio konteksto, kad vis iš naujo su dideliais moraliniais ir kūrybiniais nuostoliais bandoma išrasti jau seniai kaimynų atrastus ir sėkmingai taikomus metodus, iš dalies kaltos *Sirenos*. Ideologiškai laviruojant tarp to, ką visuomenė atmeta, ir to, kas neprovokuoja aštresnės reakcijos, kartu bandant kuo išsamiau pristatyti gausią lietuvių teatro produkciją (sėkmė tarptautinėje rinkoje padeda palaikyti finansinį nepriklausomų trupių gyvybingumą), tenka aukoti esminį prestižinio, savo veidą turinčio, prieš srovę oriai žengiančio festivalio bruožą – stiprią, įdomią, meniškai vertingą tarptautinę programą.

Sirenų tarptautinė programa šiemet prasidėjo Oslo nacionaliniame dramos teatre lietuvių režisieriaus Oskaro Koršunovo sukurtu spektakliu pagal Henriko Ibseno pjesę „Peras Giuntas“. Kad ir kaip būtų gaila, bet scenos veikalus, išsiskiriančius ypatinga dvasine šva-

ra, skaidrumu, ekspresija, gėrio materializacija, mūsų teatro vedlys linkęs kurti užsienyje. Norvegiška „Pero Giunto“ estetika, stilistika, vidinė energija ypač smarkiai disonuoja su didžiąja dalimi naujausių Koršunovo pastatymų Lietuvoje. Galėčiau konstatuoti, kad tokio emociškai paveikaus spektaklio–tvinksnio, su didžiule meile ir švelnumu, atjauta ir kraugerišku tikslumu paaukojančio visas šventenybes, dar neteko matyti. Į scenos grindis įaugusia medine valtimi baltaplaukis galiūnas Peras Giuntas parplaukia į švelniausią pasaulyje užtėkį – Solveigos glėbį. Aktorė tarsi sulieja dvi esybes – Solveiga sesuo ir Solveiga motina švyti, pakylėtos virš kasdienybės, ir tai nepaaiškinamas buitinis sakralaus motinystės fenomeno misticizmas. Gyvenimo, virtusio pragaru, kasdienybėje graudžiai juokingi, bet šiurpiai ištikimi personažai vilioja, lydi, saugo herojų nuo jo paties ir to, kas gyva, tikra egzistuoja už jų pasaulio, įkalinto teatre, sienų. Tai tik keli estetiniai ir etiniai šio unikalaus pastatymo ramsčiai.

Gertrūdos gatvės teatras iš Rygos pristatė spektaklį „Legionieriai“. Manychiau, tikrasis šio projekto herojus yra garsusis Krišjānis Baronsas – latvių Dainų Senelis, XIX a. šviesuolis, papuošęs šimto latų kupiūras, sparciai žengiančias į nebūtį. Prosenis su butaforine barzda pasirodo trumpame skeče apie savižudybę, skambant antisemitinei dainelei. Jaunoji latvių generacija keistokai suvokia ir apmąsto savo dabartį su tipiškais mažos, ekonomiškai palaužtos, tautiškai nevienalytės šalies mitais ir traumomis. Dar keisčiau žvelgia į savo praeitį, tarsi tai būtų kažkokia nesuvaldoma, nei logikos, nei meno dėsniams nepasiduodanti istorija. Ganėtinai rizikingas jaunų latvių ir suomių bendras eksperimentas – kiekvieno dalyvio vidinį monologą paversti viešu dialogu su autentiškais Antrojo pasaulinio karo tekstais. Tai, ką šie menininkai žaismingai vadina postdraminiu teatru, staiga virsta negailestingu bokso ringu, kur atlikėjai skausmingai nokautuojami už kiekvieną melagingą intonaciją, menkiausią atsipalaidavimą scenoje, melą sau ir žiūrovams, „medinį“ tekstą, neva turintį atstovauti dabarčiai. Sunkus balansavimas tarp dabarties ir praeities, apsimestinis, prastai suvaidintas tikrumas, nuoširdumas, įsijauti-

„Medėjos link“. Režisierė Emma DANTE. Medėja – Elena BORGOGNI, Kreontas – Salvatore'as D'ONOFRIO Tommy'o Ilaiaus nuotr.

mas paverčia žiūrovus įkaitais tos naujos teatro realybės, kuri kol kas gali pasigirti tik lozungais ir nuolatinio eksperimentavimu be apčiuopiamų rezultatų.

Tikiuosi, kad dviejų moterų – Emmos Dante ir Elenos Borgogni – užkurtas personalinis pragaras tebekaitina laimingųjų, patekusių į spektaklį „Medėjos link“, kraują. Tai stipri, arkliška skausmo, aistros, niūniavimo, sodrios klounados, rupių, tiesių klasikinės dramaturgijos žodžių, pramaišiu su smūgiais, spjūviais ir glamonėmis, dozė. Labiausiai sugluminoto netikėtai išryškėjusi politinio teatro gaida – tarsi penkių bergždžių, iš ilgesio perdžiūvusių, gaižių Sicilijos kekšių intonacijomis, mimika, gestais būtų

The Tiger Lillies, „Eilės apie seną jūreivį“. Spektaklio scena Marko Holthuseno nuotr.

prabilusi pati motušė Europa, nustekenta, išmelžta iki paskutinio lašo. Kaip godžiai ji/jos norėtų praryti, iščiulpti sultingą barbarę Medėją! Ir dar – patvirtinama auksinė klasikinio teatro taisyklė, kad geriausia moteris yra vyras, vaidinantis moterį. Režisierė, pasitelkusi rupią vyrišką kūno faktūrą, paverčia ją gyva, kalbančia, rėkiančia teatrine mėsa, krauju, žodžiais. Bet vis dėlto kirba klausimas, ar Medėjos personalinis Jasonas, viešai išstatęs tiek pilvo preso tinkliuką, tiek savimi patenkinto menkystos veidą, iš tikrųjų yra tas tikrasis Medėjos keršto objektas? Ar tai vis dar tas pats, nors ir sklidinąs autentiškų folklorinių dainų/raudų, vidinio klyksmo ir santūraus *dance macabre*, vaidinimas apie moters savigriovą ir gailestį pačiai sau? Juk tai kiekvienos sufražistės, įtikėjusios savo kovos reikšmingumu, tipinė laikysena...

Neturiu ką pasakyti apie Tbilisio valstybinio muzikinio ir dramos teatro „Makbetą“. Šitas sveiką ir gyvybingą feodalinės visuomenės, o dar gyvybingesnį ikirežisūrinio teatro modelį atspindintis spektaklis papuošė *Sirenas*, matyt, dėl neblėstančios meilės Gruzijai, mums broliškai, draugiškai šaliai, nuolat ištinkamai kataklizmu, todėl dar labiau godjamai...

Pasibaigus *Sirenom*s, tariau sau: norėčiau, kad mane pririštų prie lovos ligoninės vienutėje, tada įleistų klouną su didele raudona nosimi, o jis vaidin-

tų, vaidintų, vaidintų... Taip, taip, turiu naują svajonę – kad mane mirtinai „užvaidintų“ klounas, skambant vienam tokiam *The Tiger Lillies* „gabalui“. *Tam tada dam* – ausis grėžia britiškas Martyno Jacqueso falcetas, jam atitaria italų broliukų Mancusų gerklos, gomuriai, širdžių skilveliai, o fone girdėti tylus daugiabalsis gruzinų niūniavimas...

Tokios tad margaspalvės, neapibrėžiamos, bet skalsios šių metų *Sirenos*. Margos tarsi nudriskusi šapito nebeegzistuojančiame Sereikiškių parke. Čia kiekvienas bandymas prajuokinti virsta maža klouno tragedija, mat šiuolaikinis klounas yra didžiai universalus,

įkvėpimo ir iškvėpimo semiasi iš visko – iš gamtos, iš besisukančio rūbų skalbyklės būgno, iš besiraivančio prieš miegą vaiko... Žavingasis Tigrinių Lelijų Martynas, matyt, sužavėtas, o gal sujaudintas lietuvių žurnalistės klausimų, kupinų mergiškos nekaltybės, prisipažino, kad jį įkvėpia kekšės ir avys, jūreiviai ir čigonai, gėris ir blogis. Visi linksmi personažai. Tai privertė susimąstyti – o kas mane?..

Gėris yra tai, kad *Sirenos* įpratino tautą laukti į Lietuvą nuolatos sugrįžtančių *The Tiger Lillies* – tik ketvirtą kartą stebėdama jų šou, pasijutau apvožta palaimingu vienatvės gaubtu, leidusiu sustabdyti laiką visai valandai. Apimta saldžios ramybės, susikaupusi mažiau, kodėl ir dėl ko esu čia. Fone vibravo dieviškasis Martynas Jacquesas, monotoniškai svaigiai stumdamas mano minčių valtį visiško užsimiršimo link. Vieną akimirką tariausi reginti Dievą – tokį totaliai tobulą totalinės vienatvės apsuptyje, bet ir vėl irzliu falcetu tarsi berniukas, pametęs mamos ranką, todėl įsikibęs į šlapią kekšės skverną, užkniaukė Martynas, sumirgėjo kompiuterinė *šešių de* animacija, o kaimynė, išitraukusi savo išmanųjį, pradėjo nuosekliai, su begaliniu tikslumu fiksuoti „Eilių apie seną jūreivį“ finalą. *Blykst, tvilkst, blykst...* Visa tai vyko 2013-aisiais mūsų Viešpaties metais, spalio 5 d., Vilniuje, tarptautiniame teatro festivalyje *Sirenos*. ■

MENAS, AMATAS, TECHNIKA

Pasaulinė meninės knygrišytės bienalė Prancūzijoje

Kukli erdvė, spalvotas, bet smulkutis katalogas, vos kelių dienų trukmės paroda – net nepagalvotum, kad tai vienas iš svarbesnių pasaulio knygrišytės meno renginių. Tačiau vos pažvelgi į eksponatus, abejonės išsisklaido – ši bienalė tikrai solidi, profesionaliai parengta, labai koncentruota. Po vienu stogu tilpo ir paroda su keliais šimtais įstabiausiai įrištų knygų, ir edukacinės programos vaikams, ir du projektoriai, kuriuose be perstojo sukosi profesionalaus knygų restauravimo, įrišimo mokymų vaizdai. Greta buvo galima įsigyti knygų apie knygrišytę, įrankių, medžiagų, skirtų knygrišiams ir... neįrištų bibliofilinių leidinių. Būtent tas bibliofilinių leidinių prekystalis geriausiai iliustravo, kokio masto kultūrinis reiškinys šioje šalyje yra knygos menas.

Šio renginio istorija prasidėjo 1990-aisiais, kai įvyko Europos meninio įrišimo konkursas, nuo 1991 m. virtęs tarptautine meninio įrišimo bienale. Ją įkūrė Gastonas Dall'Ara, rėmėjai – Europos Parlamentas ir Prancūzijos kultūros ministerija. Pirmaisiais metais dalyvavo 68 knygrišiai iš 6 šalių, o šiemet – jau keli šimtai iš 30 pasaulio kraštų. Nuo 2005 m. bienalę Saint-Rémy-lès-Chevreuse, netoli Paryžiaus, rengia savanoriai, vadovaujami Anneos Perissaguet, globoja kai kurie parlamentarai, privatūs rėmėjai. Tikslas – propaguoti tradicinę meninę knygrišytę. Specialiai bienalei visada atspausdinamas bibliofilinis prancūzų literatū-

ros klasikos leidinys, po vieną egzempliorių išdalijama dalyviams, kad šie tas knygas įrištų. Šiemet tai buvo Maurice'o Leblanco „Tuščiavidurė adata“ (*Laiguille creuse*). Rašytojas sukūrė garsų literatūros ir kino personažą Arsenijų Lupeną, džentelmenišką vagį, dažnai laikomą Šerloko Holms'o antipodu.

Įrišimų konkursas ir laimėtojų atranka vyksta vasarą, o ekspozicija pristatoma ankstyvą rudenį. Organizatoriai nenurodo jokių reikalavimų dėl formos, medžiagų ar technikos, tačiau panašu, kad vertinant svarbiausia ne tiek asmens kūrybinė galia, kiek meistriskumas, žinios, atlikimo tobulumas. Tarptautinei vertinimo komisijai paprastai priklauso keletas patyrusių knygrišių, vienas kitas profesorius, po vieną bibliofilą, bibliotekų ar knygų prekybos ekspertą ir žurnalo *Art et Metiers du Livre* (vieno seniausių ir įtakingiausių specializuotų periodinių leidinių) redaktorė Marie Garrigue. Darbų atranka vyksta keliais etapais, vertinama balais pagal keturias kategorijas: asmeniniai prioritetai, temos aktualumas (ryšys su tema), darbo kokybė ir originalumas. Šiemet pirmą vietą laimėjo Hisae Higuchi (Japonija), antrą – Isabella Micheli (Italija), Europos Sąjungos apdovanojimas skirtas Julie Strub (Prancūzija), Kultūros ministerijos prizą pelnė Bruna Maffei (Italija), išdalyta tuzinas kitų apdovanojimų. Bienalėje varžosi ne tik pavieniai meistrai, atskiroje kategorijoje, pavadintoje „Kita mo-

kykla“, rungtis valstybinės ir privačios mokyklos iš viso pasaulio – pristato mokymo programas, grupinius savo mokinių darbus, beje, kokybe jie nenusileidžia meistrams. Šiemet iš dešimties kandidatų pirmą vietą laimėjo *Atelier Eiko* (Japonija), antrą – Valstybinė universitetinė Brėmeno biblioteka (Vokietija). Taip propaguojamos šio amato studijos, o konkurencija ir ekspertų įvertinimas suteikia joms kokybės ženklą.

Panašios meninio įrišimo parodos vyksta beveik visose šalyse, Lietuvoje taip pat. Kuo gi ši yra tokia išskirtinė? Dalis tokių parodų būna tiesiog tarptautinės kuratorinės arba dar paprasčiau – apžvalginės, meistrai iš viso pasaulio jose pristato ką nori, tai gali būti ne vien meninis ar bibliofilinis įrišimas, bet ir dailininko knyga, knyga-objektas, kaligrafija, popieriaus dekoravimo menas. Tokios parodos suteikia daugiau kūrybos laisvės, jose pristatoma didesnė įrišimo būdų, apdailos technikų, stilistikos ir medžiagų įvairovė. Jei dalyviams pateikiamas spaudinys (nere-tai bibliofilinis, kaip šioje bienalėje) – tai nusako kitokią parodos kryptį. Iš tokių galima paminėti anglų knygrišių asociacijos *Designer Bookbinders* (db) 2009 m. surengtą tarptautinį konkursą (reikėjo įrišti poezijos rinkinį *Water*), italų *Mostra Internazionale di*

Religatura d'Arte in Italia 2002 m. (Pranciškaus Asyžiečio „Kūrinijos giesmė“ šimtu pasaulio kalbų), estų *Scripta manent* (dvikalbiai klasikinių ir šiuolaikinių tekstų leidiniai). Meninė knygrišystė čia kreipiamą labiau tradicine, bibliofiline linkme, skatinant puoselėti knygos visumą, knygos meno ryšį su tekstu. Be to, suvienodinamos konkurso sąlygos, populiarinama nacionalinė literatūra, skleidžiama knygos meno kultūra (įrišimai po parodos gražinami autoriams, taigi pasklinda po įvairius pasaulio kampelius). O svarbiausia – tai užtikrina, kad darbas bus sukurtas specialiai šiai parodai ir rodomas pirmą kartą.

Prancūzai, kaip ir praeito amžiaus pradžioje, yra knygos meno (ir meninės knygrišystės) lyderiai, pirmiau pagal meistrų ir mokyklų skaičių, o pagal darbų kokybę, bibliofilinę kultūrą, meninių leidinių kiekį ir daugelį kitų rodiklių yra stipriausi. Manau, neperlenksiu sakydama, kad Prancūzija yra knygrišių visatos centras, nes prancūzai saugo ir skleidžia šio meno *tradicijas*. Beveik visų pasaulio šalių, nuo Amerikos iki Japonijos, meistrai stengiasi įvaldyti ar bent išbandyti prancūziškąją tradiciją, tad netgi tie, kurie geras mokyklas (tradicijas, meistrus) turi savo krašte, atvyksta čia ar į gretimas šalis (Belgiją, Šveicariją) tobulinti meistriškumo, jei ne aukštosiose mokyklose, tai knygos meno centruose, bi-

Ramutė TOLIUSYTĖ

bliotekose, ypač dažnai mokosi privačiai pas pripažintus meistrus (taigi amatas įgyjamas kaip cechų laikais, kai pameistrys turėdavęs bent pora metų mokytis svetur). Paskui ši įtaka pastebima tarptautinėse parodose Kvebeke, Tokijuje, Vilniuje...

Toji prancūzų tradicija labiausiai siejasi su įrišimo būdu – tai vadinamasis bibliofilinis įrišimas (*reliure traditionnelle*). Užteks paminėti, kad tai bene tobuliausias ir sudėtingiausias įrišimo būdas (struktūros, o ne viršelio apdailos atžvilgiu), išsikristalizavęs maždaug prieš du šimtus metų ir susiejęs viską, kas geriausia buvo atrasta per beveik du tūkstančius knygrišystės amato raidos metų. Sąvoka *reliure traditionnelle* nusako ne tik įrišimo kokybę ar stilistiką, pirmiausia

tai reiškia konkrečias konstrukcines savybes (matomas išoriškai), tam tikrą technologinį kanoną, kuris lemia išskirtinę knygos darną, estetiką, struktūros patvarumą. Šį kanoną tinkamai perduoti gali tik mokytojas mokiniui. Marmuruotas ar dekoruotas popierius, bloko ir viršelio auksavimas, rankomis siūti kaptalai, bloko kraštų dekoras (be abejo, nebūtinai viskas vienu metu ir nebūtinai to paties meistro darytu), įvairūs knygos aplankai, dėklai, dėžutės, pritaikyti pagal dydį ir apipavidalinimą, yra papildomi „privalomi“ šio kanono elementai. Tačiau ir plačiąja prasme, t. y. apipavidalinimo požiūriu, prancūziški įrišimai (nesvarbu, ar daryti prancūzo, ar kitos šalies meistro) turi bendrų bruožų – tai spalvingi, dekoratyvūs viršeliai, išraiškingas, bet neperkrautas piešinys, šiuolaikiška meninė forma, kokybiškos, gražios medžiagos, dominuojanti intarsijos, aplikacijos, auksavimo technika, išskirtinė knygos elegancija. Ne mažiau svarbus ir privalomas elementas – vertingas knygos turinys (teksto ir meninio apipavidalinimo dermė). Nepriekaištingai atliktas prancūziškas įrišimas rodo, kad pasiekta meistrystės viršūnė, – tik įvaldęs jį knygrišys pelno profesionalaus meistro vardą.

Įrišimo būdų ir krypčių yra daug, o ką pasirinkti lemia skirtingos intencijos. Kai knygrišys nori pademonstruoti profesionalumo lygį ir meistriškumą (arba leidinys tam įpareigoja), geriausia imtis prancūziško įrišimo, kai nori parodyti istorines žinias – daro prototipus, replikas, senųjų įrišimų kopijas arba jų interpretacijas; kai nori

Etgar CLAES

pasinerti į kūrybinę fantaziją – renkasi šiuolaikinius įrišimo būdus, laisvesnę meninę formą, autorines technikas, dailininko knygos arba knygos-objekto žanrą, neįprastas medžiagas ir pan. Šioje bienalėje vyravo prancūziškas įrišimas (apie 80 proc. darbų).

Vis dėlto santykis su bet kokia tradicija visada būna dvejopas, vieni meistrai griežčiau ją seka, kiti ją traktuoja laisviau. Iš aktyviausiai bienalėje dalyvaujančių šalių ypač lojalūs prancūzų tradicijai yra ispanai, belgai, japonai (beje, neparodę nė vieno japoniško įrišimo), kanadiečiai, italai. Nuosaikesnės pozicijos laikosi amerikiečiai, anglai, vokiečiai, estai.

Pagal darbų kokybę, dalyvių skaičių ir pelnytus apdovanojimus, be abejo, dominuoja prancūzai (jie visada sudaro mažiausiai trečdalį parodos dalyvių). Japonai stebina meistriškumu – *reliure traditionell* prancūziška dvasia jie moka padaryti geriau už pačius prancūzus. Estai visur traukia dėmesį kaip maža šalis, atsiunčianti daug meniškai ir techniškai kokybiškų darbų. Nors jie priskirtini prie tų, kurie labiausiai ignoruoja tradicinį prancūzišką įrišimą (naudoja jį labai retai), tačiau pasauliniam knygrišytės meno kontekste jų darbai išsiskiria menine kokybe, originalumu, išradingumu. Estų knygrišiai, būdami novatoriški ir konceptualūs, vis tiek remiasi tradicija, viską atlieka techniškai labai švariai, sumaniai varijuoja įrišimo konstrukcija kaip raiškos priemone, įprastus dalykus paverčia sudėtingais, meniškais, bet funkcionaliais.

Iš Lietuvos paprastai dalyvauja vos vienas ar keli knygrišiai. Šiemet darbus nusiuntė Lolita Grabauskienė ir Ramutė Toliušytė, ankstesnėse bienalėse yra dalyvavę Rimantas Dūda, Dalia Marija Šaulauskaitė, Aušra Petroškienė, Žimantė Žindulienė, Rūta Zaturskienė. Lietuvių knygrišiai kol kas prizinių vietų vargu ar gali tikėtis, bet iš parodos konteksto tikrai neiškrinta, be to, išbando savo jėgas, Lietuvos vardą tyliai įrašo į pasaulio meninių įvykių žemėlapi. Manau, dalyvauti galėtume aktyviau.

O dabar grįžkime prie bibliofilinių leidinių prekybos, nuo kurio ir derėtų pradėti ekspozicijos apžiūrą, kad suprastume, kokios knygos ir kodėl yra taip prabangiai įrišamos. Prancūzijos tradicinė meninė knygrišytė labai glaudžiai susijusi su bibliofiliniais leidiniais. Kaipgi atrodo prancūzų bibliofilinės knygos? Visų pirma, turbūt neverta nė sakyti, kad bibliofilinė knyga nieko bendra neturi su kasdieniniu knygos vartojimu. Tai kolektyvinis kūrinys, pasak Vytauto Kazimiero Jo-

nyno, „pilnas meno veikalas“, skirtas istorijai. Pirmiausia parenkamas vertingas grožinės literatūros ar kitos srities tekstas (dažniausiai nenaujas, jau patikrintas laiko), atspausdinamas nedideliu tiražu, sunumeruojamas (dažniausiai visas tiražas, bet ne visada). Atspaus-ta gilia spaude ant storo pūraus estampinio popieriaus knyga, nors ir didelio formato, yra labai lengva, be to, gražiau atspausdžia tekstas ir grafika, lengviau suapvalinti knygos nugarėlę, ir pan., dailininko unikalčiai apipavidalinama originaliais grafikos atspaudais ar akvarelėmis. Erdvus, ištaigingas, meniškasis teksto išdėstymas (maketavimas), šrifto parinkimas ir deriniai stipriai veikia skaitymo ritmą ir tempą. Toks spaudinys būtinai platinamas neįrištas, subrošiūruotas lankais, su paprastu popieriniu viršeliu, – tai bibliofilinės knygos „pusfabrikatis“. O tada užsakovas, leidėjas, savininkas ar pats knygrišys nusprendžia, koks bus įrišimas (*extra binding, design binding, fine binding*, angl.; *reliure de luxe* pranc.), jam keliami tiek techninio tobulumo, tiek meninės kokybės reikalavimai. Knygos meno žinovai aptarinėja, tyrinėja tokius leidinius, rengia jų parodas, imasi leidybos, o kolekcionuoja juos ne vien privatūs kolekcininkai, bet ir valstybinės, universitetinės, nacionalinės, municipalinės bibliotekos, muziejai. Žvelgdama į tokių leidinių gausą, supratau, kokios stiprios ir funkcionalios yra visos šios grandys – bibliofilai, leidėjai, spaustuvinkai, taikantys senas autentiškas technologijas, dailininkai, knygrišiai, vertintojai...

Mūsų bibliofiliniai leidiniai turi tik numeraciją, na, gal dar kokį rūpestingiau sukurtą apipavidalinimą, tačiau nei popierius, nei maketavimas, nei spauda, nei įrišimas (beje, pramoninis, o ne rankų darbo) nesiskiria nuo įprastų knygų. Susidaro įspūdis, tarsi Lietuvoje knygų grafika, meninis įrišimas būtų atsieti nuo pačios knygos. Taip yra daug kur pasaulyje, tačiau prancūzai visa tai, kas kitur suskaidyta į paskirus knygos meno žanrus (ilustracija, knygų grafika, šriftas, kaligrafija, popieriaus gamyba, popieriaus dekoravimo menas, meninis įrišimas, dailininko knyga, spaudos kultūra), sklandžiai suliejo į darnią organiską meninę visumą. Šiuolaikinė meno forma čia sėkmingai derinama su gilia amato tradicija. ■

LAISVI LAISVĖS ŠTRICHAJ LAISVAI*

Paklaidžiojimai tarp baimių ir laisvių

Ar mes laisvi, jei vis dar kalbam apie laisvę?

Witold Gombrowicz

Pakviesta į forumą, aptariantį rašymo laisvę, aš, kaip dailininkė, lyg ir turėjau atsiliepti **piešimo** laisvės atgarsiais. Bet, atsidūrę prieš tuščią balto popieriaus lapą, nesvarbu, ar A4, ar A1 formato, manau, visi jaučiamės daugmaž panašiai. Apninka kažin kokia virpan-ti baimė, o jos dydis, ko gero, adekvatus formato dydžiui ar popieriaus kokybei. Ją nugalėti – iššūkis, ypač jei balto popieriaus erdvę prilyginsime plynam gyvenimo peizažui, kuris kiekvienam atsiveria gimstant ir kurį tenka kuo nors vis užpildyti.

Laisvai „be ryšio“ (nebent ryšys atsirastų savaime) paklaidžiosiu laisvių ir baimių labirintais. Stabtelėsiu keliose pastaruoju metu pastebėtose ir apmąstytose kryžkelėse.

Pradėsiu nuo vaikystės nuotykių, kai įveikti baimę nusprendžiau pačiai sau netikėtu būdu. Štai „vaizdelis“: gera, pavyzdinga mergaitė (maždaug trylikametė) iš padorios nepasiturinčios tarnautojų šeimos, jautri, reflekyvi, kupina teisybės geismo, visokia laureatė, pirmūnė, pavyzdinukė. Naktis. Garsus Kauno priemiestis – Šančiai. Virvių (gal siūlų, gal kanapių) gatvelė, žodžiu – „žygis“. Nuspręsta konceptualiai: būtina turiu išdaužti kokį nors švytintį langą, kad pagaliau pasijusčiau **žmogumi**. Antraip neįprasminsiu kažko itin svarbaus, be ko tolesnės savo egzistencijos tiesiog neįsivaizdavau. Suku gal penktą ratą tuo Virvių–Kanapių kvartalu. Kišenėje tam skirtas spec. akmenėlis. Nė nebeatsimenu, kiek laiko tęsėsi ta žūtbutinė

kelionė, bet akmenėlį, deja, išmečiau prie savo namo var-telių, po minkštai spygliuojančiais maumedžiais...

Šis egzistencinis neišsipildymas persekioja iki šiol. Kiekvieną bet kokio reikšmingesnio savo poelgio, posakio, nutarties ar brūkšnio minutę pasitikrinu „neišdaužto lango“ testu... Gal vienintelį kartą arčiausiai „prie tikslo“ buvau priartėjusi, kai viešai atsisakiau Vytauto Didžiojo ordino ir šia pagarsėjusia akcija išreiškiau labai intymų savo požiūrį į tuometinio prezidento Rolando Pakso įžiebtą skandalą. Žinoma, šis veiksmas esmingai skiriasi nuo pirmojo brandžia sąmoninga motyvacija, bet kažkas juos vis dėlto sieja...

Panašiai vyksta beveik visada, kai privalau pasirinkti. Ilgai maniau, kad tai susiję su absurdiška „sovietinė“ patirtimi, kai koks nors, tarkim, prancūziškas ar vokiškas piešimo popierius būdavo paskirstomas išimtinai (*sic!*) LSSR dailininkų sąjungos nariams. Kiekvienas gaudavom ne daugiau kaip 2–3 lakštus metams! Taip pat po vieną čekišką trintuką. (Nuo to laiko ir savo mokiniams, ir sau draudžiu trintukus naudoti tiek popieriuje, tiek gyvenime.) Gavęs tokią dovaną, žiūrėdavai ir gėrėdavaisi ja kaip **savaimine** vertybe, prie kurios prisiliesti būtų tolygu šventvagystei. Todėl ir toliau piešiau ant rusvo „silkinio“ popieriaus, remdamasi tuo metu populiaria skurdo filosofija – juk menininkui kuo blogiau, tuo geriau... Dabar kaltę dėl tingumo ar bejėgystės galima suversti nebent to popieriaus kainai...

Kompleksas, įgytas laisvių neišsipildymo laikais, iki šiol stabdo ryžtą žengti į ledinį vandenį, todėl dažniausiai suvilgau tik pirštą. Žinoma, yra ir kitas būdas panerti

* Tekstas parengtas pagal to paties pavadinimo pranešimą, skaitytą tarptautiniame literatūros forumo „Šiaurės vasara. Laisvė rašyti“, kuris vyko Biržuose rugpjūčio 23–25 d.

(geriau – stačia galva). Galima save įelektrinti, narkotizuojantis įnirtingais provokaciniais meniniais veiksmais, ypač pamėgtais postmoderno kūrėjų. Pvz., pasiramstant liberalia *Fluxus* ištarme, esą „kiekvienas gali būti menininkas“, (ne)sunku įsilieti į plėšrūnišką pasaulinės tuštybės karnavalą, gąsdinant, šokiruojant, maivantis ar kitaip išsidirbinėjant. Mano galva, tai procesai, liudijantys sodraus, skaudančio, **gyvo** gyvenimo ilgesį.

Kai 1989-aisiais mane (beje, pirmąją iš Lietuvos) netikėtai pakvietė surengti parodą Norvegijoje, paklausiau, kodėl pasirinko būtent **tokį** meną. Kolegos norvegai atsakė: „Jūs turite tai, ką mes praradome, bet dar neužmiršome.“ Supratau, kad šie keisti, bet atviri žodžiai tinka visai mano kartai, kuri maitino savo meną prigimtinės ir labai asmeninės informacijos syvais, netrukdoma beribės informacijos, plūstančios iš beribio pasaulio. Norvegams mes atrodėme tarsi jų praeities veidrodys, kuris nūnai sudrumstas atsipa-

Jūratė STAUSKAITĖ. Paukščiai

laidavusio, turtingo (materialiai) gyvenimo apnašų, todėl neberodo būties vaizdinių, atspindi tik buitį su mieliais nerūpestingos kasdienybės aksesuarais. Ko gero, švedai, prancūzai, vokiečiai, ypač amerikiečiai, apie tai net nesusimąsto. Man kažkokiu paslaptingu būdu tai asocijuojasi su pasakomis, kurios iš pradžių kupinos pavoju, grėsmių ir neteisvybių, o pabaigoje viską sulygina ir sunaikina beveidais blyškūs sakiny: „O tada jie gyveno ilgai ir laimingai...“

Beje, kokia to vaikiško iššūkio Šančiuose prigimtis? Be logikos, be tikslo ką nors nubauti, kam nors atkeršyti, ką nors kam nors įrodyti, juolab ką nors nustebinti. Tai buvo bandymas įveikti savo pačios nuobodžiai teigiamą vienareikšmiškumą – akcija, vykusi išskirtinai slapta, labai asmeniškai, jautri, todėl negretintina net su provokacija. Tačiau su **kuo**? Išsilaisvinimo, nesvarbu, nuo **ko**, gestai svarbūs patys savaime kaip simboliai, deklaruojantys asmenybės pajėgumą. Ar išsilaisvinimas turi ką nors bendra su laisve? Nebent su drąsa... O koks drąsos ryšys su provokacija? Ar laisvė gali tapti savastimi ir vertybe be **išsilaisvinimo proceso**, kaip tampa prėskalu be pastangų paveldėtas turtas ar prigimtinis savaiminis grožis? **Žiauriai** rizikuoju, išūliai braudamasi į filosofinę klampę, nors pastangoms išrasti savo dviratį palengvina kelią Robertas Musilis, profesionalius filosofus vadindamas „smurtininkais, kurie neturi pavaldžios armijos, todėl priverčia pasaulį paklusti, įgrūdami visus jo fenomenus į sistemą“.

Musiliu remiuosi, nes tai „šviežia mėsa“, kurią su gurmanišku apetitu prarijau šią vasarą. Mat drąsa imtis **tokios** literatūros vis dėlto nugalėjo baimę nuskęsti jos gelmėse (rekomenduoju nesiryžtantiems).

Mano išvedžiojimai tikrai nepretenduoja tapti kuo nors panašūs į sisteminius, todėl improvizuoju toliau. Tarkim, ką reiškia **laisva idėja, laisvas judesys, laisvas piešinys, laisva mintis** ir t. t. **Mintis** gal labiausiai pretenduoja į šį epiteta, nes ji nevaldoma ir nepasiduoda bent jau išorinei kontrolei.

Idėja – kas galėtų laiduoti jos laisvę, jei nežinome, ar ji yra ankstesnės tiesioginės ar sąmoninės mūsų patirties rezultatas, ar (ne)sąmoninga **kito** idėjų ir vaizdinių kopija?

Judesys – koks judesys? Ar tasai plastiškas, gražus, estetiškas (kultūriškai ir istoriškai aprobuotas), veiksming-

gai emocionalus, verksmingai nykus, ar tas – **itin** laisvas, nuo kurio krinti, užpultas gatvėje ir pasruvęs kraujais?

Piešinys – ar tas, kuris imituoja laisvę, atsainiu mostu skrodžia paviršių, nudilgindamas odą? Ar tas, išoriškai beveik adekvatus pirmajam, tačiau **esmingai** kitoks, „japoniškas“ (arba painiojamas su tokiau), prasiskverbiantis iki kraujo, kartais užvirinantis jį arba – atvirksčiai – meditatyviai raminantis. Ištryškęs kaip išvada, žyminti stojiškai suvoktą laisvę, kaip būtinybę tapti ir būti.

Kai 1991 m. vasarį įkūriau savo dailės mokyklą, jos šūkis buvo „Laisvė“, nes maniau (o ir dabar manau), kad budėjimas ties balto popieriaus erdve, kviečiantis intymiam ir drąsiam pokalbiui, – tinkamiausias būdas kryptingai žygiuoti asmeninio, o ir visuomeninio išsilaisvinimo trajektorija. Pirmasis penkmetis pasiteisino su kaupu – jaunuomenė, lyg ir atsitiktinai atsiliepusi į mano šaukinius, pažadinta ir sukrestą grėsmės, kai priešų tankai apsiatė miestą, skubėjo burtis ir kurti. Tiesiog tryško vaizduotės ir išmonės fontanai. Dabar, po gerų 20-ties metų, mokiųjų akyse dažnai matau neartikuliuotą norą „kažką veikti“ arba lyg ir „kažko“ išmokti. Suprantama, tas kažkas turėtų atnešti komercinę naudą kiek įmanoma artimesnėje ateityje. Na, pavyzdžiui, reikia mokytis piešti tatuiruotes arba kuo taisyklingiau (ir greičiau, geriausia be pastangų) „subudavoti“ iš šešėlių gipsinę galvą, kad po privalomų mokamųjų studijų akademijose ar kolegijose įsitaisytum dizaino ar rūbų modeliavimo salone. Žinoma, tai – **jų** pasirinkimo laisvė. Bet bijau, kad „skurdo“ (šįkart dvasinio) vėzdas, tvodamas kitu galu, galutinai išmuš lietuvišką ar individualią tapatybę su visomis ezopinėmis ištarmėmis ir be jų.

Beje, iškilmingai tariamą **laisvės** sąvoką pirmąkart išgirdome mokyklos suole, kur atmintinai išmokome prancūzų revoliucijos šūkį: „Laisvė! Lygybė! Brolybė!“ Svarbiausias šio šūkio žodis, be abejo, laisvė. Jį skandavo visos pasaulio revoliucijos, tarp jų ir dainuojančioji mūsų šė.

Todėl apstulbau, *Šiaurės Atėnuose* perskaičiusi sukrečiantį Andriaus Martinkaus rašinį „Vandėja“, istoriškai dokumentaliai nušviečiantį to meto laisvos tautos laisvėjimo istoriją. Naujosios kartos prancūzų revoliucionieriai laisvės labai oficialiai leido įstatymus, skirtus susidoroti su tais, kurie nepakluso radikaliai prievartai ir neatsisakė nei savo religijos, nei papročių. Cituoju: „Vandėja turi tapti na-

cionalinėmis kapinėmis, visi maištininkai turi būti nudurti durtuvais: moterys, mergaitės, vaikai... Niekas neturi būti paliktas gyvas. Kaimai, sodybos, miškai ir viskas, kas dega, turi būti sudeginta.“ Nužudytųjų oda buvo naudojama būgnams, avalynei, pirštinėms gaminti. Nuogai išrengtus žmones rišo poromis, senius su merginomis, kunigus su vienuolėmis ir skandino Luaros upėje, akciją vadindami „respublikoniška santuoka“. Beje, nurodo autorius, būtent tada atsirado žodis ir veiksmažodis „genocidas“, kurį pasaulis išgirdo veik po 200 metų visai kitame kontekste...

Tačiau grįžkime į mūsų laikus. Kaip interpretuoja laisvę mūsų laisvos Tėvynės viešasis diskursas? Tarkim, tik vienas jo segmentas – pavojingai populiarus TV, kur (kol kas) šaudoma ir skerdzijama tik ekrane (nors gal ir ne **tik**)...

TV kartais pasižiūriu. Nuodus pastebiu. Kad įveikčiau savanoriškos masinės savižudybės baimę, kartą ėmiausi asmeninės „savižudiškos“ akcijos ir nutariau stebėti vadinamuosius „realybės šou“ – iš grynai patriotinio užmojo patyrinti tautos sąmonės užkaborius. Bandžiau rasti net racionalų grūdą, kuris pateisintų televizininę taktiką, nukreiptą jei ne į *homo creator*, tai bent į *homo sapiens*.

Be konkurencijos pirmavo serialas „Radži ieško žmonos“. Ištvėriau beveik viską. Be to, kiekvieną sutiktą intelektualą uoliai raginau, kad pasektų mano pavyzdžiu. Esu tikra, tokių neatsirado, numojus ranka, „tai komercija“, galima išjungti kanalą.

Kaip tik aptariamuoju metu mus aplankė didysis kultūrinis metų įvykis – Romeo Castellucci'o spektaklis „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“. Visi prisimename, kokios rezonansinės bangos sklido turgaus – Bažnyčios – Seimo kryptimis. Kaip entuziastingai taškytasi „fekalijomis“ į veidus... Riebiai ir įspūdingai.

Tačiau tą spektaklį tiek pozicija, tiek opozicija galėjo pamatyti tik **du** vakarus Nacionaliniame dramos teatre su ribotu vietų skaičiumi. Ir tai, matyt, buvo ne toji publika, kuriai (menamai) tas „antikristinis“ reiškinys būtų kaip nors mentaliai pakenkęs. Be to, Castellucci's – „svetimas“, atvažiavo, nusistebėjo ir išvažiavo... Užtat didžioji Lietuvos dalis (reitingai skelbė, kad 80 proc.) beveik visus metus (maždaug 240 vakarų) dvasiškai „tobulinosi“, klausydamasi pretendencijų į Radži žmonas „išminties“, gėrėdamasi jų „talentais“ Taujėnų dvaro

kičinės didybės su raudonais kilimais ir krištolo indais fone. Jaunikų jos viliojo, pasipuošusios garsiųjų dizainerių tualetais ir visai be jų... (Projektas, beje, irgi importinis.) Ir nieko! Neteko matyti jokių protesto eitynių, jokių viešų pareiškimų nedarė nei Seimas, nei Švietimo ar Kultūros ministerija. Juk laisvė! **Komercinės** minties, idėjų, judesių ir elgesių. XXI a. išstobulino ir praplėtė laisvės ribas. Drumstuose jos vandenyse ideologinei bacilai nesunku slapstytis – nekaltumo prezumpcija mūsų visų sutarimu apeliuoja į laisvę pasirinkti.

Beje, žvilgtelėję į semantikos darželį, galėtume apsvarstyti žodžių **laisvas**, **palaidas** ir **pasileidęs** sąsajas. Taigi ar paleidę save esame laisvi, ar pa(si)leidę? (Ar „laisvo elgesio“ mergina yra tokios pačios „prabos“ kaip ta, kuri tiesiog elgiasi laisvai?)

Bet grįžtu prie savo asmeninių pajautų, nes bent jau jos suteikia šiokių tokių iliuzijų, ieškant amžinųjų atsakymų.

Menuose, ypač poezijoje, įprasta lyginti savo laisvę su paukščių laisve, įprasminančia romantizuotą skrydį. Juk jie be vizų kerta valstybių sienas, nesprendžia gėjų lygybės ar lyties keitimo klausimų, nevargsta dėl korupcijos, dėl asmens teisių, dėl švietimo politikos, dėl Garliavos skandalo... Bet, galvoju, ar paukščio laisvė nėra nuobodi **duotybė**, lengvai paklūstanti egzaltuotoms interpretacijoms, painiai susimazgusioms su tikrąja poezija? Juk tai – duotybės nelaisvė be pasirinkimo ir be išsilaisvinimo pastangų. Ji nesivysto, kaip ir giesmės, kurių miela klausytis alpiaus gegužės vakarais, bet užtenka tik įsivaizduoti lakštingavimą ar kukavimą, tarkim, kai sėdime kalėjimo vienutėje iki gyvos galvos... (Nors, tiesą sakant, tokiomis aplinkybėmis vargu ar džiugintų ir Bacho draugija...) O ir išaukštinti paukščių sparnų mostai skiriasi ne asmenine, bet savo rūšies (minios?) individualybe (jei tokia apskritai įmanoma).

Taigi mano stebėjimo rezultatai tokie: paukščių kultas, prie kurio ir aš įkyriai prisidedu, be perstojo daugindama juos balto popieriaus danguje, galbūt yra pašąmoningas ilgesys sugrįžti atgal į prarastą rojų. O tai reiškia svajoti apie infantilų nerūpestingumą, apsiribojantį vien maisto paieškomis ir reprodukcijos ritualais.

Taip nukrypus mintijimui, atrodo, kad mano aistra vaizduoti paukščius reiškia savo ribotumo pripažini-

mą, kurią bandau maskuoti, primesdama jiems žmogiškas savybes, elgesio ir bendravimo klišes. Darau tai be sąžinės graužimo, remdamasi tūkstantmete paukščio žmogaus vaizdavimo tradicija, įprasminusia kūniškų ir dvasinių substancijų bendrystę.

Kitaip suvokiu medžių laisvę. Jau aptartą paukščių blaškymąsi būtų galima palyginti su įsimylėjimu, o kantrus medžių stoicizmas simbolizuotų meilę, kuri juo labiau įtikina dėl to, kad kiekvienas iš jų, nepaisant rūšies, yra nepakartojamai skirtingas. Tai ypač akivaizdu per masinį rudens striptizą, kai jie nusimeta rūbus, o tada jų judesiai, plika akimi veikia nepastebimi, atkar-toja slaptuosius sielos virpesius...

„Naktį žmogus būna su naktiniais marškiniais, po jais – iškart charakteris“, – sako Musilis... „Apsinuoginusio“ medžio charakterį išvelgiu visada. Vargu ar jį aptiksime nupešę arba nupiešę paukščio plunksnas...

O kiek ir kaip laisvas kūnas? Kodėl jis gražus tik tada, kai yra netikras – padailintas implantais ar patyręs kosmetinę išdavystę? Kodėl nemalonu žiūrėti į krūvą bet kaip sugriuvusių nuogalių? Ne todėl, kad jie apsinuogino, o todėl, kad nepasislėpė. Nebūdami, nesijausdami, net nenumanydami, kad galėtų tapti sielos indais, jie yra vien tai, kas matoma, – nuoga lėkšta tiesa. Kai žvelgi į krūvą nuogalių – matai nuogų tiesų sąvartyną.

Šią šiurpoką išvadą netikėtai patvirtino šią vasarą matytas kultinis Sashos Waltz spektaklis „Kūnai“, Vilniaus intelektualus „išvertęs iš koto“ ne tik stulbinančia kūno plastika, bet ir nuogo kūno absoliutaus kūniškumo iliustracija, kuri, bent man, tapo liūdnų apmąstymų apie besielį kūną patvirtinimu. Tai kodėl **aš** piešiu kūnus, kūnus ir dar kartą kūnus? Ar **aš** piešiu **kūnus**? Šokantys, judantys, besiraivantys, nenustygstantys kūnai popieriuje įnirtingai nusirenginėja – išsineria iš odos, atsikrato raumenų, kaulų, riebalų, sausgyslių, žarnų su visu jų turiniu. Tarsi stengtųsi kūną panaikinti juo pačiu, išskrosti, kad sužinotų jo priežastį, išgirstų jo būtį. Potėpiai, kuriais norėčiau paskatinti kūnus gyventi, nėra laisvi savaime – jie stengiasi išsilaisvinti mano ir savo pačių pastangomis. Jei ranka (kuri, beje, visada apnuoginta) tai suvokia ir jai netikėtai pavyksta, – tada kartu priartėjame prie laisvės iliuzijos, kuri be gailesčio liudija laisvės nepasiekiamybę. ■

JŪRATĖS MYKOLAITYTĖS BURTAI

Jūratė Mykolaitytė savo parodos VDA galerijoje „Akademija“ nepavadino niekaip – tai tiesiog „Tapyba“, sukurta per pastaruosius dvejus metus. Pavadinimą gal ir sunku būtų sugalvoti, nes vizionieriška dailininkės fantazija kuria sunkiai apibrėžiamus, dar sunkiau konkretizuojamus keistos civilizacijos vaizdinius.

Prieš dešimt, penkiolika metų tapytojos kuriamas minipasauly modelis primindavo tarsi mažą planetą, asteroidą, plaukiančią salą-laivą ar pusiasalį, kuris, atrodė, galėtų tilpti ir suvenyriniame stikliniame rutulyje. Pasidėjus jį ant rašomojo stalo, smagu tyrinėti tuos paslaptinius plotus, vis atrandant kažką anksčiau nematyto, nepastebėto.

Iš naujausių paveikslų tie koncentruoti minipasauliai niekur nedingo, autorė su meile įprasmina asmeninę patirtį, kruopščiai parinkdama ženklus, simbolius, daiktus, detales ir „mizanscenas“. Toliau „stato“ sudėtingos konstrukcijos bokštus, užgožiančius viską aplinkui, bet dabar jie frontaliai žvelgia į žiūrovus personifikuotomis, kažkur jau sutikto, todėl atpažįstamo žmogaus arba seniai nematyto draugo akimis. Tai ne tie grėsmingi neprilygstamos viršenybės simboliai, kokių būta anksčiau, o jaukūs personažai, nuo saulės kaitros besislepiantys po laikraštine kepure, aplink juos smagiai sukasi taikus laumžirgių būrelis.

Pagrindinis paveikslų personažas – Miestas, galintis papasakoti kur kas daugiau negu žmonės, gal todėl jų šiose paslaptingose erdvėse apskritai nėra.

Istorijos pasakojamos, pasitelkiant ikonografiškai tiksliai neapibrėžtus vaizdus, atskleidžiančius keistos, nežinomos civilizacijos, vis dėlto turinčios labai ryškių vilnietišku bruožų, kasdienybę. Jos gyvastis, siela, veidai tampa dailininkės tyrinėjimų objektu.

Ne tik bokštų labirintai, jau tapę Mykolaitytės kūrybos leitmotyvu, slepia personifikuotą klaidžią žmogaus sielą, bet ir pats miestas, jo lopiniai, dykros, fragmentai yra tarsi užuominos apie senus painius antžeminio ir požemių pasaulio mitus. Jų klausydami atgyja marmurinė mėnulio ir medžioklės deivė Diana su fasadus puošiančiomis mitologinėmis būtybėmis, kurios, atrodė, jau baigia sudūlėti.

Naujausiuose paveiksluose tapytoja savo vizijoms suteikė kitokius pavidalus, išbandė kitokias „statybinės medžiagas“. Miesto kūnas tapo itin netvarus, tai jau ne ankstesni tvirti, stabilūs mūrai, bet nykstanti materija, – smėlio rūmai ir bokštai bet kurią minutę gali susmęgti arba juos be gailėsčio nupūs kiekvienas stipresnis, nebūtinai apokaliptinis, vėjo šuoras.

Kaitaliodama mastelius, kartais žvelgdama tarsi iš paukščio skrydžio, dailininkė sukuria keistai hipnotizuojančią erdvę, sklidiną fantasmagoriškai realių, net surrealių vaizdinių. Šis gigantiškas, atrodytų, neaprėpiamas pasaulis gali akimirksniu virsti miniatūrinio Dievo žaislu, telpančiu į sekretero stalčių.

Byrančių smilčių miestas primena artefaktų ir raritetų, išsibarsčiusių kosminėse dykrose, sankaupą, o kartais – tiesiog statinius smėlio dėžėje ar ant jų-

Jūratė MYKOLAITYTĖ. Pilka siena. 2013. Drobė, aliejus. 90x95

ros kranto. Didžiulis žiogas, netyčia rastas dovanų ir paslapčių skrynioje, pasak autorės, buvo palaikytas lemtingu ženklų, todėl virto mitine pabaisa, griaušančia Miesto civilizaciją.

Mykolaitytė puikiai sugeba kurti menamų istorijų, fantasmagoriškų pjesių ar misterijų scenovaizdžius, kurie net labai racionaliai nusiteikusius žiūrovus, vertinančius tik ekspresyvųjį kolorizmą, verčia įsitraukti į veiksmą ir pradėti fantazuoti mitinėmis paveikslų temomis.

Tapytoja yra puikiai įvaldžiusi ir paradoksaliais žanrų samplaikas. Itin lyriškai suskamba netikėti beribių peizažų ir jaukių lokalių natiurmortų deriniai, plyšiai, nusidriekiantys į tolį, mieli kambariai be sienų, su atsiveriančiomis hibridinėmis erdvėmis, kurias „įžemina“ kasdieniški daiktai, buities rakandai.

Baltas kambarys, baltas interjeras, atrodytų, nieko keista, bet kiekvienas daiktas čia tarsi gyvas, kiekvieno šešėlis plevena, juda kaip šešėlių teatre už

širmos. Net buteliukai, prieskoninės, puodeliai gana paprastuose natiurmortuose tampa personažais, turinčiais slaptą privatų gyvenimą.

Netvarumas, laikinumas, nyksmas – tokias nuotaikas sukelia Mykolaitytės nutapytos sienos, primenančios senus paveikslus ar nuotraukas su nepažįstamųjų, kadaise ėjusių pro šalį, veidais. Gėrėdamiesi debesimis, visi esame bandę išžiūrėti įprastinius statinių, gyvūnų pavidalus, panašūs jausmai apninka ir žvilgterėjus į aptrupėjusią, nykstančią, nusilaupiusią, grafitininkų apipaišytą senamiesčio sieną – imi ir atrandi pažįstamą siluetą, veidą, net banalią „figūrinę“ sceną. Mykolaitytei senos sienos, turinčios daugiasluoksnę istoriją, yra neišsenkamas inspiracijų šaltinis.

Smėlio miestų monochromijoje netikėtai sužėri smaragdo, safyro, granato blyksniai. Ant sienos galima palikti savo atspaudą tarsi šlapiame smėlyje,

o kai atsėlina tamsi baugi naktis, pasieniais nutįsta katino siluetas, išryškintas mėnesienos... Nesamos smėlio civilizacijos krantus skalauja upės, primenančios šokančią kariatidę, vandenys ir atrodo, kad nieko nėra amžinesnio už šį fatališką laikinumą.

Tai magiškas, mistiškas, labai iškalingas pasaulis, kažkur, kažkada jau buvęs, esantis ir būsiantis dar nesukurtuose paveiksluose. Tą rodo daugybė mažų etiudų, kurie yra tarsi lakios metaforos, nebaigto eilėraščio posmai, šmaikštūs aforizmai, atspindintys žaismingus dienos košmarus. Mykolaitytės paveikslai kartais lyriški, kartais apokaliptiški, kartais sentimentalūs, bet visada paženklinanti unikalios ir nepaprastai galingos meninės vaizduotės.

Gal per daug lyriškai šįkart rašau, net pačiai keista, bet negaliu to išvengti, nes mane užbūrė, užhipnotizavo svaiginanti Jūratės Mykolaitytės paveikslų nuotaika. ■

Jūratė MYKOLAITYTĖ
Žinia. 2013
Drobė, aliejus. 92x73

Jūratė MYKOLAITYTĖ
Pilka siena II. 2013
Drobė, aliejus. 81x100

Jūratė MYKOLAITYTĖ
Smėlio miestas. 2013
Drobė, aliejus. 89x116

ROBINZONO KRUZO IR PENKTADIENIO NUOTYKIAI

Ką ir kodėl įžeidžiamai erzina paroda „Tarpdiscipliniškumo kapinyuos (?)“

Ar sąvoka *tarpdisciplininis menas* tikrai neteko Aprasmės? Ar tarpdisciplininis menas mirė? Ką šiuo atveju reiškia mirtis? Šiuos klausimus provokuoja Lietuvos tarpdisciplininio meno sąjungos inicijuota, Danutės Gambickaitės ir Gintarės Matulaitytės kuruojama paroda „Tarpdiscipliniškumo kapinyuos (?)“.

10-ojo dešimtmečio antroje pusėje vos ne kiekviena stambesnė institucinė „šiuolaikinio meno“ paroda marindavo kokį nors „seną“ arba gimdydavo „naują“ išraiškos būdą. Daugiausia kalbėta apie „tapybos mirtį“.

Mirtis reiškia medijos, pasaulėžiūros, socioestetinės sistemos pasidavimą konjunktūrai. Pavyzdžiui, „tyliojo modernizmo“ atstovai ir atstovės, baigiantis 9-ajam dešimtmečiui, vis dar, nors ir sąlygiškai, užėmė maištingą poziciją (prisiminkime skandalingą grupės „24“ steigimąsi ir „atsiskyrimą“ nuo Dailininkų sąjungos). Tačiau situacija staiga pasikeitė ir „tylieji modernistai“ vos per keletą metų tapo naująja konjunktūra.

Antras „mirties“ požymis – naujos „jėgos“, kuri „alsuoja į pakaušį“, atsiradimas. Yra požymių, kad XX a. 10-uju dešimtmečiu tarpdisciplininkai ir tarpdisciplininis menas iš tikrųjų tapo naująja konjunktūra (bent jau Vilniuje). Taigi, savotiškas *déjà vu* tiek meno, tiek dailės kritikos plotmėse. Tarsi nuolat kartojamą mąstymo ir veikimo klišės.

Jaunimui, debiutavusiam prieš keletą metų ar debiutuojančiam dabar, XX a. 10-ojo dešimtmečio „revoliucinis tarpdisciplininis menas“ po truputį tampa kanonu, gal netgi konjunktūra, pavyzdžiui, VDA medijų ar skulptūros katedrose. „Tarpdiscipliniškumo“

sąvoka jau beveik praradusi radikaliai revoliucinį turinį. Tačiau kol kas jaunimui peržengti ar paneigti „tarpdisciplininį meną“ nėra kaip, nes kol kas vyrauja „tarpdisciplininis mąstymas“. Maža to, jauniausi neotradicionalistai, užuot neigę šią sąvoką, mieliau ją interpretuoja ir net įtvirtina.

Pasak kuratorės Danutės Gambickaitės, skirtumai gali skleistis kaip daugiau ar mažiau ideologiniai, – tai (ne) institucinė įvairių grupių saviidentifikacija. Panašu, kad jauniausieji (bent jau tie, kurie labiausiai matomi pastarojo meto didesniuose projektuose) bando „dematerializuoti“ tarpdisciplininę formą. Tai savotiškas grįžimas prie 9-ojo dešimtmečio pabaigoje – 10-uju dešimtmečiu tarpdisciplininkų puoselėto jausmingumo ir intuityvumo, akcentuojant kūrinio formą, tačiau jau be patoso, be mesianizmo ir radikalaus avangardo „auros“. Anksčiau buvęs „masyvus“, „agresyvus“, „objektinis“ tarpdiscipliniškumas dabar beveik praranda (fiziškai) apčiuopiamą formą, darosi subjektyvesnis, intuityvesnis, labiau įsijautęs (dažniausiai į savo paties būseną).

Jauniesiems taktikas bene geriausiai atskleidžia Igno Krunglevičiaus ir Sauliaus Leonavičiaus kūriniai. Krunglevičius atlieka tam tikrus (mentalius) veiksmus, nekurdamas beveik jokio apčiuopiamo produkto. Maža to, tie veiksmai – tai paradoksu grįstų sąvokinių ir vizualinių transformacijų virtinė, ne kurianti, bet naikinanti prasmę, atverianti paradokso vidų. Autorius kvadratiniais metrais išmatuoja tam tikrą erdvę (pvz., salę, kurioje eksponuojama paroda), suskaičiuoja, kiek reikėtų A4 formato baltų lapų „užkloti“ šiam plotui,

tada jų kiekį konvertuoja į svorio kategoriją ir eksponuoja atitinkamai sveriančią balto popieriaus kaugę. Atitinkamas operacijas atlikęs su Niujorko moderniojo meno muziejumi, gavo 929 kilogramus A4 lapų. Šį skaičių įvedęs į *Google* paiešką, atsitiktine tvarka išsirinko keletą informacijos nuotrupų. Pavyzdžiui, tiek pat sveria kažkoks kažkur pagautas ryklys, didelė kiaulė, koks nors namų seifas arba robotas.

Parodoje eksponuojami tų „objektų“ paveikslėliai. Šiuos iš pažiūros beprasmiskus veiksmus susieja paaiškinimai (beje, autorius labiau gerbtų save ir žiūrovus, jei komentarus pateiktų ne tik anglų, bet ir gimtąja kalba). Tačiau čia nėra nei „moralo“, nei aiškaus turinio. Svarbus vaidmuo tenka subjektyviai intuityjai ir/ar emocijoms.

Saulius Leonavičius panašiai sutrauko performatyvumo logiką, perkeldamas ją į (a)kontekstualią subjektyvių intencijų erdvę. Nukeliavęs į Angliją, ant kalvos, kur kadaise vyko Artūro Railos projekto „Žemės galia“, tyrinėjusio naujųjų pagonių sąjūdį, paskutinė dalis (čia aukota baltų dievams), Leonavičius išbuvo tris paras be maisto, vandens ir priedangos. Tada, perlipęs per tvorą į privačią teritoriją, fotografavo savąją „išbandymų“ kalvą.

„Emocinis konceptualizmas“, nežymios „intervencijos“ arba neįpareigojantis žaidimas sąvokomis, prasmės ir veiksmo atskyrimas, jų loginio ryšio sutraukymas būdingas bene visiems jauniausiems parodos dalyviams.

Vsevolod Kovalevskij eksponuoja „teiginį“ ar „sakinį“, kuris ne „uždaro“ prasmę, bet paverčia nepažįstama, ji išsineria iš teiginio apibrėžties tarsi kokia skysta masė, vis praslystanti tarp pirštų. Nematerializuota ir radikaliai subjektyvizuota „skulptūra“ – Arno Anskaičio ir Marijos Šnipaitės kūrinių „esencija“. Anskaitis eksponuoja savo diplominio darbo fotografiją – ant VDA balkono marmurinės atbrailos jis iškalė žodį *ýrà*, kurį galima kirčiuoti dvejopai ir suprasti skirtingai. Beveik nepastebima intervencija į VDA architektūrinę/ideologinę sistemą čia irgi svarbi. Beje, ji netikėtai primena, kad, pavyzdžiui, Galina Petrova savo diplominių darbų – freskas (nežinau, ar jos išlikusios) gūdžiu sovietmečiu sukūrė ant Valstybinio dailės

instituto senųjų rūmų Tapybos katedros koridoriaus sienos. Skirtingi laikai, režimai, skirtingos išraiškos ir intencijos, tačiau šis tas bendra vis tiek yra.

Marijos Šnipaitės „Svečias“ – dar vienas pavyzdys, kai „objektas“ subtiliai tirpdomas, žinoma, ne tik (ar ne tiek) fiziškai ir tarsi perkeliamas į emociškai subjektyvų erdvėlaikį. Jis psichologizuojamas, tačiau kiek kitaip, negu moko XX a. 8–9 dešimtmečių poetinė, metaforiška mūsų skulptūros tradicija. Čia buvo galynejamasi su akmeniu, betonu, medžiu, kol juos nugalėdavo psichologizuota, supoetinta estetika. O Šnipaitės (ir kitų jos kartos autorių), „objektai“ yra tarsi emocijų atplaišos, kurios trumpam, vos akimirksniu materializavosi. Čia niekas su niekuo nesigalynėja. Skulptūrinis, objektinis ir performatyvusis pradai virsta tarsi minkštu psichoestetiniu „skiediniu“, kuriuo galima „užpilti“ kokį nors komunikacinį „plyšį“, tačiau tas skiedinys vis tiek nesukietės, liks toks pat „skystas“.

Net Lino Jusionio tapyba tarsi nieko konkretaus nesaiko. Žiūrovai atsitrenkia į intelektualų, bet šaltą ir abejingą paveikslo paviršių, tarsi tai būtų koks nors pramoninio dizaino objektas. Tačiau, kad ir kaip paradoksalu, po juo slepiasi emocinis, o ne loginis sąvokinis, turinys.

Vitalijaus Červiakovo (kartu su Ainars Slakers, Esame, Jorge Bonaventura Ter-Dobranian, Kaitos ir Nežinoma autore) sukurtas projektas „Exhibition *untitled*“ apima daug anoniminių ir neanoniminių kūrinių, veiksmų, (pa)pildymų. Tai ištrina autoriaus, kūrinio, apibrėžto veiksmo, prasmės ir priežasties, kaip loginės sekos, ribas. Performatyvumas metaforiškai išplečiamas iki totalaus psichoemocinio, psicholingvistinio, psichoestetinio erdvėlaikio. Veiksmas, kūrinys ar jų visuma gali būti suprantamas kaip (spekuliatyviai) retrospektyviai projektuojamas iš ateities. Tam tikros estetiškos-teorinės-subjektyvios spekuliacijos futurologinėmis, utopinėmis kategorijomis – būdingas jauniausios kartos meno bruožas. Šios estetikos atstovai dažnai (galbūt nesąmoningai) klausia – kas gi (į)vyko ateityje?

Vyresniems tarpdisciplininkams priskirtinas Mindaugas Gapševičius dirba išimtinai su internetinėmis medijomis, todėl metaforiškai tampa nešališku „mediumu“ tarp

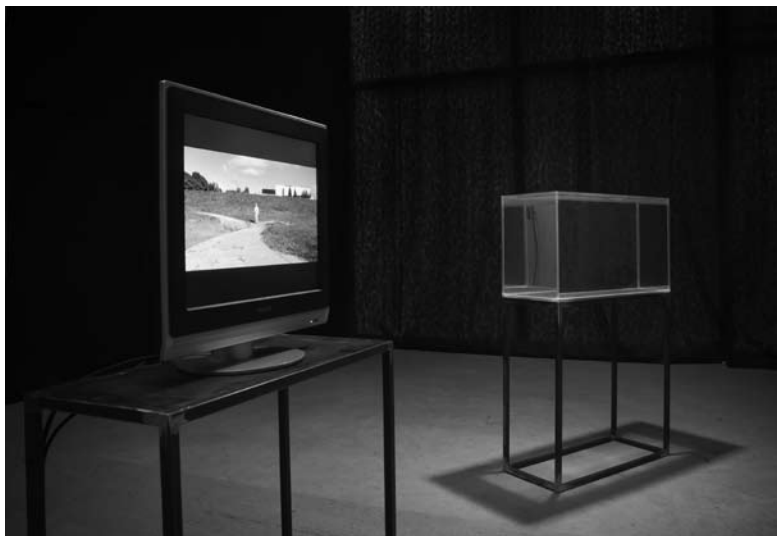
skirtingų tarpdiscipliniškumo sampratų. Jo projektas remiasi „dirbtinio gyvenimo“ arba „dirbtinio intelekto“ idėja. Keletas kompiuterių, prilyginamų skirtingoms asmenybėms, sujungiami į bendrą tinklą, kuriame tos „asmenybės“ savarankiškai keičiasi informacija. Kompiuterių ekranuose matyti šių dirbtinių „organizmų“ vizualizacijos, jų „evoliucija“, nesunku nustatyti, kuris „organizmas“ yra prisijungęs prie kitų, kaip vyksta komunikacija. Pasak Gapševičiaus, remiantis viena iš *freenet* teorijų, kompiuteriai turėtų pradėti grupuotis į „klasterius“, nes jų saugoma informacija linkusi supanašėti.

Parodoje dalyvauja ir daugiau vyresnės kartos tarpdisciplininkų, jų kūriniai sklidini ironijos, sarkazmo. Tai pasakytina apie Dainiaus Liškevičiaus, Paulinos Pukytės, Jurgos Barilaitės videoperformansus, siekiančius „globalaus apibendrinimo“ (jauniausieji to vengia), objektus, fotografijas (kaip performansų dokumentaciją).

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Danas Aleksa, derina vyresniųjų ir jauniausiųjų tarpdisciplininkų meno sampratą. Aleksos videoperformansas tuo pat metu ir sarkastiškas, ir beprasmiškas, įsiterpiantis į pastaruoju metu suaktyvėjusį „institucinės kritikos“ meną.

Vasarą jis perplaukė Nerį nuo Goštauto gatvės iki Nacionalinės dailės galerijos. Sakytiau, šiame performanse atsiranda užuominų į Robinzoną Kruzą, tiksliau tariant, ironiškai apeliuojama į kolonijinę Apšvietos epochos ideologiją. Aleksa šiuo atveju tampa tarsi Kruzu, o NGD – „negyvenamąja sala“, kurioje reikia „įsigyventi“, kad išliktum. O gal menininkas yra laukinis Penktadienis, kurį NDG, šiuo atveju Robinzonas Kruzas, pavers „civilizuotu“, „rafinuotu“, kitaip tariant, – tikru žmogumi? Šio plaukimo videodokumentaciją Aleksa demonstruoja šalia akvariumo su Neries vandeniu.

Grįžtant prie parodos visumos, reikėtų pasakyti, kad ne vieną 10-ojo dešimtmečio tarpdisciplininką erzinantį, net įžeidžiantį (girdėjau ir tokių priekaištų, pavyzdžiui, iš Evaldo Janso) jos pavadinimas provokuoja turbūt ne tiek siekiu imti ir „palaidoti“

Danas ALEKSA. *84 litrai Neries vandens*, 2013 (84 litrai atitinka autoriaus kūno tūrį)

Danas ALEKSA. *Irracionalus veiksmas*, 2013

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

tarpdisciplininį meną, kiek paties „teiginio“ ar klausimo paradoksalumu, neveiksnumu. Kuratorių ir autorių karta, kuri, kaip minėjau, nesistengia kalbėti „globaliai“, priminė 10-ajam dešimtmečiui būdingą klausimą, išryškindama jo pretenzingumą, gal net absurdiškumą dabartyje. Ko gero, daugelį provokuoja, erzina tai, kad jauniausioji karta tiesiai sako, atseit „mirtis“ ar „mirtys“ jai nė kiek nerūpi. O vyresnieji tarpdisciplininkai, įpratę prie „revoliucinės tarpdiscipliniškumo retorikos“ ir patoso, nirsta dėl tokio „abejingumo“.

Iš tikrųjų, kai perbėgau parodą greitai žvilgsniu, ji pasirodė pernelyg formali, negyva. Suerzino jaunimo „neturėjimas ką pasakyti“, net „infantilumas“. Tačiau iškart, kai labiau pasigilinau, mano požiūris pradėjo keistis. Atsirado naujas lygmuo, psichoemocinis posluoksnis, atveriantis kai kurias psichoestetines jaunųjų intencijas, kitaip tariant, logiką, būdingą jų estetikai. Žinoma, čia yra nemažai infantilumo, paviršutiniškumo, ne visada pamatuotos bravūros. Tačiau jaunystėje tai būdinga visoms be išimties kartoms. Ši paroda kaip tik ir sako, kad „karta“ – viso labo abstrakcija, nors interpretuoti tai, ką čia matome, labiausiai norisi pasitelkiant būtent „kartų dialogą“...

Tomas KAVALIAUSKAS

„KAI ŽMONĖMS NEBEGRĖS POLITINĖS REPRESIJOS IR SMURTAS...“

Tarptautinio PEN klubo 79-asis kongresas Reikjavike

Kai deleguotas Lietuvių PEN centro nuvykau į Islandiją, šis kraštas, glamonėjamas Golfo srovės, nepasitiko žvarbumu, kaip rugsėjo mėnesį būna visai šalia esančioje Grenlandijoje. Tad klimato požiūriu – tai ne tokia jau ir siaurės gūduma. O literatūros požiūriu PEN klubo kongresas sutapo su Reikjaviko tarptautiniu grožinės literatūros festivaliu. Ne veltui per atidarymo ceremoniją tiek sostinės meras Jónas Gnarras, tiek Islandų PEN centro prezidentas Sjónas pasidžiaugė, kad šiuo metu, žinoma, tik tas kelias dienas, šis miestas – tai ir pasaulio literatūros sostinė.

Islandų aistra rašyti prozą tiesiog pribloškia, sako, net taksistai ir slaugės skelbia savo gyvenimo istorijas su filosofinėmis išvalgomis. Dar labiau pribloškia šalies, turinčios maždaug tiek gyventojų, kiek yra Kaune, vadybinis gebėjimas organizuoti gausius prozos vertimus ir prisistatyti anglų kalba. Paminėsiu tik kelias naujausias islandų grožinės literatūros knygas, išleistas angliškai, – tai Árni'o Þórarinssonso kriminalinis romanas „Raganos sezonas“ apie mįslingus įvykius Islandijos šiaurėje, Arnalduro Indriðasono „Tamsios padangės“ apie mirties kaukę, aplankančią tiek elitines Reikjaviko vilas, tiek skurdžius būstus kur nors rūsyje,

Hallgrímuro Helgasono „Samdomo žudiko namų valymas“ apie kroatų mafijos, siautėjančios Niujorke, samdinį, atsidūrusį Islandijoje su kito asmens tapatybe ir negalintį ištrūkti iš salos, todėl priverstą apmąstyti tiek savo praeitį, tiek ateitį.

Man pasirodė, kad islandų literatūra akivaizdžiai linksta analizuoti tamsiąją gyvenimo pusę, tarsi klajotų Stepheno Kingo siužetinėmis vingiais. O tai gali būti ne tik pirmas įspūdis, juk ir islandų sagos, siekiančios viduramžių vikingus, nevengia žiaurumų... Rūstų įspūdis dar labiau sustiprina grėsmingai alsuojantys ugnikalniai, sustingusios lavos landšaftas, aptrauktas žole. Čia vyrauja dvi spalvos – juoda ir žalia arba juosvai žalia. Net žvyrkeliai ne balti, o juodi.

Šalies literatūrą piešiamą tamsų pasaulėvaizdį su humoru pakoregavo Reikjaviko meras per kongreso atidarymą Harpos konferencijų ir koncertų rūmuose, beje, skandalingai baigtuose statyti, kai Islandija jau buvo apimta finansinės krizės, o gyventojai ėmė abejoti, ar jiems reikia tokios prabangos. Meras, beje, internete pristatomas kaip spalvingiausias pasaulyje (gal ne vien todėl, kad jis – profesionalus komikas?), negailėjo pašaipių žodžių Islandijos politikams, norintiems taupyti

kultūros sąskaita. Jis pabrėžė: jei sakmių pasakojimo kultūra nebūtų išsaugojusi islandų kalbos, dabar politikai net neturėtų žodžių, kaip pasakyti, kad nerems islandų kultūros... Mero teiginys, kad islandų kalba užtikrina tautos išlikimą, niekam iš kongreso dalyvių nepasirodė dvelkiantis „nacionalizmu“. Atvirkščiai – PEN klubas rūpinasi kiekvienos pasaulio kalbos likimu. Šiuo atžvilgiu tie ultraliberaliai nusiteikę lietuvių intelektualai, kurie šaiposi, esą Lietuva – tai viso labo filologinis projektas, elgiasi labai provincialiai, nesvarbu, kad jie atrajoja garsiąją Czesława Miłoszo frazę. Tiesą sakant, nežinia, ar Miłoszas tiems savo žodžiams suteikė niekinamąjį atspalvį, tačiau, kad ir kaip būtų, lietuvių, o ir islandų, latvių, estų „filologinis projektas“ tiesiogiai susijęs su kultūrine tautos sąmone, jos savastimi. Tai – ne rasistinis skustagalvių „nacionalizmas“, bet indėlis į pasaulio kalbų lobyną. Perfrazuodamas Reikjaviko merą, galėčiau sakyti: jei ne lietuvių kalba, tai prolenkiški mūsų intelektualai net negalėtų lietuviškai piktintis, esą Lietuvos valstybė – tai viso labo „filologinis projektas“. Beje, turint unikalią knygnešystės patirtį, akivaizdu, kad šiuo filologiniu projektu siekta išsivaduoti iš rusifikacijos ir polonizacijos, o kalbinė savigny yra pamatinė Tarptautinio PEN klubo vertybė.

Į šį kongresą atvyko ne tik stambių laisvų valstybių – JAV, Kanados, Prancūzijos, Vokietijos atstovai, prisistatė ir Tibeto, Šiaurės Korėjos, Kubos, Vietnamo rašytojų PEN centrai, veikiantys užsienyje. Kadangi delegatai per posėdžius pasiskirsto abėcėlės tvarka, maniau, sėdėsiu greta kurdų, bet šiemet tarp mūsų įsispraudė dar vienas mažas, tačiau ambicingas ir itin draugiškas PEN centras – *de la Lengua d'OC* arba *langue Occitan*. Šia kalba kalbama Pietų Prancūzijoje, kai kuriose Italijos ir Ispanijos vietovėse, šios kalbos regionas vadinamas *Occitania*. Tokių PEN centrų, kurie pagrįsti kalbine tapatybe, yra ir daugiau, pavyzdžiui, baskų arba *vlaanderen*. *De la Lengua d'OC* prezidentas, poetas ir medikas Joanas-Fredericas Brunas padovanojo man savo poezijos knygą trimis – *de la Lengua d'OC*, anglų ir prancūzų – kalbomis.

Kongresas prasidėjo tylos minute – pagerbėme mirusius rašytojus, žurnalistus. Dar prieš posėdžio pra-

džią didžiuliam ekrane buvo rodomi asmenų, kovojusių ir žuvusių už žodžio laisvę, veidai. Kai kurie lengvai atpažįstami, pavyzdžiui, Ana Politkovskaja. Tragišką žurnalistės likimą ir tai, kad jos žudikai iki šiol nenustatyti, priminė ir ICORN (*International Cities of Refuge Network*) brošiūra. Šis PEN klubo poskyris rūpinasi tais rašytojais ir žurnalistais, kuriuos persekioja režimas. Jų šeimas, o jei įmanoma, tai ir juos pačius, remia finansškai, pasitaikius galimybei ištrūkti iš persekiotojų, siūlo apsigyventi saugioje šalyje. Daugiausia namų persekiojamiems rašytojams turi įsteigusi Skandinavija, neseniai prie globėjų sąrašo Slovėnų PEN centro iniciatyva prisijungė Liubliana. Glaudžiai bendradarbiaujantiems Lietuvių ir Lenkų PEN centrams derėtų pasistengti, kad Varšuvoje, Krokuvėje, Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ar kuriame nors kitame mieste irgi atsirastų tokie namai.

Finansinė ataskaita apie PEN klubo išdą nukreipė nuo idealistinių minčių. Ši organizacija, disponuojanti beveik milijonu Anglijos svarų, džiaugėsi pagerinusi finansinę savo padėtį. Beje, turtingų šalių PEN centrai iš savo narių renka didesnę mokesčių negu skurdesnių, be to, neretai padengia vargstančių centrų skolas. Regis, solidarumas pasireiškia ne tik žodžiais, bet ir darbais.

Vis dėlto finansinė tematika mūzoms svetima. Dar labiau jas išbaidė, nors stengėsi sutelkti, Kirgizijos švietimo ministro pademonstruotas propagandinis filmas (su gražiomis merginomis, ant žirgų jojančiais, į tautinius kostiumus įvilktais tenyškščiais džigitais) – tai buvo kvietimas 2014-aisiais Tarptautinio PEN klubo kongresą surengti Biškeke. Austrių PEN centro prezidentas iškart paprieštaravo – nors Kirgizijoje lyg ir nėra įkalintų rašytojų, bet žodžio laisvė ten vis tiek kabo ant plauko. Kirgizai net neturi savo PEN centro. Reklaminiame propagandiniame filme akcentuojami liukso klasės viešbučiai, prabangūs baseinai, gurmaniškas maistas, kiti komforto įrodymai sukėlė įtarimą, kad Kirgizijos vyriausybė tikisi PEN klubo kongresu sustiprinti „demokratijos“ savo šalyje regimybę...

Kongresas gana daug laiko skyrė rezoliucijoms dėl žodžio laisvės apribojimų įvairiose valstybėse. Rusijos ambasada sulaukė net vizito su tarptautinio PEN klubo prezidentu Johnu Ralstonu Saulu priešakyje – delega-

tai tiesiai iš posėdžių salės nužygiavo pareikšti protesto dėl kalinamų *Pussy riots* merginų ir neseniai priimto įstatymo, draudžiančio propaguoti homoseksualumą. Tiesą sakant, aš asmeniškai dvejojau, ar pritarti šiai rezoliucijai: Rusija, kaip bet kuri kita suvereni šalis, turi teisę savaip vertinti homoseksualumo propagavimą. Juk drausti *propaguoti* anaipol nereikia, kad asmeniui draudžiama *laikytis* netradicinės seksualinės orientacijos. Nepamirškime: Europos šalys gana ilgai ir sunkiai ėjo šios liberalizacijos keliu, dar ir dabar ne viskas čia yra taip politiškai korektiška, kaip daug kam norėtųsi. Antai Prancūzija tik per plauką nepriėmė panašaus įstatymo, o protestuoti prieš homoseksualų santuokas į gatves išėję prancūzai darė spaudimą vyriausybei, kad ši permąstytų keičiamas šeimos vertybes. Jei Prancūzija būtų tapusi pirmąja ES valstybe, apgynusia hierarchinį heteroseksualios santuokos pranašumą, ar tarptautinio PEN kongreso Reikjavike delegacija būtų aplankiusi ir Prancūzijos ambasadą, kad įteiktų pasipiktinimo laišką? Labai tuo abejoju...

O rezoliucija, įteikta Rusijos ambasadai, suformuluota taip:

„2013-ųjų birželį buvo priimtas vadinamasis „gėjų propagandos“ įstatymas, kuris draudžia netradicinę seksualinę orientaciją propaguoti tarp nepilnamečių. Bet kokia veikla, propaguojanti ne heteroseksualų gyvenimą, susijusi su gėjų ir lesbiečių lygos protesto akcijomis arba skatinanti nepilnamečius neigti tradicinės šeimos vertybes, yra draudžiama. [...] 2013-ųjų birželį prezidentas Vladimiras Putinas pasirašė naują „šventvagystės“ įstatymą, kuris draudžia „religinius įžeidėjimus“ ir už tai numato bausmę iki trejų įkalinimo metų arba 500 000 rublių baudą. Šio įstatymo projektas buvo pateiktas 2012-ųjų rugsėjį, PEN klubas mano, kad taip agresyviai mėginta sustabdyti efektingus feministinės pankroko grupės *Pussy riots* pasirodymus, tokius kaip „panko malda“ Kristaus Gelbėtojo katedroje. Šie du įstatymai tęsia žodžio laisvės suvaržymus Rusijoje ta pačia represyvia dvasia kaip ir 2012 m. priimtas įstatymas, naujai kriminalizuojantis šmeižtą.

Tarptautinis PEN klubas a) reikalauja, kad *Pussy riots* narės Marija Aliochina ir Nadežda Tolokonnikova

būtų nedelsiant paleistos, o kaltinimai joms panaikinti; b) skubina, kad trys įstatymai, nukreipti prieš išraiškos laisvę – šmeižto rekriminalizavimas, netradicinės šeimos propagavimo draudimas ir religinių įžeidimų įstatymas, – būtų atšaukti; c) kviečia Rusijos Federacijos vyriausybę laikytis savo įsipareigojimų Tarptautiniam susitarimui dėl pilietinių ir politinių teisių, gerbti nuomonės ir išraiškos laisvę.“

Kritiškai apmąstęs šią tarptautinio PEN kongreso rezoliuciją, vis dėlto balsavau už ją, dalyvavau ir eitynėse į Rusijos ambasadą Reikjavike. Tačiau vertėtų aptarti štai tokį paradoksą: šių Rusijos įstatymų formuluotės man asmeniškai nėra nepriimtinos. Nemanau, kad blogai yra drausti homoseksualumo propagavimą tarp nepilnamečių. (Gal pirmiau leiskime jiems subręsti, kad kiekvienas laisva valia priimtų vienokį ar kitokį sprendimą be postūmio iš šalies?) Nemanau, kad reikėtų leisti pankroko feministėms groti ant altoriaus maldos namuose (kad ir kaip žiūrėtume, toks elgesys įžeidžia tikinčiųjų jausmus). Tačiau absoliučiai aišku, kad ir „homoseksualumo propagandos“, ir „šventvagysčių“ draudimo įstatymai yra viso labo gudrus manevras, teisėtas būdas atrišti rankas tiems, kurie Rusiją jau seniai valo nuo „iškrypėlių“ ir šiaip „kitokių“, policijai neva nieko nežinant nei apie susidorojimus, nei apie fizinį smurtą.

Rusija juk neišleido įstatymo, kuris gintų žmogų kaip asmenį, nesvarbu, kokia seksualinė jo orientacija, verčiau nusprendė patį gėjų egzistavimą paversti „propaganda“. Štai čia ir paradoksas: Tarptautinio PEN kongreso rezoliucijos tekstas aklaui remiasi žmogaus teisių retorika, o minėtų Rusijos įstatymų formuluotės lyg ir neprieštarauja žmogaus teisėms, esą ginami nepilnamečiai ir tikintieji, tačiau atriša rankas žiauriai gėjų ir lesbiečių diskriminacijai.

Popiežius Pranciškaus interviu, kurį davė prieš palikdamas Braziliją po ką tik pasibaigusį pasaulinių Katalikų jaunimo dienų, pasakė: „Kas aš toks, kad teisčiau kitą, jeigu jis ar ji ieško Dievo, nepritariu tik agresyviai homoseksualumo lobizmui“. Vertėtų įsiklausyti į šiuos žodžius. Europos Sąjungos institucijos, spausdamos tiek Rusiją, tiek Vidurio Rytų Europos šalis, kad teisę rengti *Pride parade* jos prilygintų pri-

gimtinėms žmogaus teisėms, per prievartą primeta homoseksualizmo propagavimą. Tą patvirtina ir Švedijos ES reikalų ministrės Brigittos Ohlsson sveikinimas Lietuvai dėl šiemet Vilniuje sėkmingai surengto *Pride parade*. Kodėl tai vadinama pasididžiavimo paradu? Nuo kada tam tikros seksualinio gyvenimo formos hierarchizuojamos pasididžiavimo kategorijomis? Ar nepakanka vien neišsižadėti savęs ir nesigėdyti, kad priklausai seksualinei mažumai, kaip tą daro Rokas Žilinskas, beje, pareiškęs, kad vaikščiodamas Vilniaus gatvėmis jis kasdien nešasi savo tapatybę, todėl jokio specialaus parado jam nereikia? Ar tik nebus taip, kad kartu su dirbtiniu pasididžiavimu persama mintis, esą homoseksualūs santykiai yra ne tik madingesni, bet ir pranašesni negu heteroseksualūs?

Manychiau, analinį, oralinį ir vaginalinį seksą skirstyti pagal tai, kuris nardymo pataluose būdas labiau atitinka žmogaus teises, yra taip pat absurdiška, kaip teigti, neva rudaplaukiai iš prigimties tolerantiškesni už juodaplaukius su šviesiaplaukiais arba atvirksčiais. Nebent kalbame ne apie laisvę rinktis, o apie privalomybę (isterijos dėl žmogaus teisių labui) susidurti su kitokia meilės forma, su vadinamaisiais „meilės disidentais“. Bet juk vegetarams neliepiama stebėti stirnų medžioklės, o mėsėdžių niekas neverčia tapti vegetarais. Juk jau nereikalaujama (kaip sovietmečiu), kad kairiarankiai būtinai taptų dešiniarankiais, tačiau keista būtų įkalbinėti dešiniarankius, kad taptų kairiarankiais. O jei kas nors nori rašyti tiek kaire, tiek dešine, – tai jų asmeninis reikalas. Bokse, sakoma, toks gebėjimas ypač praverčia, nes varžovas nežino, kuria ranka smogs priešininkas...

O žvelgiant į šį „reikalą“ antropologo, kuris nepripažįsta moralizavimo, akimis, *Pride parade* – tai seksualinės revoliucijos, įvykusios Amerikoje praėjusio amžiaus 7-ajame dešimtmetyje, tęsinys. Sekuliari popkultūra labai prisidėjo, kad heteroseksualių partnerių kaitaliojimas, svingerių klubai, orgijos taptų norma, į seksualinės įvairovės meniu „revoliucingai“ buvo įtrauktas ir homoseksualumas. Ar jau pasiektos žmogaus teisių ribos, plėtojant seksualinę įvairovę? Atrodo, ne, todėl stengiamasi, kad būtų išrastas dar

kelios lytys, tada svarstysime, ar žmogaus teisės gali ginti „lyties nr. 3“ santuoką su „lytimi nr. 5“, ar negali, o visos tos „įvairovės“ nebeaprėps nei tie, kurie „už“, nei tie, kurie „prieš“.

Gal atėjo laikas pripažinti, kad susidūrėme su *žmogaus teisių diktatūra*? Prieita iki to, kad bet koks kritiškas mąstymas homoseksualumo klausimu isteriškai apšaukiamas homofobija. Tai rimtas pavojaus signalas – nejaugi ir žodžio laisvė bus supančiota kažkam naudingomis išlygomis?

Neišvengiamai vėl susiduria Vakarų ir Rytų civilizacijos. Bet Rusija, persekiodama opoziciją, kalindama valdžios kritikus, o žvelgiant plačiau, – iki šiol nepripažindama Baltijos šalių okupacijos fakto, taikydama joms tai dujų, tai pieno blokadą, šalia „prarastų teritorijų“ rengdama karines puolamąsias pratybas, trypdama kita-taučių ir kitaminčių teises ir laisves, išduoda XIX a. slavofilų, Dostojevskio ir Solovjovo puoselėtas idėjas apie dvasinę Rusijos misiją Europoje. Cerkvė ir toliau tarnauja savo carui, t. y. tikėjimas irgi atiduotas į Kremliaus manipuliatorių rankas. *Pussy riots* pasiūlė drąsą, politiškai angažuotą viso to dekonstrukciją, deja, pamiršo, kad politinis protestas irgi turi paisyti etikos, – praskėsdamos kojas prie šventovės altoriaus, nieko konstruktyvaus rokerės nepasiūlė. Tačiau su jomis susidorota tikrai ne dėl to, kad išniekino tikinčiųjų jausmus, kaip spekuliatyviai teigiama, o todėl, kad pankroko maldos tekstas apnuogino autoritarinę Putino ir Stačiatikių bažnyčios jungtį. Štai kodėl kartu su PEN kongreso delegacija protestuoti prie Rusijos ambasados žygiavau ir aš.

Rusijos ambasadorius išėjo prie ambasados var-telių, matyt, nustebejęs, kad ir šiame pasaulio kampe sulaukė protesto akcijos. Abejingai išklausė Tarptautinio PEN klubo prezidento pastabas jo vyriausybei, atsainiai paėmė rezoliuciją ir, lydimas apsaugos, grįžo į rezidenciją. Ši šalis savo adresu nenori girdėti jokios kritikos, be to, stokoja ir politinės kultūros, kad gebėtų adekvačiai į ją reaguoti.

Įsidėmėtini Arthuro Millerio, vadovavusio PEN klubui 1966–1969 m., žodžiai:

„Kai žmonėms nebegrės politinės represijos ir smurtas, PEN klubas galės būti užmirštas. Iki tolei – tai vis

dar draugija, nesvarbu, kad kartais nežinanti, ko griebtis, patirianti įvairių nesėkmių, neišvengianti klaidingų veiksmų, tačiau ją veda viltis, jog vieną gražią dieną tas darbas, kurį ji mėgina ir dažnai sugeba padaryti, daugiau nebebus reikalingas.“

Kita rezoliucija – dėl Sirijos – sukėlė audringas diskusijas. Tomis dienomis atrodė, kad JAV tikrai smogs Sirijai dėl to, kad ši panaudojo cheminį ginklą. Irakiečių PEN centro prezidentė reikalavo, kad rezoliucija aiškiai išreikštų kongreso nusistatymą prieš atakas iš išorės, prieš karą apskritai. Moderatoriumi paprašius, kad šiuo klausimu pasisakytų ir amerikiečių PEN centro atstovai, šie lakoniškai pritarė pasiūlytam projektui. Atrodo, jiems labiau rūpėjo sava rezoliucija JAV Kongresui dėl piliečių sekimo, jų pokalbių pasiklausymo, dėl amerikiečių teisės į privatumą užtikrinimo.

Buvo svarstomos rezoliucijos dėl baskų rašytojų padėties Ispanijoje, dėl Kinijos rašytojų laisvės. Vokiečių ir Vengrų PEN centrai parengė rezoliuciją dėl antiseemitizmo protrūkio Vengrijoje su išpuoliais prieš Imre Kerteszą, Peterį Nadasą, Gyorgi Konradą. Sukrėtė faktas, kad universitetų studentai ant žydų kilmės dėstytojų durų klijuoja lapelius su grasinimais (vaizdo reportažus apie tai rodė vokiečių televizija *Deutsche Welle*). Sunku net įsivaizduoti, kad tokie incidentai vyktų Lietuvos universitetuose.

Summa summarum, akivaizdu, kad Tarptautinis PEN klubas atlieka svarbią misiją – gina pasaulio rašytojų žodžio laisvę, skatina puoselėti visas pasaulio kalbas, ir daro tai jau 79-erius metus.

Paskutinės dvi viešnağės dienos sugražino išbaidytas kūrybines mūzas – buvome pakviesti į *Nordic House*, klausėmės knygų pristatymų jau ne kaip PEN kongreso, o kaip Reikjaviko literatūros festivalio dalyviai. Jau tēmės priklausantys, pasak sostinės mero, visų „geriausiai partijai“, vienijančiai kūrybos žmones.

Paskutinė diena – apsilankymas ten, kur trykšta karšti geizeriai, kur išsiskiria dvi tektoninės plokštės, kasmet po tris centimetrus gilindamos properšą... O kai važiuojame prie Gullfos (auksinio) krioklio, gidė,

pamačiusi pro debesis besiveržiančią saulę, iš anksto pažadėjo išpūdingą reginį – vaivorykštę virš Hvitos kanjono. Pažadas išsipildė.

Kelionę baigėme Islandijos rašytojų sąjungos namuose, rašytojo Gunnaro Gunnarssono (1889–1975) garbei pavadintuose *Gunnarhus*. Mat jis šiuose namuose gyveno ir kūrė, yra išsaugota jo baldų. Rūsyje įrengta 60 kvadratinių metrų rezidencija svečiui rašytojui, beje, jau rezervuota iki pat 2015-ųjų. Islandijos rašytojų sąjungai priklauso 350 narių – tai prozininkai, poetai, vertėjai, dramaturgai, vaikų literatūros kūrėjai.

Rašytojų namų šeiminingai kongreso dalyvius pasitiko kiekvieną asmeniškai, teiraudamiesi, iš kur šis atvyko. Prisistatęs, kad esu iš Lietuvos, padėkojau Islandijai, kuri pirmoji pripažino mūsų šalies nepriklausomybę. Vyriausioji vadybininkė su plačia šypsena atsakė, kad šią istoriją visi labai gerai žino, dar niekas čia jos nepamiršo.

...Kitos dienos ankstų rytą sausakimšu autobusu riedėjau į Keflaviko oro uostą. Šalia sėdinti porėlė amerikiečių, nesusijusių su PEN kongresu, pasakojo islandiškus anekdotus. Pavyzdžiui, ką daryti, jei pasiklydai Islandijos miške? Ogi atsistoti. Šis anekdotas gerokai juokingesnis žinantiems, kad šioje saloje miškų nėra, auga tik pavieniai medžiai, pasodinti žmonių.

O man mintyse skambėjo trieilis iš „Išsiskyrimo legendų“:

išmintingas rudenų išsiskyrimas
aplieja siauras gatves
savo tylos medumi

D’OC kalba jis skambėtų taip:

*La savia despartida dels autons
Agolopa las carrieiretas
Dins lo meu de son silenci**

* Joan-Frederic Brun, Legendari de las despartidas („Išsiskyrimų legendos“), *Jorn, Montpeiros*, 2009.

APIE UKRAINOS KAŠČĖJŲ, JO BELAISVĘ IR LANGUS, ATVERIANČIUS SKIRTINGAS PERSPEKTYVAS

*Su Tatjana ŽURŽENKO, Vienos universiteto dėstytoja,
knygos „Pasienio žemės atkirstose žemėse: tapatybės geopolitika
posovietinėje Ukrainoje“ autore, kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS*

Tomas Kavaliauskas. 1990-aisiais postkomunistinių Baltijos, Vyšegrado šalių, Rusijos, Ukrainos gyventojus vakariečiai suvokė kaip „tuos iš Rytų“, atitinkamai ir vertino.

Po 2004-ųjų Europos Sąjungos plėtros gali atrodyti, kad jau tik rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir moldovai yra „tie iš Rytų“. O kur žemėlapyje būtų Vidurio Europa? Milanas Kundera jai priskyre Vyšegrado šalis, bet kai kurie vakarų europiečiai ja laiko Šveicariją, Austriją, Pietų Vokietiją ir Rytų Prancūziją...

Tatjana Žurženko. Pasak Larry'o Wolffo, Rytų Europa – tai XVIII a. intelektualų išradimas. Švietimo epochoje Europos skirstymą į Pietus ir Šiaurę pakeitė Vakarų civilizacijos supriešinimas su „atsilikusiais“, „barbariškais“ Rytiais. Nuo tų laikų politinis Europos žemėlapis labai pasikeitė, tačiau dalijimas į Rytus ir Vakarus iš europiečių vaizduotės neišsityrė iki šiol. XX a. antrojoje pusėje „Rytų Europa“ reiškė Sovietų Sąjungos įtakos zoną ir buvo esminė geopolitinė Šaltojo karo sąvoka. Disidentai, tarp jų ir Milanas Kundera, metė iššūkį tokiam politiniam

padalijimui, įsivaizduodami naują simbolinį Europos žemėlapi. Konceptija „Vidurio Europa“, kaip Vakarų kultūros ir civilizacijos dalis, kurią atplėšė svetima (sovietų) galia, padėjo Vyšegrado šalių politiniam elitui susikurti naują kolektyvinę tapatybę, įstoti į ES. Baltijos šalys turi panašų struktūrinį naratyvą apie sovietų okupaciją.

Tad kas gi šiandien liko iš „Rytų Europos“? Ši koncepcija dabar gerokai prieštaringesnė ir slidesnė negu prieš dvidešimt metų. Vakariečių akimis (ir tai vis dar hegemoninis požiūris) „naujoji“ Rytų Europa – tai šalys (visų pirma Ukraina, Baltarusija, Moldova), „pasiklydusios tranzicijoje“, su daugybe senos geopolitinės tvarkos liekanų, vis dar ieškančios sau deramos vietos Europoje. Jų ateitis miglota, taigi joms reikia civilizacinių patarimų. Skirtingai negu Vyšegrado šalys, kur sovietų dominavimas buvo labiau politinis ir militarinis, „naujoji“ Rytų Europa kur kas labiau susijusi su Rusija tiek kultūros, kalbos, tiek bendros patirties atžvilgiu. Šioms šalims gerokai sunkiau apibrėžti naują tautinę savo tapaty-

bę, apsispręsti dėl ateities Europos Sąjungoje. Pietų Kaukazo šalys, remiantis ta pačia logika, kartais irgi laikomos „naujosios“ Rytų Europos dalimi. Šiuo požiūriu Rytų Europa nėra geografinis regionas, tai savotiškas laukiamasis, skaistykla tiems, kurie vis dar neatlikę namų darbų, bet turės juos padaryti, jeigu nori tapti visaverte Europos tauta.

Rusija, taip ir nebaigusi tranzicijos į demokratiją, iš principo irgi priklauso šiai šalių grupei, bet faktiškai retai kada laikoma „naujosios“ Rytų Europos dalimi. Žinoma, rusų elitas nepriskiria savo šalies Rytų Europai, vadina ją viena didžiųjų Europos galių. Rusų (kaip ir ukrainiečių) kalba lėtai prisitaiko prie naujų geopolitinių realijų, tad „Rytų Europa“ iki šiol reiškia buvusio sovietų bloko šalis, vakarines Sovietijos sienas. Ukraina, Baltarusija ir Moldova vadinamos „artimuoju užsieniu“ arba „buvusiomis Sovietų Sąjungos respublikomis“, bet beveik niekada nepriskiriamos „Rytų Europai“.

Žinoma, šiandien negalima sakyti, kad „Rytų Europa“ nuo klestinčių Vakarų skiria ekonominis nepriteklis. Rinkos ekonomika ir kapitalizmas pastaruoju metu įsigalėjo ir buvusiose komunistinėse šalyse, tad vartojimo standartai daugelyje didžiųjų Rytų Europos miestų mažai kuo skiriasi nuo sostinių Vakaruose (gyvenimo kokybė – visai kitas klausimas). Moldova yra viena skurdžiausių Europos šalių, čia, kaip ir mažuose monoindustriniuose Ukrainos miestuose, žmonių kasdienybė – tai bandymas kaip nors išgyventi, o naujieji turtuoliai kuriasi Vienoje arba Londone. Beje, Vakaruose irgi didėja nelygybė, atsiranda vis naujų įtampų tarp turtingosios Šiaurės ir nuskurdusių Pietų. Taigi socioekonominis Europos skirstymas į Rytus ir Vakarus nubluko, ypač po 2008-ųjų ekonominės krizės.

Ukrainos parlamente audringai ginčytasi, neven-giant apsikūmščiavimų, dėl rusų kaip antrosios valstybinės kalbos statuso. 2012-ųjų vasarį Latvijai irgi teko patirti tokio referendumo išmėginimą. Kokius matote panašumus ir skirtumus dėl rusų kaip antrosios oficialios kalbos Ukrainoje ir Latvijoje?

Konfliktas, kurį minite, kilo pernai liepą, kai Ukrainos parlamentas išleido įstatymą „Dėl nacionalinės kalbos politikos pagrindų“: rusų kalba greta ukrainiečių kalbos pripažįstama oficialia tuose regionuose, kur ja kalba daugiau kaip 10 proc. vietinės bendruomenės. Tas pats taikoma vengrų, bulgarų, totorių ir kitų mažumų kalboms. Naujasis įstatymas buvo suvoktas kaip išpuolis prieš ukrainiečių kalbą ir ukrainakalbių teises, nes, anot kritikų, legalizuojama rusų kalba, kuri *de facto* ir šiaip dominuoja Rytų ir Pietų Ukrainoje, o ukrainakalbių mažuma šiuose regionuose diskriminuojama, nes vietiniai biurokratai gauna teisę nekalbėti ukrainietišškai. Įstatymo projektas buvo „prastumtas“ pro visas procedūras, tad jo lobistai, pagarsėję prorusiški politikai iš Regionų partijos, labai nenorėjo viešos diskusijos dėl šio projekto. Nors jie apeliavo į Vakarų dvikalbystės patirtį, į Europos mažumų kalbų chartiją, šiam įstatymui pažėrė kritikos tiek OSCE (Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija), tiek Venecijos komisija, nes mažumų lingvistinės teisės suteiktos rusų kalbai, kurią Ukrainoje vargu ar galima laikyti mažumos kalba.

Susidūręs su opozicija parlamente, su ekspertų kritika ir gatvės protestais, prezidentas Janukovyčius sudarė komisiją parengti kontroversiško įstatymo pataisoms, bet vėliau patvirtino jį be esminių pakeitimų. Dauguma ukrainiečių šią Regionų partijos iniciatyvą suprato kaip rinkimų kampanijos pradžią (parlamento rinkimai įvyko 2012 m. spalį). Regionų partija, kurios elektoratas susitelkęs daugiausia Rytų ir Pietų Ukrainoje, rusų kalbai suteikti antrosios valstybinės kalbos statusą žadėjo jau 2009-aisiais. Tačiau naujasis įstatymas Regionų partijai davė ne daug rinkiminės naudos. Be to, jis nepakeitė regionų *status quo*.

Kalbos klausimui tapus politikos instrumentu, tiek ukrainiečių, tiek rusų kalbos gynėjai pervertino valstybės vaidmenį, nes tikėjosi, kad jos potvarkis bus naudingas „jų“ grupei. Tačiau daugelyje Ukrainos regionų žmonės vartoja abi kalbas, nesukdami dėl to galvos. Skirtingai nuo politikų, intelektualų,

„lingvistikos antreprenerių“, jie kalbos vartojimą retai kada sieja su etnine tapatybe. Be to, nepamirškite, kad Ukrainoje įstatymai dažnai neįsigali net teismui tarpininkaujant, o kalbos teisės, kaip ir daugelis kitų žmogaus teisių, ten ganėtinai abstrakčios. Jeigu jūs priklausote švedų mažumai Suomijoje, tai, susidūręs su policininku, teirausitės, ar jis geba bendrauti jūsų kalba, o Ukrainos piliečiams, pakliuvusiems į policininkų rankas, rūpi visai kas kita – kaip išvengti susidorojimo ir fizinio smurto.

Mykola Riabčiukas kalbos klausimą vadina viena iš Ukrainos dviprasmybių.¹ Nors etninių rusakalbių, 2001 m. surašymo duomenimis, šalyje yra tik 17 proc., maždaug 50 proc. piliečių kalba rusiškai „patogumo dėlei“. Konstitucija nurodo, kad vienintelė valstybinė kalba yra ukrainiečių, bet *de facto* Ukraina yra dvikalbė. Pagal vieną iš naujausių apklausų, 24 proc. Ukrainos piliečių pageidauja, kad rusų kalba būtų antroji valstybinė, 25 proc. pasisako už jos kaip oficialios kalbos statusą atskiruose šalies regionuose. Tai reiškia, kad beveik pusė šalies gyventojų norėtų įteisinti rusų kalbą, bet, išskyrus Krymą, neįsiima iniciatyvos tai paskubinti. Kalbos reikalai atsiduria jų rūpesčių sąrašo pabaigoje – ukrainiečiams labiau rūpi ekonomika, sveikatos apsauga, švietimo kokybė, klestinti korupcija. Regionų partija ir komunistai tradiciškai lobistiniais keliais siekia rusų kalbai suteikti aukštesnį statusą, bet Ukrainoje nėra nei rusakalbių, nei etninių rusų partijos, matyt, jie neįsijaučia reikalo kovoti už savo teises.

Čia ir yra atsakymas į Jūsų klausimą apie paraleles ir skirtumus dėl rusų kalbos statuso Latvijoje ir Ukrainoje. Pagal pilietybės įstatymą, švietimo sistemą ir kalbos politiką Latvijos rusai traktuojami kaip mažuma. Istorinis sovietų okupacijos naratyvas apibrėžia, kad ši grupė yra kilusi iš kolonizatorių. Rusai turi savo žiniasklaidą, organizacijas ir politines partijas, net savo atstovus Europos Parlamente. Kultūrinės ir lingvistinės ribos tarp latvių ir rusų yra ganėtinai aiškios.

O daugumoje Ukrainos regionų šios ribos išsityrusios, etniniai rusai niekuo neišsiskiria iš didelės

rusakalbių populiacijos (Krymas ir Vakarų Ukraina laikytini išimtimis, žinoma, dėl visiškai skirtingų priežasčių). Ukrainiečių intelektualų požiūriu, tokia situacija nepriimtina – rusakalbiai ukrainiečiai privalo grįžti prie jų apleistos gimtosios, t. y. ukrainiečių, kalbos, o etniniai rusai turėtų tapti mažuma arba asimiliuotis, tada Ukraina taptų normalia tautine valstybe be „dviprasmybių“, kaip jas įvardija Riabčiukas. Savo ruožtu tie, kurie reikalauja rusų kaip antrosios valstybinės kalbos statuso, siekia legalizuoti dvikalbystę. Abu tikslai žavūs savo paprastumu, bet aš netikiu paprastomis išeimtimis. Manau, ukrainiečių kalbos, literatūros, kultūros labui Ukraina padarytų kur kas daugiau, jei išmintingai skatintų rusakalbius piliečius tapatintis su savo valstybe, užuot vertusi žmones rinktis vieną iš daugialypių tapatybių, nes tai tik dar labiau poliarizuoja šalies visuomenę.

Tarpukariu Ukraina, kaip ir Lietuva, priešinosi Piłsudskio planams atplėšti dalį teritorijų. Iki šiol svarstoma apie lenkišką/ukrainietišką Lvovo tapatybę kaip ir apie lenkišką/lietuvišką Vilnių. Neseniai lenkų nacionalistų repo grupė, atvykusi į Lietuvos sostinę, Lenkų kultūros centre agresyviu tonu tvirtino, esą Vilnius ir Lvovas netrukus vėl priklausys Lenkijai. Poznanės futbolo fanai skandavo panašius lozungus. Ar Vakarų Ukraina patiria kokių nors įtampų dėl politinio lenkų paveldo?

Iš tikrųjų šių dviejų miestų istorinis likimas panašus. Kaip ir Vilnius, Lvovas (Lwów, Lemberg) XIX a. buvo multikultūrinis miestas su gausia žydų populiacija. Lietuviai Vilniuje, o ukrainiečiai Lvove sudarė mažumą. 1918 m. žlugus Habsburgų imperijai, tarp Ukrainos ir Lenkijos išplieskė karinis konfliktas dėl Lvovo ir Rytų Galicijos. Ukraina šį karą pralaimėjo, Lvovas tapo Lenkijos miestu, vienu iš svarbiausių Antrosios Respublikos akademinė ir kultūrinių centrų. Šio pusiau užmiršto karo trauma nėra tokia skausminga, kaip kruvinas Lenkijos ir Ukrainos konfliktas Antrojo pasaulinio karo metais. Posovietiniu laikotarpiu vis dėlto buvo atkurti

memorialai, skirti 1918–1919 m. Lenkijos ir Ukrainos karui atminti. Ereliukų kapinės Lvove – vienas ryškiausių pavyzdžių. Lenkijos herojų panteono rekonstrukciją ukrainiečiai suvokė kaip iššūkį, todėl greta pastatė memorialą kultiniams ukrainiečių tarpukario herojams, vadinamajam savanorių legionui (ukr. *Українські Січові Стрільці*).

Ereliukų kapinių restauracija, kuriai priešinosi Lvovo valdžia, smarkiai sukomplicavo dialogą tarp Kijevo ir Varšuvos. Konfliktą užgesino prezidentu išrinktas Viktoras Juščenka, turėjęs populiarumą Vakarų Ukrainoje ir palaikymą Lenkijoje. Liberalūs ukrainiečių intelektualai ir graikų apeigų katalikų Bažnyčia sunkiai dirbo, kad šią atmintiną vietą Lvove paverstų Ukrainos ir Lenkijos susitaikymo simboliu, bet ji vis tiek provokuoja antilenkiškas nuotaikas.²

Kapinės, kuriose palaidoti lenkų ir lietuvių kariai, yra ir Vilniuje. Tikriausiai sutiksite, kad tokie dvilypiai memorialai, net įtraukti į oficialų susitaikymo, tarptautinio bendradarbiavimo, europinės integracijos naratyvą, vis tiek gali būti pasitelkiami priešiškomis tautinėms grupuotėms mobilizuoti.

Lvovas ukrainiečiams, panašiai kaip ir Vilnius lietuviams, sugražintas 1939 m. Ukraina buvo suvienyta, bet atsidūrė po Stalino padu. Naujasis režimas griebėsi represijų ne tik prieš lenkus, bet ir prieš ukrainiečių nacionalistus, ir tuos, kurie jiems simpatizavo. Po Antrojo pasaulinio karo Lvovas tapo Ukrainos Sovietų Socialistinės Respublikos miestu. Žydų populiaciją sunaikino Holokaustas, o tie lenkai, kurie nebuvo deportuoti į Sibirą, išvyko į Lenkiją, kad išvengtų tiek Ukrainos nacionalistų, tiek Stalino teroro. Pasak Williama J. Risho, pokariu sovietų valdžia Lvove pasistengė ištrinti visus lenkiškos praeities pėdsakus.³ Net kai kurie lenkų paminklai, pavyzdžiui, karaliui Janui III Sobieskiui ar dramaturgui Aleksanderiui Fredro, buvo perkelti į Lenkiją. Po 1989-ųjų Ukrainai atgavus nepriklausomybę, Lvovo ukrainiečiai, suvokiantys save kaip kolektyvinę komunistų režimo auką, stengėsi desovietizuoti miestą, siekė įtvirtinti nacionalinį savo naratyvą, todėl nepaisė jiems svetimos atminties.

Šiandien Lvovas yra tautinė Ukrainos tvirtovė (dešiniojo sparno partija *Svoboda* nuo 2010 m. sudaro vietinės tarybos daugumą). Bet kartu Lvovas tvirtina esąs modernus europietiškas miestas, didžiuojasi multikultūriniu savo paveldu. Miesto meras Andry'us Sadovy'us, į postą atėjęs iš nevyriausybinų organizacijų sektoriaus, bendradarbiauja su Lenkija. „Miestas atviras pasauliui“ – tai oficialus lozungas. Tokios institucijos kaip Katalikų universitetas, kultūros žurnalas *Ji*, Rytų Vidurio Europos urbanistinės istorijos centras prisideda prie gyvo liberalaus intelektualinio polilogo. Jų pastangomis, bendra Lvovo ir Vroclavo iniciatyva 2011-aisiais atidengtas memorialas lenkų profesoriams, nužudytiems nacių 1941 m.

Nėra abejonių, kad Lvovas vis dar šliukšteli žibalo į lenkų kultūrinės vaizduotės ir nostalgijos ugnį, ypač tapęs svarbiu turizmo objektu.

Rusų kilmės amerikietė Svetlana Boym, mokslininkė iš Harvardo, neseniai reabilitavo nostalgijos sampratą, siūlydama *restauracinę* nostalgiją atskirti nuo *reflektyviosios*. Nes pirmoji „tautos ateitį grindžia praeitimi“, „gravituoja ties kolektyvinių simbolių vaizdiniais“, „save traktuodama siaubingai rimtai“, o antroji labiau susijusi tiek su individualia, tiek su kultūrine atmintimi, todėl gali būti ironiška, nestokojanti sveiko humoro.⁴ Reflektyvioji nostalgija plačiąja prasme suteikia pagrindą bet kuriai kultūrai, o restauracinė nostalgija, kuria mėgsta manipuliuoti neatsakingi politikai, suplakdami ją su sąmokslu teorijomis, gali tapti pavojinga, destruktivi, ypač mūsų regione, kur nacionalinės sienos buvo nubrėžtos palyginti neseniai, be to, naudojant fizinių ir psichologinių smurtą.

Vilnius ir Lvovas – du buvusios imperinės Lenkijos objektai, mūsų kaimynams iki šiol keliantys nostalgiją. Ar sutiktumėte, kad šiandieniniai Varšuvos veiksmai susiję ne tik su „Rytų partnerystės“ diplomatija, remiant Ukrainos narystę ES, bet ir su ambicingu siekiu imtis aktyvaus vaidmens atminties politikos žaidimuose? Žvelgiant iš ukrainiečių perspektyvos, ar

Lenkija veikia pagal Jerzy'o Giedroyco nuostatą siekti tikrojo dialogo su kaimynais? Kaip vertinate regioninę viziją apie Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos federaciją?

Iš tikrųjų, skirtingai negu Vyšegrado šalys, Lenkija plėtoja *Ostpolitik*, turinčią gilias istorines šaknis. Šiandieninė Lenkijos užsienio politika remiasi Jerzy'o Giedroyco vizija apie Rytų Europos ateitį, padariusia didelę įtaką lenkų intelektualams, lėmusia politinį *Solidarność* etosą. 1990-aisiais Lechas Wałęsa, Adamas Michnikas ir Jacekas Kurońas užmezgė ryšius su ukrainiečių *Narodnyi Ruch*. 1990 m. rugsėjo 3 d., dar prieš Sovietų Sąjungos subyrėjimą, Lenkijos Senatas oficialiai pasmerkė Vyslos operaciją. [1944–1946 m. per Lenkijos ir SSRS vykdytus gyventojų mainus dalis ukrainiečių ir baltarusių buvo priversti pasitraukti į Sovietų Sąjungą. 1947 m. komunistinė Lenkijos valdžia nutarė šiame regione (Pietinėje arba Liublino Palenkėje) gyvenančius ne lenkų tautybės asmenis išstremti į vokiečių žemes, gautas Jaltos konferencijos nutarimu. Trėmimai vadinti Vyslos operacija, – red.]

1991-aisiais Lenkija buvo pirmoji valstybė, pripažinusi Ukrainos nepriklausomybę, – šis veiksmas turėjo didelį simbolinį svorį.

Lenkijos politiką Ukrainos atžvilgiu nulėmė *Solidarność* etosas. Volynės tragedijos [per pokariu vykusias tarpusavio skerdynes ir etninius valymus buvo nužudyta keliasdešimt tūkstančių lenkų ir keliolika tūkstančių ukrainiečių, – red.] 50-oji sukaktis 1993-iaisiais buvo nuleista tylomis, nes Lenkijos politikai ir intelektualai laikėsi nuostatos, esą ukrainiečiai dar nėra pasirengę kritiškai pažvelgti į tamsius bendros praeities puslapius. Pasak Timothy'o Snyderio, lenkų elitas tada įstengė valstybės interesus atskirti nuo nacionalinės atminties.⁵

Iš trijų naujų rytinių Lenkijos kaimynių, kurios dalijasi istoriniu Abiejų Tautų Respublikos palikimu, Ukraina yra didžiausia ir geopolitiškai svarbiausia. Lietuvių elitas, ryžtingai siekdamas narystės NATO ir ES, laikė Lenkiją savo konkurentu. Baltarusijos režimas, darydamasis vis labiau autoritarinis, atsuko Lenkijai nugarą dar 1990-ųjų viduryje, pasirinkęs

prorusišką kelią. Ukraina, oponuojanti ir vieniems, ir kitiems, bandanti persiplėsti tarp ES ir Rusijos, tapo idealiu lenkų paternalizmo taikiniu. Pirmaisiais Ukrainos nepriklausomybės metais Lenkijos parama jaunai valstybei buvo esminė ir padėjo kiek sumažinti didžiulę Rusijos įtaką. Lenkija tapo pavyzdiniu ekonominių ir politinių reformų modeliu, o vėliau ir Ukrainos advokate ES, ryžtingesne už patį Kijevą. 1997 m. buvo pasirašyta Ukrainos ir Lenkijos prezidentų bendra deklaracija dėl abipusio supratimo ir susitaikymo. Geri santykiai su Lenkija buvo svarbūs Leonidui Kučmai, per antrą kadenciją įsivėlusiam į politinius skandalus, todėl kritikuojamam tiek namie, tiek Vakaruose.

Lenkija savąjį paternalizmą ypač pademonstravo 2004-aisiais, per Oranžinę revoliuciją palaikydama jauną Ukrainos demokratiją ir nepriklausomybę. Alexandras Kwaśniewskis su Lechu Wałęsa, ėmęsi tarpininkų vaidmens, padėjo konfliktą išspręsti taikiai. Atrodė, kad lenkų svajonė apie proeuropietišką, demokratinę, nuo Rusijos nepriklausomą Ukrainą taps reali ir tai bus regima Rytų politikos sėkmė. Viktoras Juščenka buvo laikomas naujos kartos politiniu lyderiu, proeuropiečiu, žmogumi, neslegiamu komunistinės praeities.

Tačiau pačioje Lenkijoje netrukus įvyko radikalūs politiniai pokyčiai: 2005-ųjų rugsėjį prezidentu tapo Lechas Kaczyńskis, netrukus daugumą parlamente laimėjo dešiniųjų populistų partija PiS. Nauji konservatyvios nacionalistinės pakraipos lyderiai istorinę atmintį pavertė tiek vidaus, tiek užsienio politikos instrumentu, leidosi į politinę konfrontaciją su Rusija ir Vokietija. Busho ir Putino konkurencinės kovos kontekste antikomunistiniai, antimaskvietiški jausmai tapo ideologiniu Ukrainos ir Lenkijos santykių prioritetu. Tačiau ir Kaczyńskis, ir Juščenka greitai prarado populiarumą ir pagarbą tiek savo šalyje, tiek svetur. Atsidūrę marginalizuotoje pozicijoje, abu apeliavo į konservatyvius dešiniojo sparno rinkėjus, nejučia atgaivindami senus nacionalistinius vaiduoklius. Juščenkos užmojis herojais paversti UPA (Ukrainos sukilėlių armija) su jos ly-

deriais Stepanu Bandera ir Jurijumi Šuškevičiumi, nors ir nepabrėžiant priešiško Lenkijai, vis tiek sudavė smūgį dvišaliams santykiams.

Ką regime šiandien? Gilią frustraciją ir nuovargį. Tą lengvai galima suprasti – dabartinės politinės tendencijos Ukrainoje iš tikrųjų stumia į depresiją. Tai nereiškia, kad Lenkija atsisakys *Ostpolitik* ir nuleis rankas dėl Ukrainos. Bet frustracija ir nusivylimas politine Ukrainos raida panaikino kelis tabu, paveldėtus iš *Solidarność*. Vienas iš tokių – praeities konfliktų politizavimas.

Dabar to griebiasi ne tik dešinieji ukrainakalbiai nacionalistai. Įtakingi lenkų politikai irgi nevengia aršiai kaltinti ukrainiečių dėl masinių žudynių, etninio valymo, net genocido, reikalaudami už tai atsiprašyti. Šiomet per Volynės tragedijos (o pastaruosius dvidešimt metų ji buvo tikras Ukrainos ir Lenkijos santykių barometras) 70-ųjų metinių minėjimą tapo aišku, kad net sėkmingas susitaikymo procesas gali užstrigti dėl praeities kirčių. 2013 m. birželio 20 d. Lenkijos Senatas priėmė nutarimą, kuriame Volynės įvykius pavadino „etniniu valymu su genocido elementais“.

Ukraina tai priėmė kaip nedraugišką gestą ir žingsnį atgal šalių suartėjimo procese. Skirtingai negu 2003-iais, per 60-ąsias metines, kai prezidentas Kučma dėjo daug vilčių į susitaikymą, šiuo metu prezidento Janukovyčiaus politiniai prioritetai akivaizdžiai yra kitokie.

O regioninė Lietuvos, Ukrainos, Baltarusijos ir Lenkijos federacija man atrodo visiška fantazija, kartais atgaivinama per akademines konferencijas, bet neturinti realaus pagrindo. Abiejų Tautų Respublika – tolima praeitis. Istorikams gal atrodo kitaip, bet aš, socialinių mokslų atstovė, abejoju, ar šiandien šios šalys, turinčios skirtingus politinius režimus ir geopolitinius tikslus, jaučia tarpusavyje daug bendra. 2006-aisiais, kai dujų karas su Rusija pasiekė viršūnę, atrodė, kad jas vienija energetinio saugumo siekis. Prezidentas Valdas Adamkus Lietuvai, Baltarusijai ir Ukrainai kaip tranzito šalims siūlė vykdyti bendrą energetikos politiką. Tačiau laikas parodė, kad visos Europos valstybės šiuo klausimu elgiasi gana egoistiškai ir pirmenybę teikia dvišalėms deryboms su Rusija.

Kaip manote, ar Julija Tymošenko – politinė kankinė, ar oligarchė, pralaimėjusi žaidimą dėl valdžios?

Šis Jūsų klausimas iliustruoja tiek Ukrainos, tiek Europos viešosios nuomonės poliarizaciją dėl Julijos Tymošenko. Manau, čia yra „dvi vienoje“, ir tai jos būtų daro ypač sudėtingą. Pirmasis teismo procesas buvo taip pritvinkęs politiškai motyvuoto teisingumo ir bjauraus keršto, kad nežinau, kas galėtų neužjausti Julijos kaip žmogaus, kaip jaunos ambicingos moters, atskirtos nuo šeimos ir nuo aktyvaus viešojo gyvenimo.

Tuo pat metu jos kankinystė yra politinis spektaklis, vaidinamas „Vakarų žiūrovams“, turint tikslą likti žiniasklaidos dėmesio centre ir sugrįžti į Ukrainos politiką. Pagrindinė Tymošenko strategija nuo pat arešto 2011-ųjų vasarą buvo savo pačios kūno politizavimas, paverčiant jį asmeninės rezistencijos vieta.⁶

Man Tymošenko – tragiška figūra, turiu omenyje ne tik asmeninį jos likimą, kai labai sėkmingą verslininkės ir politikės karjerą padariusi moteris staiga neteko visko, net laisvės žiaurioje kovoje be taisyklių. Tai, kas nutiko Tymošenko, yra tragiška, nes įrodo, kad Ukrainoje morali politika neįmanoma. Toji moralinė alternatyva, kuriai ji ėmėsi atstovauti, irgi buvo redukuota iki populistinės viešųjų ryšių kampanijos. Net jei įkalinta Tymošenko regi save kaip opozicijos augančiam autoritariniam Janukovyčiaus apetitui lyderę, didelė šalies visuomenės dalis laiko ją ne išėjimu iš padėties, o problemos dalimi. Kai kurie Ukrainos analitikai netgi teigia, kad jokia būdu nereikėtų Tymošenko paleisti iki ateinančių prezidento rinkimų, nes ji suskaldys opoziciją, o tai reikš demokratių jėgų destrukciją.⁷

Nemanau, kad tokie pragmatiški svarstymai, net pagrįsti racionaliais argumentais, galėtų pateisinti piktnaudžiavimą įstatymais. Pritariu Tarasui Vozniakui, kuris savo tinklalapyje padarė išvadą, kad Tymošenko byla atskleidžia ne tik Janukovyčiaus režimo, ne tik politinės opozicijos, bet ir Ukrainos visuomenės, kurios plebėjiškais instinktais manipuliuoja vyriausybė, moralinę krizę.⁸

Michailo Chodorkovskio, rusų oligarcho, kuriam už politines savo ambicijas irgi teko sumokėti

ti asmenine laisve, pavyzdys rodo, kad įkalinimas gali pastūmėti į gilią asmens evoliuciją ir atsiranda naujas (potencialaus) politinio lyderio tipas, kokio labai trūksta posovietinei politikai. Ar galėtų Julija Tymošenko, būdama iš tikrųjų stipri moteris, nueiti panašų evoliucijos kelią ir tapti moraline tautos lydere, o ne tik keršto trokštančia politike?

Mes nežinome, kur link pakryps jos byla, ar ji gaus galimybę grįžti į politinę areną, ar amžiams liks už grotų, ar atsidurs egzilyje Vakaruose. Politinis spaudimas Ukrainai gana stiprus, o viltis, kad Tymošenko bus paleista prieš ES ir Ukrainos viršūnių susitikimą ši lapkritį, dar nėra visiškai prarasta. Bet jeigu Janukovyčių perrinks prezidentu dar penkeriems metams, tikėtina, kad Tymošenko kalės iki gyvos galvos, tariamai dėl dalyvavimo nužudant Donecko verslininką Ščerbaną (pradėta nauja kriminalinė byla, siekiant šią politikę eliminuoti iš viešojo gyvenimo visiems laikams). Tokiu atveju ji galbūt pakartos Chodorkovskio likimą.

Tiesą sakant, tarp Tymošenko ir Chodorkovskio bylų esama daug panašumų, daug ką bendra turi ir naujos demokratinės šalys, atsiradusios posovietinėje erdvėje. Jos iš esmės yra oligarchiniai režimai su silpna įstatymų galia, o teisingumu naudojasi kaip politinės kovos instrumentu grupiniams interesams apginti. Putinas jokiū būdu negali paleisti Chodorkovskio, todėl kurpia jam naują bylą, o Janukovyčius rizikuoja tapti savo įkalinintos politinės oponentės įkaitu.

Slavų folklore Kaščėjaus, blogio įsikūnijimo, neįmanoma nužudyti įprastais ginklais. Jo siela atskirai nuo kūno paslėpta adatoje, kuri yra kiaušinyje, o ši dar tik sudės antsi, esanti viduje kiškio, tupinčio geležinėje dėžutėje, užkastoje po ąžuolu, žaliuojančiu Bujano saloje, plačiajame vandenyne. Kaip Kaščėjaus, taip ir kai kurių politinių posovietinių autokratų nemirtingumas paslėptas saugiai ir atokiai, t. y. kalėjimo celėje – ten, kur kalinami politiniai jų oponentai.

Nuostabi Jūsų esė „Dviejų Ukrainų mitas“ baigiamą tokiais žodžiais: „Niekada nesutiksiu su argumentu, kad norėdami atidaryti naują langą turime

uždaryti seną. Tačiau labai svarbu, kad tie langai būtų nuolatos valomi.“

Naujas langas, apie kurį čia kalbate, – tai langas į Europą, pažadėtas dar Petro Pirmojo, bet Rytų Ukraina turi ir seną – tai langas į Rusiją. Tad kaip harmonizuoti regioninius mentalitetus, kaip suderinti politines vizijas, jei per skirtingus langus matomos visiškai skirtingos panoramos?

Esė, kurią cituojate, parašiau prieš gerus dešimt metų, nesu tikra, ar šiandien vis dar vartočiau „lango į Europą“ metaforą. Tam tikru atžvilgiu langas reiškia sieną, o ji buvo labai svarbus Šaltojo karo simbolis. Ši metafora susijusi ir su mano asmenine patirtimi – kai gyvenau Ukrainoje, patekti į Vakarus buvo galima tik retomis akademinėmis progomis, surinkus šūsnį dokumentų ir atstovėjus valandų valandas prie Vakarų šalių konsulatų Kijeve. Per pastarąjį dešimtmetį pasaulis labiau suartėjo. Nors Šengeno vizos režimas tebėra kliūtis laisvai judėti, Europa vis tiek „auga kartu“, daug jaunų rytų europiečių kalba užsienio kalbomis ir nevaržomai keliauja po kontinentą. O internetas leidžia keistis idėjomis net neišeinant iš namų.

Tačiau kad ir kokie būtų asmeniniai kontaktai, jie negali pakeisti institucionalizuoto apsieitimo informacija ir žiniomis, skatinančiomis politinę ir ekonominę modernizaciją. Šiuo atžvilgiu lango metafora vis dar tinka. Ukrainos vyriausybė ne itin stengiasi palengvinti kultūrinius ir intelektualinius mainus su Vakarais (tiesa, bent jau atvirai netrukdo, kaip tą daro Putinas). Mažai kas nuveikta, kad Ukrainos švietimo sistema, akademinės institucijos taptų europietiškesnės. Istoriniai ryšiai, kultūrinis artumas su Rusija to nekompensuoja, ypač kad pačios Rusijos „langas į Europą“ gali greitai užsidaryti.

Bet, kaip ir prieš dešimtmetį, nemanau, kad kultūrinė izoliacija nuo Rusijos padės išspręsti Ukrainos tapatybės problemas. Tiesa, dabar tokią poziciją tapo sunkiau artikuluoti ir apginti. Viena iš priežasčių – neoimperialistinis Rusijos veržlumas. Nuo pat Oranžinės revoliucijos Kremlius pradėjo informacinį karą posovietinėje erdvėje, daug prirašyta apie tai, kaip Maskva bando „prastumti“ „rusiškos taikos“ idėją. Antra prie-

žastis – populiarai, dažnai net vulgari postkolonializmo interpretacija. Šiandien beveik kiekvienas Ukrainos intelektualas, susipažinęs su postkolonijine koncepcija, sakys, kad tauta vis dar žvelgia į save rusiškais akimis. Tai, ką aš vadinu „langu“, kai kurie mano oponentai tikriausiai pavadintų „rusiškais akiniais“, pro kuriuos ukrainiečiai vis dar mato pasaulį.

Neketinu neigti Ukrainos ir Rusijos santykių asimetrijos, bet manau, kad postkolonijinis diskursas dažnai tampa nacionalinių kompleksų pateisinimu. Nesu linkusi panikuoti ir dėl to, kad rusų žiniasklaida ukrainiečiams „plauna smegenis“. Juk dešimtmečius diegta sovietinė propaganda baigėsi totalia nesėkme – žmonės vis tiek ilgėjosi vakarietiško gyvenimo būdo, beje, dabar jie net imlesni Vakarų vertybėms. Kodėl turėtume laikyti ukrainiečius kvailiais, esą juos pražūtingai paveiks Kremliaus kontroliuojama žiniasklaida, nors ja bodisi vis daugiau pačių rusų?

Pastaraisiais metais stebėdama, kaip Rusijoje kyla opozicijos banga, nustebau, kad ji nesiėmė rimtai analizuoti Oranžinės revoliucijos patirties. Ukrainos tautiniai demokratai irgi liovėsi domėtis rusų opozicija, kai tik įsitikino, neva ir Navalnas, ir Udalcovas – tokie patys nacionalistai, koks yra Putinas. Tuo noriu pasakyti, kad tiek ukrainiečiams, tiek rusams labai trūksta dialogo ir intelektualinių tarpusavio mainų. Tokios diskusijos neturėtų būti instrumentalizuojamos, pasitaikius politinei progai, kaip atsitiko su istorikų ginčais, ar reikėtų *Holodomorą* laikyti genocidu. Jaroslavas Hrycakas, istorikas iš Lvovo, priminė, kad 1990-aisiais Ukrainos ir Lenkijos intelektualai, siekdami abiejų tautų susitaikymo, kūrė įvairias institucijas, kad užmegztų kuo glaudesnius ryšius. O Rusija, pasak jo, vis dar laukia savojo Jerzy'o Giedroyco, kuris padėtų susitaikyti su naujomis sienomis ir vakarinių kaimynų nepriklausomybe.

Kodėl Rytų Ukraina, rusiškai kalbanti pasienio žemė, netapo langu ar tiltu tarp dviejų šalių? Vakaruose panašiai klausiama dėl Ukrainos – kodėl ji netapo tiltu tarp Rusijos ir Europos? Atsakymas būtų toks: nėra vietinio autentiško balso, originalaus projekto, ateities vizijos. Po Oranžinės revoliucijos Ukraina nepasinaudojo galimybe tapti sėkmės modeliu kitoms posovietinėms šalims, tarp

jų Rusijai. Dabar ji pati darosi problema, užuot buvusi potenciali ES partnerė. O rytų ukrainiečiai nesugebėjo nei susikurti regioninės tapatybės (ar tapatybių), nei pasiūlyti alternatyvos tiek etniam Ukrainos nacionalizmui, tiek nostalgiskam Rusijos panslavizmui.

Mano paskutinis klausimas susijęs su Europos futbolo čempionatu: ką reiškė Kijevui, Doneckui, Lvovui ir Charkovui rengti tokį stambų renginį? Ar pavyko nuvalyti bent kai kuriuos langus į Europą? Kadangi šis turnyras turėjo ir antrą šeiminingą – Lenkiją, gal tarp dviejų kaimynių atsirado didesnis solidarumo jausmas?

Ukrainos vyriausybė *Euro-2012* pristatė kaip sėkmės istoriją, bet viešoji nuomonė vertina tai kur kas kritiškiau. Žiniasklaida daug rašė apie neveiksmingą viešųjų fondų panaudojimą, pažėrė įtarimų dėl korupcijos. Šis megajvykis nepakylėjo, kaip tikėtasi, Ukrainos ekonomikos, nepritraukė tokių geidžiamų užsienio investuotojų. Anot Mykolos Riabčiuko, „neatsižvelgiant į pusėtinus pasiekimus ir gretutines sėkmes, rengdama *Euro-2012* Ukraina tuščiai iššvaistė galimybes tiek modernizuotis, tiek susikurti patrauklesnį įvaizdį“.⁹ Supergreiti *Hyundai* traukiniai, nupirkti Pietų Korėjoje, pasirodė netinkami ukrainietiška žiemai – tai faktas, kurį vyriausybė turėjo pripažinti. Dabar, praėjus metams po čempionato, šventinių anos vasaros nuotaikų visai nebelikę.

Veikiausiai buvo naivu tikėtis, kad sporto renginys, nors ir Europos lygmens, stebuklingai išspręs Ukrainos problemas. Liūdna, bet sportas irgi tapo politikos auka, veikiausiai kitaip ir negalėjo būti padalytoje šalyje, nusivylusioje dėl klestinčios korupcijos, pavargusioje nuo politinių skandalų. Teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad Tymošenko vyriausybė iššvaistė nemažai laiko, pakartotinai nesugebėjusi įvykdyti UEFA reikalavimų, ir nedaug trūko, kad Ukraina netektų teisės rengti *Euro-2012*. Dabartinė vyriausybė, manyčiau, palyginti gerai organizavo čempionatą. Tačiau kartus paradoksas tas, kad autoritarinis dabartinio lyderio stilius, opozicijos persekiojimas neleido pasiekti pagrindinio politinio tikslo – sukurti Ukrainos, kaip europietiškos šalies, prekinį ženklą.

Čempionatą aptemdė Tymošenko byla – Angela Merkel net ragino Europos politikus boikotuoti tą čempionato dalį, kuri vyks Ukrainoje, o Vakarų žiniasklaida diskutavo apie galimybę turnyro finalą perkelti į Lenkiją. Boikoto idėja nepadidino Tymošenko populiarumo, atvirkščiai – valdžia panaudojo tai antivakarietiškiems jausmams skatinti, kelti pasipiktinimui opozicija, esą ši dėl savo lyderės laisvės pasirengusi paaukoti ilgai lauktą sporto šventę.¹⁰

Kita karšta Vakarų žiniasklaidos tema čempionato išvakarėse buvo rasizmas ir ksenofobija. Antai BBC pristatė Lenkiją, o ypač Ukrainą, kaip „pavojingas vietas, kur karaliauja organizuotas fašistinis smurtas“.¹¹

Galima tik stebėtis, kad tokia panika ir politinės manipuliacijos apskritai nesužlugdė turnyro, atvirkščiai – *Euro-2012* patirtis buvo gana pozityvi, jos neaptemdė jokie reikšmingesni konfliktai, nelaimingi atsitikimai ar smurto proveržiai. Ukrainiečiai šventė gatvėse ir fanų zonose kartu su tūkstančiais Europos futbolo aistruolių, kolektyvinė nuotaika buvo puiki. Kijeviečiai ir Lvoviečiai jau seniai yra pripratę prie turistų vakariečių, bet šis įvykis net jiems buvo išskirtinis. Ką jau ir kalbėti apie Donecką ar mano gimtąjį Charkovą, industrinius Rytų Ukrainos centrus, kur retai užklysta koks turistas iš Vakarų...

Šiandien, kai Rusijos vyriausybė, rūpindamasi sportininkų ir turistų saugumu, rezga planus masiškai evakuoti Sočio gyventojus visam 2014 m. Olimpiadų žaidynių periodui, Ukrainos sėkminga organizacinė patirtis atrodo dar unikalesnė. Nežinau, ar galima pasitikėti sociologine apklausa, išvelgusia, neva čempionato rengimas padidino Rytų Ukrainos patriotizmą,¹² nes tai gali būti saviapgaulė, tačiau, nepaisant skandalų ir politinės manipuliacijos, *Euro-2012* vis tiek yra vienas iš retų šiandieninės Ukrainos simbolių, priimtinių visai tautai.

Karti ironija, bet šis simbolis asocijuojasi su autoritariniu Janukovyčiaus valdymu, o Tymošenko, reprezentuojanti demokratinę opoziciją, laikoma *Euro-2012* žlugdytoja.

Nesu tikra, ar *Euro-2012* kaip nors paveikė Ukrainos ir Lenkijos tarpusavio santykius, ar padidino jų

solidarumą. Man susidarė įspūdis, kad įvyko atvirkščiai. Mat ukrainiečių žurnalistai rašė, kaip sėkmingai čempionatui rengiasi Lenkija, išskeldami ją kaip pavyzdį savo šaliai, o lenkai daugiausia apgailestavo, kad Ukrainoje persekiojama opozicija...

Ši istorija turėjo ir konkurencijos prieskonį: Angelos Merkel sumanymą boikotuoti Ukrainą parėmė Lenkijos dešiniojo sparno nacionalistai, o Ukrainos žiniasklaida ir politikai vadino čempionatą „nacionaliniu“ įvykiu, partnerystę su Lenkija nustumdami į užribį...

Dėkoju už pokalbį. ■

- ¹ Mykola Ryabchuk, *Playing with Ambiguities*, in: *Current Politics in Ukraine Blog*, <http://ukraineanalysis.wordpress.com/2012/06/24/playing-with-ambiguities/>
- ² Tatiana Zhurzhenko, *The Border as Pain and Remedy: Memorials and Commemorations of the Polish-Ukrainian Conflict of 1918–1919 in Lvov and Przemyśl*, in: *Nationalities Papers*, DOI:10.1080/00905992.2013.801416
- ³ William J. Risch, *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lvov*. Cambridge and London: *Harvard University Press*, 2011
- ⁴ Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, *Bacis Books* 2001, p. 49–50.
- ⁵ Timothy Snyder, *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven: *Yale University Press*, 2003, p. 274.
- ⁶ Tatiana Zhurzhenko, *Yulia Tymoshenko's two bodies*, in: *Eurozine*, <http://www.eurozine.com/articles/2013-06-25-zhurzhenko-en.html>
- ⁷ Anton Shekhovtsov, *Out of harm's way*, in: *Open Democracy*, <http://www.opendemocracy.net/od-russia/anton-shekhovtsov/out-of-harms-way>
- ⁸ Taras Vozniak, *Tragedy of Tymoshenko or Our Own Diagnoses?*, in: *Ukrainska Pravda Blogs*, blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/50ffd2acc17ac/
- ⁹ Mykola Riabchuk, *"On Brave Faces and a Sorry Business"*, in: *Current Politics in Ukraine Blog*, <http://ukraineanalysis.wordpress.com/2012/07/24/on-brave-faces-and-a-sorry-business/>
- ¹⁰ Ibid.
- ¹¹ Uilleam Blacker, *"Eastern European Xenophobia Under Western Eyes: Euro 2012 in Poland-Ukraine"*, *Current Politics in Ukraine Blog*, <http://ukraineanalysis.wordpress.com/2012/06/05/eastern-european-xenophobia-under-western-eyes-euro-2012-in-poland-ukraine/>
- ¹² www.unian.ua/news/521037-na-donbasi-zrosla-kilkist-patriotiv-opituvannya.html

NEPRIKLAUSOMYBĖS BLOKADA*

Blokados nauda

Priimta skaičiuoti blokados žalą Lietuvos ekonomikai. AT Informacijos biuras tais mėnesiais beveik kasdien leisdavo biuletenius, kurie atspindėdavo varganą Lietuvos padėtį. Pavyzdžiui, gegužės 10-ąją, nuo blokados pradžios nepraėjus nė mėnesiui, Lietuvoje jau buvo praradę darbą 23 203 žmonės, nepagaminta produkcijos už 16 713 700 rublių, dėl degalų trūkumo prarasta 28 649 automobilių darbo dienos. Ekonomistai apskaičiavo, kad Lietuva kiekvieną dieną netekdavo vidutiniškai apie 2 milijonų 700 tūkstančių rublių biudžeto pajamų.

Čia reikėtų nors trumpai aptarti padėtį toje šalyje, iš kurios apsisprendėme išeiti. Centralizuota planinė ekonomika smarkiai buksuoti ėmė jau Brežnevo laikais. Sovietų Sąjungoje, užimančioje šeštadalį pasaulio teritorijos (tuo buvo ypač mėgstama girtis), gamyba rėmėsi įmonių kooperacija. Tačiau ar įmanoma visus ryšius tarp tokios gausybės įmonių suplanuoti? Visuotinio deficito sąlygomis joms nuolatos trūko žaliavų ir pusgaminių galutinei produkcijai. Todėl atsirado net ypatinga profesija, turėjusi tik rusišką pavadinimą *tolkačj* – tai žmogus, nuvykstantis į gamyklą, gaminančią detales, reikalingas galutiniam gaminiui, ir pasiekiantis, kad jas skirtų būtent jo įmonei. *Tolkači* su lagaminais, prikrautais dešrų, degtinės, kasdien rūpindavosi ir Lietuvos pramone. Atgimimo laikais jie dažnai įsi-

dėdavo į tuos lagaminus dar ir Sąjūdžio spaudos, leidžiamos rusiškai. Važiuoti kartais tekdavo labai toli, jei Maskva būdavo nustačiusi ryšius tarp gamyklų, kurias vieną nuo kitos skiria tūkstančiai kilometrų. Centralizuotos ekonomikos grimasos buvo protu nesuvokiamos, pavyzdžiui, gigantišką SSRS geležinkelių sistemą popieriumi turėjo aprūpinti tik fabrikas, esantis Sachaline. Vežamas į Lietuvą nuo Ramiojo vandenyno, jis pa-brangdavo dešimteriopai, žinoma, tik teoriškai, nes vis tiek buvo parduodamas už kapeikas.

Kai Maskva ėmėsi ekonominės blokados ir uždraudė tiekti detales Lietuvos gamykloms, *tolkači* su lagaminais, prikrautais dešrų, degtinės ir spaudos, vėl pajudėjo įvairiomis kryptimis. Paradoksalu, bet dabar pasiekti norimą tikslą sekėsi netgi geriau. Lietuva turėjo sukaupti nemažai atsargų barteriniams mainams, kai kurios įmonės buvo pasiryžusios savo produkciją į Lietuvą siųsti net vagonuose su apsauga. Taigi, blokada pasiekė visai ne tą tikslą, kokio tikėjosi Kremlius. Ji išlaisvino žmonių iniciatyvą, priver-tė Lietuvą pereiti į rinkos ekonomiką. Ne kartą esu girdėjęs sakant: „Mes išsikapstysim, tik jūs mums ne-trukdykit.“ Taigi, blokada paskatino atsisakyti planinės ekonomikos ir bandyti megzti rinkos santykius. Tarp respublikų paplitę barteriniai mainai vėliau per-aušo į normalius prekybos santykius tarp valstybių.

Kitas blokados efektas turbūt buvo Kremliui dar la-biau netikėtas – demokratinio pasaulio žmonės sužino-jo, kokios problemos užgriuvo Lietuvą, nutarusią išeiti iš SSRS. Kad mažą laisvės siekiančią tautą skriaudžia

* Ištrauka iš spaudai rengiamos knygos „Nepriklausomybės blokada“.

Tęsinys iš nr. 10.

galinga valstybė, užimanti šeštadalį pasaulio ir apsiginklavusi iki dantų, tapo žinoma visiems – ne tik Europoje. Į Lietuvą iš Vakarų pajudėjo sunkvežimiai su labdara – maistu, vaistais, drabužiais.

Šv. Velykų rytą popiežius Jonas Paulius II, iš rūmų balkono kreipdamasis į tikinčiuosius, paprašė, kad visi melstųsi už Lietuvą, kuri sunkiai kovoja dėl savo laisvės. Mitingai, remiantys Lietuvą, reguliariai vyko Švedijoje, Vokietijoje, daugelyje kitų šalių.

Tačiau didžiųjų pasaulio valstybių vadovai nesukubėjo nedviprasmiškai pritarti mūsų siekiams. Balandžio 26 d. George'as Bushas JAV viešėjusiam Venesuelos prezidentui pareiškė: nors jo širdis esanti lietuvių pusėje, bet Lietuva yra SSRS vidaus reikalas. Dvi dienos prieš tai JAV atsisakė išduoti vizą Ministrui Pirmininkei Kazimierai Prunskienei. Tačiau pasaulio viešoji nuomonė vis energingiau palaikė Lietuvą. Laikraštis *The Washington Times* atliko telefoninę apklausą, per kurią septyni tūkstančiai žmonių sakė, kad JAV turi oficialiai pripažinti Lietuvą, ir tik šeši šimtai – kad ne. Tradicijų, šeimos ir nuosavybės draugija, veikianti Pietų ir Šiaurės Amerikoje, pradėjo rinkti parašus už Lietuvos nepriklausomybę. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras pareiškė: jeigu Baltijos kraštuose SSRS panaudos karinę jėgą, Vakarai imsis sankcijų. Bulgarijos sostinėje, prie SSRS ambasados įvyko pirmasis antisovietinis mitingas. Graikijoje, Salonikų uoste, jūrininkai įkūrė Lietuvos bičiulių draugiją. Judėjimo Pan-Europa Austrijos skyrius atsiuntė į Lietuvą 10 tonų vaistų vaikams. Danija nusprendė skirti milijono dolerių vertės labdarą. Viename iš Švedijos bankų buvo atidaryta speciali Lietuvos nepriklausomybės sąskaita. Tomis dienomis Gdanske vyko *Solidarność* suvažiavimas, kurio delegatai vienbalsiai priėmė rezoliuciją, palaikančią Kovo 11-osios Aktą.

Solidarność ir Sąjūdis glaudžiai bendradarbiavo dar prieš Kovo 11-ąją, matyt, todėl, praėjus porai savaitių po suvažiavimo, į Vilnių atvyko delegacija išsiaiškinti, kaip galėtų mums padėti. Su lenkais susitiko AT deputatai ir ministrai, daugelio savivaldybių vadovai.

1990-05-11, penktadienis, 9.00. *Susitikimas su Solidarność atstovais, vadovaujama Bogdano Borusiewicziaus, Lenkijos Seimo nario, Solidarność Gdansko regiono valdybos pirmininko.*

Borusiewiczz. Gegužės 10 d. Solidarność vadovybės pasitarime nutarta padėti Lietuvai. Jei vyriausybė vilkins, galima spausti ją iš apačios. Mūsų delegacija atvažiuoja aptarti prekybos su Lietuva galimybių. Po to turėtų atvažiuoti vyriausybinė delegacija. Vyriausybė atsargi, bet Solidarność ruošiasi konkrečiai veiklai. [...] Jei lenkų laivui nebūtų leista atvežti lietuviams akmenų anglių, būtų galima boikotuoti rusų prekes. [...] Kitas lenkas siūlo Gdanske atidaryti šaudyklinį keltą (kaip Mukranas-Klaipėda). Gdansko dokininkų atstovai siūlo mūsų krovinių tranzitą per Lenkiją ir perkrovimą pas juos. Gdynės konteinerių stotis siūlo mažiausius perkrovimo tarifus.

Tačiau grįžkime į balandžio pabaigą. Blokada tęsėsi jau dvi savaites. Paskutinį to mėnesio šeštadienį sužinojome, kad atvyko Donbaso anglių baseino atstovas iš Ukrainos su pasiūlymais padėti Lietuvai. Sakė, kad Ukrainoje kyla pagalbos mums judėjimas, todėl reikia Lietuvos visų sričių atstovų, kurie koordinuotų tokią pagalbą. Minske vienos gamyklos darbininkai atsisakė gaminti formas guminėms lazdoms, kad jos nebūtų panaudotos malšinti lietuviams. Maskvoje per tradicinę Gegužės pirmąją demonstrantai nešė tiek Lietuvos trispalvių ir ją remiančių plakatų, kad Gorbačiovas neištveręs dingtų iš tribūnos.

Tomis dienomis kartu su keliais kitais AT deputatais vykau į Minską aptarti padėties regione kartu su Baltarusijos Liaudies fronto ir Ukrainos *Ruch* atstovais.

1990-04-26, ketvirtadienis. *Minskas*

Albertas Šimėnas. Stiprėja ekonominė blokada. Taip pat ir finansinė – Maskva stabdo pervedimus. Jau įvesta totalinė transporto blokada. Neateina žaliavos. [...] Gamybos sutrikimai atsilieps visiems. Minsko šaldytuvų gamykla gauna kompresorius iš Lietuvos. Lietuva išveža per mėnesį 8000 t mėsos į Maskvą, 4000 t – į Leningradą. Reikia reikalauti Černobylio zonoje svarios produkcijos – mėsos! – ir viską vežti užsakovu transportu.

Išeitys: baltarusiai galėtų pakviesti statybininkus iš Lietuvos dirbti su savo cementu ir plytom Baltarusijoje.

o atsiskaitytų traktorais ir nafta! N. Akmenės cemento fabrikui Baltarusija duos energijos. [...]

Ukraina. Būtinai sąrašas įmonių iš abiejų pusių užmegzti tiesioginiams ryšiams. Ukrainos Radoje iškelsime politinį klausimą. Jūsų blokada gali paveikti Kijevo – mums reikia švirių, radiacija neužterštų produktų. Ukrainoj klausiamo: „Vy za Litvu, za litovskij putj?“ – tai tarsi slaptažodis. 80 proc. ukrainiečių palaiko Lietuvą.

Greitai! Vaikus norima atvežti iš Baltarusijos ir Ukrainos. [...] Mūsų AT sesijoje reikia pasiūlyti apsvarstyti pagalbą nukentėjusiems nuo Černobylio katastrofos. Reikia priimti Kreipimąsi į Baltarusijos ir Ukrainos AT dėl Černobylio.

Prieš ketverius metus įvykusi Černobylio atominės elektrinės katastrofa užteršė didžiulius žemės plotus Ukrainoje ir Baltarusijoje. Kreipimasis į Baltarusijos ir Ukrainos Aukščiausiąsias Tarybas dėl Černobylio vaikų gydymo Lietuvoje ir dėl mūsų pasiryžimo tiekti Baltarusijai ir Ukrainai radiologiškai švirių maisto produktus buvo priimtas gegužės 3 d. AT posėdyje. Taip parlamentas norėjo parodyti, kad, nepaisant Kremliaus įvestos blokados, Lietuva to nesieja su paprastais Sovietų Sąjungos žmonėmis. Ši mintis buvo pakartota gegužės pradžioje Kijeve, kur susirinko SSRS demokratinių judėjimų atstovai pasitarti, kaip taikiai demontuoti aiškiai byrančią imperiją. Pasitarime buvo kalbama ir apie galimybę padėti Lietuvai.

1990-05-05, šeštadienis. Kijevas. Demokratinių jėgų pasitarimas

Uzbekas pareiškė, kad neįsivaizduoja gyvenimo be SSRS. Siūlau prekiauti su mumis, bet jis sako, kad per toli, reikės per Rusiją važiuoti, nebent turėtume kosminį tiltą. Latvis klausia, ar Uzbekija padės Lietuvai per blokadą; uzbekas atsako, kad padėti negali, nes jų partinis sekretorius „igruška v rukach Moskvj. [...] Volodimiras Javorivskis, vienas iš Ruch lyderių, SSRS liaudies deputatas. Reikia palaikyti lietuvius konkrečiais veiksmais. [...] Lietuva turi siųsti įgaliotus atstovus į Ukrainą. [...] Kažkoks ukrainietis sako, kad jau sukurta organizacinė struktūra – Draugija Ukraina-Baltika. [...] Reikia daugiau informacijos – apie blo-

kados žalą ir apie ekonominius ryšius. Būtina kurti panašias draugijas ir kitose respublikose.

Tą pavasarį daugelyje SSRS respublikų vyko rinkimai į vietos savivaldybes. Maskvoje, Leningrade, kai kuriuose Sibiro miestuose, Vakarų Ukrainoje nugalėjo demokratinių jėgų iškelti kandidatai. Gegužės pradžioje tų miestų savivaldybės pasiūlė mums tiekti degalus mainais į maisto produktus. Naujai išrinkta Leningrado miesto taryba tučtuojau sustabdė RSFSR naftos produktų komiteto potvarkį Rusijos degalinėse neaptarnauti automobilių su lietuviškais numeriais.

Lietuva norėjo parodyti, kad, nepaisydama ekonominės blokados, tiki laisvės rytojumi. Balandžio 29-ąją Nacionalinis simfoninis orkestras Vilniuje, Katedros aikštėje, atliko Beethoveno Devintąją simfoniją. Minios žmonių suplaukė į koncertą, kurį transliavo daugelio šalių televizijos.

SSRS subyrėjimo perspektyva

Po Kovo 11-osios Akto mintis, kad Sovietų Sąjunga tiesiog subyrės, neišvengiamai tvyrojo ore. Balandžio pradžioje į Vilnių atvyko SSRS Tarpreregioninės liaudies deputatų grupės, su kuria Baltijos šalių deputatai palaikė glaudžius ryšius, atstovai. Apie jų vizitą užsirašiau:

1990-04-08, sekmadienis. Susitikimas su Tarpreregionine grupe

Afanasjevas tvirtina, kad reikia išformuoti SSRS. Tik esą labai sunku nuspręsti, kaip ir kada.

Gegužės 6–7 d. Kijeve bus surengta apskritojo stalo apie SSRS likimą konferencija. Atvyktų apie 150 žmonių, atstovaujančių demokratinių jėgų klubams respublikų Aukščiausiose Tarybose.

Čia šiandien, 1990-04-08, 13.45 išsisprendė SSRS likimas.

Užrašiau gal kiek pompastiškai, nes gana greitai paaiškėjo, kad Rusijos demokratinės jėgos mūsų ateitį mato tik atsinaujinusoje SSRS. Net akademikas Andrejus Sacharovas įsivaizdavo ją kaip Europos ir Azijos Sovietinių Respublikų Sąjungą, parašė Konstituciją tai Eurazijos Sovietų Sąjungai.

„Suverenitetų paradas“ – taip kažkas apibūdino tai, kas tada vyko Sovietų Sąjungoje. Po Estijos SSR AT, 1988-ųjų lapkritį paskelbusios savo įstatymų viršenybę prieš SSRS įstatymus, 1989-ųjų balandį tą padarė Lietuvos SSR, liepą – Latvijos SSR, o rugsėjį – Azerbaidžano SSR aukščiausiosios tarybos. Paskui, 1990-aisiais, tarsi būtų buvusi gauta komanda iš Centro, beveik visos SSRS respublikos paskelbė suvereniteto deklaracijas, pabrėždamos savo įstatymų viršenybę. 1990-ųjų gegužės pabaigoje tą padarė Gruzija, birželį – Rusija, Uzbekija ir Moldavija, liepą – Ukraina ir Baltarusija, rugpjūtį – Turkmėnija, Armėnija, Tadžikija. Ir taip toliau. Gal, bijodami Kovo 11-osios Akto „užkrato“, Sovietų Sąjungos polittechnologai užsimojo mūsų nepriklausomybę paskandinti „suverenitetų“ gausybėje? Kas įdomiausia, „suverenitetą“ paskelbė ir tos SSRS respublikos, kurias po senovei valdė kompartijos funkcionieriai. Štai ką randu savo užrašuose:

1990-05-16, trečiadienis. Susitikimas su gruzinai Respublikonų partijos atstovas. Gruzinai balandžio 9 d. priėmė deklaraciją dėl Gruzijos įstojimo į SSRS panaikinimo. AT rinkimai perkelti į rudenį. Komunistai Aukščiausiojoje Taryboje turbūt tuoj paskelbs nepriklausomybę.

Gegužės pradžioje, per patį blokados įkarštį, nuvykau į Kijevą dalyvauti demokratinių jėgų pasitarime, kuris buvo sušauktas apsvarstyti taikaus Sovietų Sąjungos „demontažo“ klausimą.

1990-05-05, šeštadienis. Kijevas. Demokratinių jėgų pasitarimas

Baltarusis nemato galimybės susirinkti visoms respublikoms prie vieno stalo su Gorbačiovu. RSFSR atstovas iš Jaroslavljo. Nereikia vadovaujančio centro. [...] Mes už SSRS peržiūrėjimą – tokia, kokia yra, turi būti paleista. Levko Lukjanenko – Ukrainos Respublikonų partijos pirmininkas, Aukščiausiosios Rados deputatas (Ukraina) klausia, kaip imperijos griūtį vertina paprasti rusų žmonės. Jaroslavietis pasakoja, esą jie auklėja žmones, aiškina jiems, kad mažos valstybės irgi gerai gyvena, kad rusų tauta labiausiai nukentėjo nuo imperijos. Uzbekas. Padėtis pas mus 2–3 kartus blogesnė negu kitur Sovietų Sąjungoje. Jo-

kių politinių permainų. Andižane ir kitur kylo bado maištai, žmonės degina armėnų ir žydų namus. [...] Mūsų judėjimui Birlik („Sąjunga“) tenka ypač sunki užduotis, nes tokia tauta pasitaikė. [...] Jei dabar gautume nepriklausomybę, susikurtų fašistinė-komunistinė valstybė. Mums reikalinga Sąjunga, kad pasitemptume iki bendro lygio. Klausimas. Ar Vidurinės Azijos respublikos negali pačios konsoliduotis? Atsakymas. Visos jos yra vienodai žemo lygio. Neįsivaizduoju gyvenimo be imperijos. [...] Afanasjevas. Čia jau penktasis rimtas demokratiškos jėgų žingsnis sudaryti Europos ir Azijos respublikų Sąjungą. [...] Reikia sujungti ir pradėti koordinuoti visas demokratines jėgas. Pavieniui nepavyks nieko padaryti net Lietuvos atveju. [...] Pirmas uždavinys – performuoti Sąjungą. Susijungti turi judėjimai, partijos, grupės, parlamentarų klubai. [...] Ukrainiečiai kaltina Afanasjevą, kad šis bando atgaivinti imperiją. Ko gero, man nė nereikės šnekėti. Mikola Porovskis, vienas Rucho lyderių, Ukrainos Aukščiausiosios Rados deputatas (Lukjanenko pavaduotojas). Jei Afanasjevas būtų mus perspėjęs, kad čia bus kuriamas blokas, siekiantis pristabdyti imperijos griūtį, mes nieko nebūtume kvietę į Kijevą. Mums reikia kuo greičiau išsivaikščioti po nacionalinius namus, padaryti juose tvarką, o jau tada galvoti, su kuo jungtis. Azerbaidžanietis gina Afanasjevą, esą šis tik bando kovoti su stichiniu SSRS demontažu, kad nebūtų pralietas kraujas. Reikalauja išrinkti koordinacinį komitetą.

Pasitarimas tęsėsi ir rytojaus dieną.

1990-05-06, sekmadienis. Kijevas. Demokratinių jėgų pasitarimas

Ukrainiečiai bendrom jėgom laidoja Afanasjevo idėją. Per pertrauką pasakiau Afanasjevui, kad jo koordinaciniam centrui nėra šansų, turės tenkintis konsultaciniu stalu. Po pertraukos Afanasjevas jau šnekėjo apie kultūrinę imperijos demontažą. Pasitarimas nutarė surengti konsultacinį susitikimą Vilniuje.

Tai vyko gegužės pradžioje. François Mitterand'as ir Helmutas Kohlis jau buvo atsiuntę laišką, raginantį, kad Lietuva suspenduotų savo nutarimus. Didžiųjų pasaulio demokratiškos valstybių vadovai tą pakartojo per Kazimieros Prunskienės susitikimus su jais.

4. MORATORIUMAS

Kohlis ir Mitterand'o laiškas

Tęsiantis ekonominei Lietuvos blokadai, JAV Senatas pasisakė prieš ekonominių lengvatų suteikimą Sovietų Sąjungai. Didžiosios Vakarų valstybės ėmė svarstyti, kaip išspręsti Lietuvos ir SSRS konfliktą, žinoma, nepakenkiant Gorbačioviui, kurio demokratizacijos politiką jos visą laiką rėmė. Balandžio 19 d. JAV prezidentas Bushas, Floridoje susitikęs su Prancūzijos prezidentu Mitterand'u, pareiškė, kad tarp SSRS ir Lietuvos turi prasidėti dialogas.

Po savaitės, balandžio 26-ąją, Mitterand'as ir Vokietijos kancleris Kohlisis atsiuntė LR AT pirmininkui Vytautui Landsbergiui laišką, kuriame išdėstė pageidavimą, kad kuo greičiau prasidėtų derybos tarp Lietuvos ir SSRS. Toks laiškas buvo ir savotiškas Lietuvos, kaip valstybės, pripažinimas, be to, į AT pirmininką kreipiasi kaip į Lietuvos prezidentą!

Pone Prezidente!

Mes abu vienodai sunerimę dėl situacijos raidos Lietuvoje. Lietuvos tauta nedviprasmiškai pareiškė savo valią įkūnyti nepriklausomybės teisę. Dėl to jai negalima priekaištauti. Tačiau istorija sukūrė sudėtingą situaciją, kuri suraišiota daugeliu politinių, juridinių ir ekonominių saitų. Jų atrišimas pareikalau laiko ir kantrybės, ir reikės pasinaudoti klasikiniiais dialogo keliais. Mes išreiškiame taip pat pageidavimą, kad kuo greičiau prasidėtų pokalbiai tarp Jūsų ir Sovietinės vadovybės, kad dabartinė krizė būtų išspręsta abiem pusėms priimtiniu būdu. Tokių derybų pradžia, be abejo, palengvėtų, laikinai sustabdžius pasekmes Jūsų parlamento nutarimų, kurie nėra trupučio neprarastų savo vertės, kadangi jie remiasi visuotinai priimtu principu – tautų apsisprendimo principu. Mes sveikiname Jus, Pone Prezidente, ir prašome priimti mūsų simpatijos jausmus, kaip ir mūsų geriausius linkėjimus Jūsų tėvynainiams.

*François Mitterand
Helmuth Kohl*

Tame laiške pirmą kartą Vakarų politikai išdėstė pasiūlymą suspenduoti Kovo 11-osios Aktą, arba, kaip

suformuluota laiške, *sustabdyti jo pasekmes*. Pasiūlymas buvo netikėtas. Kremlius visą laiką reikalavo grįžti į kovo 10-ąją. Ką reiškia sustabdyti pasekmes? Įsigilinus į laiško tekstą, tapo aišku: Vakarai nepatenkinti, kad Lietuva kelia nenumatytų problemų Gorbačioviui, žadėjusiam reformuoti Sovietų Sąjungą. Mitterand'as ir Kohlisis net pareiškė, esą Lietuvai *negalima priekaištauti už tai, kad ji pareiškė savo valią įkūnyti nepriklausomybės teisę*. Prancūzijos ir Vokietijos vadovai pasiūlė išeiti iš, atrodytų, beviltiškos pato situacijos, kurioje atsidūrė Vilniaus santykiai su Maskva. Lietuva negalėjo atšaukti Kovo 11-osios Akto, o SSRS, neprarasdama veido, negalėjo išleisti mūsų iš savo jurisdikcijos. Nors AT prirašė šūsnis pareiškimų, kreipimūsi į pasaulio demokratinių valstybių vyriausybes, kartodama, kad Lietuva atkuria 1940-aisiais okupuotą savo valstybę, mums pasiūlyta remtis *visuotinai priimtu principu – tautų apsisprendimo principu*. Kaip Čėčenijai, Kalmukijai ar kuriai kitai autonominei Rusijos respublikai. Tarsi nei Prancūzijoje, nei Vokietijoje nebūtų buvę tarptautinės teisės specialistų, kurie žinotų, kad SSRS aneksuotų Baltijos valstybių teisinis statusas yra visiškai kitoks. Tuo visuotinai priimtu principu Lietuvos žmonės pasinaudojo dar 1918-aisiais, išeidami iš ją okupavusios Rusijos.

Oficiali SSRS naujienų agentūra TASS, perpasakodama Mitterand'o ir Kohlisis laišką, paskubėjo pranešti, esą Prancūzijos ir Vokietijos vadovai reikalauja, kad Lietuva atsakytų nepriklausomybės. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija net buvo priversta padaryti pareiškimą, kad laiške kalbama tik apie Lietuvos parlamento nutarimų pasekmių užšaldymą.

Mitterand'o ir Kohlisis laiškas sukėlė daug abejonių. Ar jis iš tikrųjų atspindi didžiųjų demokratinių pasaulio valstybių nuomonę? Ar iš tikrųjų manoma, kad mūsų pasirinktas kelias per daug radikalus? Ar iš tikrųjų atėjo laikas daryti nuolaidas Kremliaus? Ar mūsų nuolaidos iš tikrųjų bus pakankamas pretekstas prasidėti deryboms?

Aukščiausioji Taryba Mitterand'o ir Kohlisis laišką suprato kaip Vakarų demokratijų bandymą padėti Lietuvai, kurią Sovietų Sąjunga vis griežčiau spaudė ekonominėmis sankcijomis. Be to, Kremlius nuolat kartojo Vakarams, atseit lietuviai nenori derėtis. Todėl Landsbergis,

atsakydamas į laišką, pabrėžė, kad sutinka *apsvarstyti idėją laikinai sustabdyti tas Lietuvos Respublikos suverenaus parlamento priimtų nutarimų pasekmes, kurios labiausiai kliūva Sovietų Sąjungos vadovybei.*

Prunskienė trumpam išvyko į Kanadą, gana palankiai vertinusią permainas Lietuvoje. Ta kelionė netikėtai užtruko beveik dvi savaites. Balandžio 30 d. Ministrė Pirmininkė Toronte kalbėjosi su parlamentariais ir užsienio reikalų ministru, o po keleto dienų buvo pakviesta į JAV, kur gegužės 4 d. susitiko su Bushu. Tą pačią dieną *Respublika* pirmame puslapyje kaip didžiausią sensaciją išspausdino Prunskienės „KGB agento kortelę“. Tačiau sustabdyti tolesnių jos vizitų nepavyko. Lietuvos ministrę pirmininkę gegužės 9-ąją priėmė Didžiosios Britanijos premjerė Margaret Thatcher, gegužės 10-ąją – Prancūzijos prezidentas Mitterand'as, o gegužės 11-ąją – Vokietijos kancleris Kohlis. Grįžusi iš kelionių, premjerė per Aukščiausiosios Tarybos posėdį sakė: „*Buvo labai malonu įsitikinti, kad visi valstybių vadovai, pradedant prezidentu G. Bushu, supranta ir remia tą poziciją, kad nepriklausomybės teisėtumas nediskutuotinas. Jis yra mums pripažįstamas, kalbama tik apie tai, kaip realizuoti tuos priimtus dokumentus, įvertinant ir realią padėtį, ir buvusią ilgametę faktinę priklausomybę, ir dabartinius Sovietų Sąjungos interesus, kuriuos pereinamuoju laikotarpiu reikia kažkaip išspręsti.*“ Prunskienė pasiūlė: „*Todėl iš mūsų pusės išeity, kad dabar reikia nedelsiant padaryti tokį veiksmą, kuris paskatintų kitą pusę taip pat eiti į derybas. Aš manau, kad jūs suprantate, apie ką kalbama.*“

Tapo aišku: pasaulio galingieji tikisi, kad Lietuva padarys tam tikrą nuolaidų.

Blokada įsibėgėja

Kremlius, matyt, nutarė, kad Lietuvos žmonėms palaužti užteks blokados, be to, JAV prezidentas dar kartą pareikalavo nenaudoti jėgos. Birželio pradžioje turėjo vykti Gorbačiovo vizitas į JAV, ketinta pasirašyti Sovietų Sąjungai labai svarbią prekybos sutartį – šaliai, nuolat kenčiančiai maisto neprite-

klių, būtų užtikrintas grūdų tiekimas. Be to, vis daugiau vyriausybių reišė nepasitenkinimą agresyviais SSRS veiksmais. Europos Bendrijos užsienio reikalų ministrai, balandžio pabaigoje susirinkę Dubline, pasmerkė blokadą. Solidarumą su Lietuva išreiškė Belgijos vyriausybė. Europos Taryba pareiškė, kad Lietuva, prieš ją okupuojant Sovietų Sąjungai, buvo laisva šalis ir turi teisę atgauti nepriklausomybę.

Taigi oro desanto diviziją, kuri buvo įvesta į Lietuvą iškart po kovo 11-osios, balandžio 29 d. pradėta grąžinti į kareivines. Gegužės 11-ąją į Pskovą nuskraidinti du paskutiniai jos pulkai. Po 1991-ųjų rugpjūčio pučo Maskvoje, tiriant šio nepavykusio perversmo aplinkybes, divizijos štabe buvo rasti Vilniaus planai su mėlynai nuspalvintais – rusų kariniuose žemėlapiuose taip žymimi prieš objektai – AT ir Sąjūdžio būstinės pastatai. Nors karinei intervencijai į Lietuvą buvo ruošiamasi nuo pat Kovo 11-osios, Kremlius nutarė tokį žingsnį atidėti, greičiausiai bijodamas sukelti viso demokratinio pasaulio priešišką reakciją.

Blokada tęsėsi jau gerą mėnesį, jos pabaigos nebuvo matyti. Štai kas tada svarstyta:

1990-05-15, antradienis. Valstybinės antiblokadinės komisijos posėdis

Siūlomi įvairūs variantai: pabranginti vaisius ir daržoves; žmonių paskola valstybei; užšaldytas įmones parduoti užsieniečiams; įvertinti visų pramonės objektų reikalingumą. Sumažinti darbus Armėnijoje. Dėl Tiumenės** – palaukti, ar naftininkai nepradės streikuoti, kad duotų mums naftos. Parduoti nekilnojamąjį turtą – tame tarpe už valiutą.*

Nutarta apriboti benziną visiems, išskyrus maisto pramonę ir gyvybines sferas.

1990-05-21, pirmadienis. Valstybinės antiblokadinės komisijos posėdis

Ašmontas. Duota komanda iš Maskvos atominę elektrinę paleisti 550 megavatų galingumu. Jei neužtenka elektros, sako, ribokit savo naudojimą. [...] Petriajevas,

* Lietuvos statybininkai dalyvavo, šalinant žemės drebėjimo 1988 m. Armėnijoje sugriovimus.

** Lietuvos statybininkai Sibire statė namus naftininkams.

atominės energijos ministro pavaduotojas pareiškė: „My vas budem priderživatj, no umeretj nedadim.“^{***} Elektrėnuose naudojama 30 000 t mazuto ir yra rezervas dar 20 000 tonų. Elektrėnams per parą reikia 5–5,5 000 t. Lietuvoje 25% energijos naudoja žemės ūkis, 50% – pramonė. Malkevičius siūlo sustabdyti įmones. Prunskienė. *Tai kapituliacija. Pasaulis laukia pozityvių veiksmų.[...] Sinevičius*. Nėra jokio resursų manevro. Reikalingas politinis sprendimas. Landsbergis. Koks? Sinevičius. Surasti, kad būtų gerai ir Gorbačiovui, ir Lietuvai.

Svarbiausia, kad žmonėms negrėsė badas. Tada buvo kalbama: prieš karą lietuviai gyveno be dujų, beveik be elektros ir nenumirė. Tiesa, laikai ir žmonės pasikeitė. Mums atrodė, kad kai kam jau ėmė trūkti kantrybė.

1990-05-29, antradienis, Valstybinės antiblokadinės komisijos posėdis

Prunskienė. Jei sustos Elektrėnai, kils grėsmė Ignalinos AE, nes reikalinga triguba elektros tiekimo garantija, kad veiktų apsauginės sistemos. Nuo blokados pradžios gauta 25 500 t mazuto plus 10 000 t pirкта komercinėmis kainomis. Birželio mėnesį turėtų būti benzino. Klaipėdos uoste gaisrininkai jau priėmė krantinę. Birželį bus pagaminta 37 000 t mėsos. 13 000 t mėsos bus patiekta į Sąjungą, o 19 000 t – į respublikos rinką. [...] Vilkas. Gerai, galim laikytis iki galo. Galim numirti. Šiandien, ryt Aukščiausiajai Tarybai reikia sustabdyti Aktą! Prunskienė. Yra ir kitų šansų. Vilkas. Nesuprantu kentimo prasmės. Ozolas. Mazochizmas! Brazauskas. Duokit Vilkui pakalbėt! Vilkas. Aktą sustabdžius, lieka Konstitucija! Antanavičius. Spręskim, iš tiesų! Pasakom, kad sutinkam su Maskva diskutuoti dėl visko. Netrukdykim veikti Prunskienei, Brazauskui, Vilkui, pasitikėkim jais – pasiūlykim nuo Valstybinės komisijos, kad reikia leisti jiems sustabdyti, atšaukti viską, neišskyrus nieko. Ozolas. Parlamentas nusiteikęs tik tam, kad būtų pražudyta nepriklausomybė. Ir ne visas parlamentas, o trys – keturi žmonės. Antanavičius. Galim suparalyžuoti parlamentą, sudarom trečdaliu grupę ir iš jo išeinam.

^{***} „Mes jus prilauksim, bet numirti neleisim“ (rus.).

Pirmosios nuolaidos

Gegužės pradžioje Tiesa išspausdino LKP CK Politinės analizės ir partijos strategijos prognozavimo komisijos parengtus tris „Lietuvos politikos taktikos blokados sąlygomis“ variantus. Pirmasis – Lietuva neatšaukia ne tik Kovo 11-osios Akto, bet išsaugo visus tolesnius norminius aktus, tačiau dėl besitęsiančios blokados didėja visuomenės susiskaldymas. Antrasis – išsaugant Kovo 11-osios Aktą, skelbiamas *moratoriumas* vėliau priimtiems norminiams aktams, kad sumažėtų santykių su SSRS įtampa. Trečiasis, pats baisiausias, kad *Lietuva neatšaukia savo sprendimų ir SSRS imasi atviros agresijos*. Straipsnis baigiamas sakiniu: „Mūsų tikslas – ne efektingai atrodyti, mūsų tikslas – realizuoti nepriklausomybę.“

Po Mitterand'o ir Kohlio laiško, o ypač po premjerės vizitų į didžiųjų Vakarų valstybių sostines, tapo aišku, kad nuolaidų daryti teks. Prunskienė per spaudos konferenciją net užsiminė apie politinius sprendimus, kuriuos reikėtų padaryti kuo greičiau.

Kremlius skubino priimti tą pareiškimą. Gal taip tik sutapo, bet būtent tą dieną Šalčininkų rajono taryba balsavo už nutarimą, kad rajono teritorijoje galioja vien SSRS Konstitucija, ir pasivadino „Lietuvos TSR lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu“. Gal taip tik sutapo, bet tuo metu į Maskvą turėjo atvykti JAV valstybės sekretorius Jamesas Bakeris. Štai ką užsirašiau apie tas įtemptas dienas:

1990-05-15, antradienis. AT posėdis

Prunskienė pasakoja apie užjūrio keliones. Aiškina, kad spaudimą atšaukti Kovo 11-osios pasekmes mums daro Bushas. Reikia priimti ryžtingus sprendimus. Būtent dabar. Nelemta greitai turėti nepriklausomybės pilnatvę. [...] Juršėnas siūlo priimti „kapituliacijos dokumentą“. Tamulis ragina tą dokumentą priimti net rytoj. Jarmolenka siūlo uždara posėdį.

Taigi, surengtas specialus uždaras posėdis. Kodėl uždaras? Gal nenorėta, kad aplink Aukščiausiąją Tarybą susirinktų žmonės, nesuprasiantys tokių parlamento nuolaidų? Paprastai posėdžiai būdavo transliuojami į lauką. Štai ką randu savo užrašuose apie

tą dieną, kai uždaramė AT posėdyje buvo priimtas pareiškimas:

1990-05-16, trečiadienis, 11.30. AT prezidiumo ir MT posėdis

Landsbergis pristato politinę situaciją. Prunskienė siūlo nevažiuoti delegacijai į Maskvą – kol kas. Svars-tomas „kapituliacijos aktas“. Visi pritaria.

13.00. Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas

Svarstomas klausimas, ar verta dabar siųsti tą „zajavleniją“. Dauguma sako, kad verta. Aš: neaišku, kaip reaguos tauta, tie 30% nepriklausomybininkų.

16.00. Uždaras AT posėdis

Prunskienė tvirtina, kad buvo konsultacijos su Mas-kva dėl šios „zajavlenijos“. Tvirtina, esą pats laikas rašyti šitą pareiškimą: „Man nejauku, nes kai kam Va-karuose gali pasirodyti, kad mano vaidmuo Lietuvoje mažesnis, negu jiems atrodė.“

Dokumentą priėmė beveik vienbalsiai, susilaukė tik keturi (tarp jų Uoka ir aš).

Pareiškimas buvo gana ilgas, bet svarbiausias jame turbūt buvo šis sakinys:

„Lietuva yra pasirengusi svarstyti klausimą paskelbti pereinamąjį laikotarpį, per kurį būtų visiškai įgyvendinta valstybinė nepriklausomybė.“

Gana vangias to uždaro posėdžio diskusijas pradėjo AT pirmininkas Landsbergis. Pabrėžė tokio kompromiso būtinybę (apie tą posėdį užsirašiau tik kelis sakinius, tad atsiversiu jau išleistą to uždaro posėdžio stenogramą):

V. Landsbergis. Matėme turbūt du pagrindinius taškus, į kuriuos reikia atsižvelgti, formuojant mūsų pačių valią ir pasiūlymus. Tie taškai – tai Lietuvos visuomenės požiūris į nepriklausomybės atkūrimą kaip principą ir kaip tikslą, kurio niekas nenori atsižadėti, ir kad nebūtų nieko panašaus į jo atsižadėjimą, o kita vertus, į Kremliaus ir tam tikra prasme į užsienio valstybių laukimą, kol Lietuva žengs kokį nors naują žingsnį, suteikiantį Kremliaus padaryti jau nebe atsakomąjį, bet galų gale nors vieną pirmą žingsnį į mūsų pusę, į dialogo ir derybų pusę.

Diskusijose pasisakė tik keli deputatai. Dauguma suprato, kad nėra čia ko diskutuoti, nes nuolaidas pa-

daryti tikrai reikės. Diskusija užvirė tik tada, kai buvo sprendžiamas klausimas, kas gi įteiks AT pareiškimą Gorbačioviui. Atrodė, kad tai net svarbiau už pirmąjį nuolaidų Kremliaus žingsnį. Mat jau buvo išryškėjusi takoskyra tarp radiklios AT daugumos ir vyriausybės, kurioje dominavo LKP CK sekretorius Algirdas Brazauskas. Komunistų nuomone, Aukščiausioji Taryba pasirinko pernelyg radikalų kelią atkurti nepriklausomybei. Ėjus jų siūlytu *step by step* keliu, nebūtų buvę jokios blokados! Ta nuomonė dar labiau sustiprėjo, paaiškėjus, kad ir demokratinių valstybių vadovai siūlo Lietuvai panašų kelią. Jei AT pareiškimą įteiktų Prunskienė, parlamentas būtų priverstas pasukti nuosaikesniu keliu. Taigi, pareiškimo įteikimo aplinkybės komunistams atrodė itin reikšmingos.

R. Gudaitis. Aš dėl laiško įteikimo formos. [...] Man pasirodė labai svarbus deputato S. Razmos pasiūlymas – suteikti įgaliojimus mūsų Ministrei Pirmininkei, kad ji įteiktų šį laišką prezidentui M. Gorbačioviui. [...] Aš manau, kad ir dabar, priėmus mums šį dokumentą, jeigu suteiktume gerbiamajai Ministrei Pirmininkei tokius įgaliojimus, tą tikslą, kurio siekia Lietuvos žmonės, tikslą pradėti derybas, mes greičiau pasiektume. [...] Mes turėtume čia, uždaramė posėdyje, dėl to laiško įteikimo M. Gorbačioviui tuoj pat balsuoti vardiniu būdu.

Gudaitį palaikė Česlovas Juršėnas, Bronius Genzelis, Egidijus Bičkauskas, Lionginas Šepetys ir kiti LKP atstovai. Aukščiausioji Taryba pritarė, kad premjerė pati vežtų tą pareiškimą. Posėdis vyko ketvirtadienį, o penktadienį Prunskienė jau įteikė pareiškimą Gorbačioviui. Užsirašiau, ką ji kalbėjo, grįžusi iš Maskvos:

1990-05-19, šeštadienis. AT posėdis

Prunskienė. Dabar reikės padaryti sekantį žingsnį ir jau sustabdyti, ką neseniai žadėjom. Ar mes galime sustabdyti Kovo 11? Daug kam užsieny atrodo, kad neturėtų principinių skirtumų sustabdymas. [...] Bakeris sakė: kokių sprendimus jūs priimsite, jūsų reikalas, mes vis tiek jus remsime. Bakerio žodžiais, jie nori, kad Lietuva prieš derybas padarytų nutarimą, kuriame būtų užšaldyti svarbiausi aktai. [...] Reikia mūsų

aname pareiškime pakeisti žodį gotovy („pasirengę“) į žodį ostanavlivajem („sustabdome“).

Toliau klausimas buvo apsvarstytas AT komisijose, o per pietų pertrauką aptartas Sąjūdžio deputatų klube, kur šnekėjo visų komisijų atstovai:

1990-05-19, šeštadienis. SDK pasitarimas

Landsbergis. Gorbačiovas pasakė, kad reikia veikti TSRS Konstitucijos rėmuose ir reikia atšaukti ar bent sustabdyti Kovo 11 aktus. Šį kartą svarbus ne tik turinys, bet ir mūsų atsakymo forma. [...] Reikia informacinio pranešimo apie AT posėdį – tik tokia forma. Jame galime pasakyti, kad reikia pirma nuimti blokadą. Šerkšnys (Valstybės atkūrimo komisijos vardu). Keturi komisijos nariai – atsakyti reikia šiandien, dauguma – apsiriboti komunikatu. [...] Ekonomikos komisija. [...] Jei užšaldom Aktą, nebėra derybų objekto. [...] Ilgūnas (Kultūros komisija). Visi trylika komisijos narių sako, kad negalima trauktis nuo Kovo 11. [...] Krašto apsaugos komisija. Šiandien reikia paskelbti komunikatą. Teisinė komisija. Panaikinimas ir sustabdymas – tas pat. [...] Agrarinė. Apie sustabdymą negali būti nė kalbos. [...] Gajauskaitė. Korespondentas iš Ispanijos klausė, ar jau užšaldėm. [...] Prunskienė. Politikoje dera duoti oponentui žengti žingsnį pačiam, neraginti jo. Štai tekstas: „Vremenno priostanovitj deistvija soglasno aktu ot 11 marta na vremia obsuždenija vsego kompleksa voprosov.“ („Laikinai pristabdyti veiksmus pagal Kovo 11-osios Aktą viso klausimų komplekso aptarimo laikui.“)

Po to diskusija persikėlė į Aukščiausiąją Tarybą:

1990-05-19, šeštadienis. AT posėdis

Landsbergis aiškina apie tai, kad reikia Eltos komunikato apie mūsų praeitos savaitės pareiškimą. [...] Kuzmickas. Kažkuri pusė skubina ir nori, kad greičiau nusileistume. Malkevičius. Maskva laikosi vienos ir tos pačios pozicijos – Akto atmainymo. [...] Juršėnas. Kremlius išjudėjo iš mirties taško. Vakarai, kiek mes jiems meldėmės, nepadeda. Darykim manevrą! Kaip Vytautas Didysis. [...] Akanovič protestuoja prieš TSKP-ininkų vadinimą Lietuvos priešais. Šličytė. Visos kalbos apie užšaldymą – reikalavimas atsisakyti valstybingumo. [...] Dringelis. Skubiau, nei kreiptis į

Kremlių, mums reikia kreiptis į pasaulio valstybes, aprašant blokados nežmoniškumus. Abišalas. Sekančiam nutarime galima nurodyti, kokius konkrečiai aktus galime sustabdyti. Leščinskas. Jei mes užšaldom, iš karto patenkam į TSRS sudėtį. Pradžioj vis tik reikia daryti nuolaidas: paskelbti pereinamąjį periodą ir pristabdyti tris nutarimus (dėl kareivių, piliečio pažymėjimo ir TSRS nuosavybės).

Kita tokia įtempta diena buvo po sekmadienio.

1990-05-21, pirmadienis. AT prezidiumo ir MT posėdis

Pasiūlymai dėl atsakymo Gorbačioviui. AT nutarimo žanras: laiškas Gorbačioviui su prašymu atsakyti. [...] Ar padėti ant stalo be laiško ir nutarimą apie pristabdymą? „Priostanovitj dalneišuju realizaciju...“ („Pristabdyti tolesnę realizaciją...“) [...] Landsbergis aiškina, kad reikia laiško, pabrėžiančio, jog Gorbačiovas neatsakė į mūsų laišką. Laiško reikia! Bet aš turiu dar jį pažiūrėti. Prunskienė. Rusiškas variantas maksimaliai priartintas prie to, kad kita pusė galėtų rasti, ko nori. Brazauskas. 98%, kad blokada bus nutraukta, jei padarysim tokį pareiškimą. Iš neoficialių šaltinių girdėjau, kad AT prezidiumas niekada neaukos vidaus reikalų išorės reikalams. Landsbergis. Čia gramatiniai aiškinimai migloje. Ozolas. Nefetišizuokime žodžių. [...] Vagnorius. Tauta nesuteikė galimybės diskutuoti dėl Akto. Saudargas. Bus sustabdyta Konstitucija. Prunskienė. Kazickas sakė Vakarų Vokietijoje, jei mūsų veiksmai nukryps nuo vėžių, kurias nubrėžė Mitterand'as, tai jis išeis nuo Lietuvos reikalų. Ir aš išeisiu. Negalima, kad į Vašingtoną Gorbačiovas važiuotų su niekuo.

Desperatiškai buvo ieškoma išeičių iš padėties, kurioje atsidūrė Lietuva. Tačiau vis labiau darėsi aišku, kad nutarimą apie Kovo 11-osios sprendimą „sustabdymą“ padaryti teks. Ankstų rytojaus rytą, dar prieš AT posėdį, Sąjūdžio deputatai rinkosi į pasitarimą.

1990-05-22, antradienis, SDK pasitarimas

Malkevičius. Derybos neprasidėjo. Gorbačiovas mums oficialaus atsakymo nedavė. [...] Landsbergis skaito laišką. Vaitiekūnas. Turim apibrėžti, kokio tikslo siekiam. [...] Turime duoti kortą Bušui. Turim parodyti maxi-

mum konstruktyvumo. [...] Malkevičius. Naivu galvoti, kad Gorbačiovas atsisakys savo ketinimų. [...] Jam reikia tik derybų iliuzijos [...] Butkevičius. Vos sustabdome, Lietuvoje ima galioti išstojimo mechanizmas. Survila. Reikia akcentuoti, kad yra blokada ir nėra derybų. [...] Vagnorius. Vakare posėdyje pajutome dalies deputatų svyravimą dėl blokados. [...] Šličytė. Ką duoda šis nutarimas Lietuvai? [...] Landsbergis. Ar paruoštas Kreipimasis? [...] Šaltenis. Dauguma deputatų įsivaizduoja, kad blokada baigsis per mėnesį.

Diskusija Sąjūdžio deputatų klube baigėsi, taip ir nepriėmus bendros išvados, tik nutarus, kad nutarimą priimti reikės. Prasidėjo Aukščiausiosios Tarybos posėdis.

1990-05-22, antradienis. AT posėdis

Juršėnas pasisako prieš transliavimą pasisakymų apie atsakymą Maskvai. Tamulis jį palaiko. Šličytė pasisako už viešumą. [...]

Už viešumą – 92/7/3.

Prunskienė siūlo pirminę Ministrų Tarybos paruoštą nutarimo redakciją. [...] Ozolas. Reikia pakilti virš blokados.

Brazauskas (sėdintis už manęs, Prunskienei). Aš jau prieš tris savaites sakiau, kad reikia politinių sprendimų!

Svarbias tos dienos diskusijas parlamente užsirašiau nepakankamai išsamiai, tad cituosiu oficialią AT stenogramą. Svarstymui buvo pateikti ne tik du trumpi AT prezidiumo suredaguoti nutarimo variantai bei vienas, ilgesnis, kurį parengė Teisinės sistemos komisija, bet ir pirmasis, pasiūlytas Ministrės Pirmininkės. Pastarasis buvo pateiktas rusiškas, todėl kai kam net pasirodė, kad jo formuluotė atvežta iš Maskvos. AT prezidiumo parengti nutarimo variantai skyrėsi nuo MT varianto tuo, kad juose atsirado „apsauginiai mechanizmai“ – t. y. pastraipa, nurodanti, kad nutarimas įsigalioja tik prasidėjus deryboms su SSRS. Štai kai kurių kalbų, pasakytų iš AT tribūnos, fragmentai:

A. Januška. Jau daugiau kaip du mėnesius mes bandome, gindami savo nepriklausomybę, pasodinti prie derybų stalo Kremliū. Mums tai nesiseka. [...] TSRS prezidentas kol kas pasiryžęs kalbėtis tik kaip su teritorija, t. y. kaip su LTSR, o ne kaip su valstybe. Ir čia

yra esminė aklavietė. [...] Manau, kad šitas mums pateiktas dokumentas yra neatsiejamas nuo to, kurį mes priėmėme ketvirtadienį vakare, uždarame posėdyje. Tada mūsų pareiškimo esmė buvo tokia, kad esame pasirengę sustabdyti tam tikrus sprendimus, kurie sekė po Kovo 11-osios akto. [...] Šiandien šitų dokumentų esmė yra ta, jog mes numatėme sustabdyti aktus, priimtus po Kovo 11-osios, tačiau atskaitos tašku pasirinkę derybas, t. y. tą momentą, kuris dar bus ateityje. [...] Kohlis ir Mitterand'as siūlo – kad derybos prasidėtų, mums reikia laikinai sustabdyti tam tikrų nutarimų pasekmes. [...] Galėtume tai padaryti, jeigu priimtume tezę, kad esame pasirengę tam tikrus savo nutarimus sustabdyti ne kažkada ateityje, bet, sakysime, dabar. Galėtume šitą tašką susieti, sakysim, ne su derybomis, ne su derybų pradžia, o, pavyzdžiui, su ekonominės blokados nutraukimu.

Z. Juknevičius. Mano supratimu, šitas projektas taipogi daugiau politinis negu juridinis. Aš, pavyzdžiui, negalėčiau atsakyti nei savo rinkėjams, nei kitiems žmonėms, tarkim, prasidėjus deryboms, kokie gi aktai sustabdomi, kokie galioja. Tarkim, derybos prasideda. Ar jau veikia Visuotinės karinės prievolės įstatymas? Ar jau reikia taikyti baudžiamąją atsakomybę už tarnybos vengimą? Man truputį neaiškus ir gerbiamosios Premjerės vakarykštis paaiškinimas Prezidiumo posėdyje, kad derybų metu bus svarstomi tiesiog blokai klausimų, o priėjus prie kiekvieno bloko, iš karto bus derybų keliu nustatomas tam tikras mechanizmas. Tačiau derybos gali įstrigti, gali būti pertraukos, todėl pats nutarimas sustabdo labai daug aktų. Praktiškai vidaus gyvenime gali būti chaosas.

L. Šepetys. Aš pasisakau už Ministrų Tarybos parengtą nutarimo projektą [...] visų pirma dėl to, kad jį rengiant aktyviai dalyvavo (gal ir vadovavo) šiuo metu vienas iš geriausiai situaciją jaučiančių žmonių – gerbiamoji Kazimiera Prunskienė. [...] Svarbiausia, kad šiame projekte pakankamai diplomatiškai, pakankamai suktai (niekas negirdi) pažymimi tarpusavyje susiję du svarbūs dalykai: 1) Kovo 11 dienos akto neliečiamumas ir 2) mūsų suinteresuotumas derybomis.

V. P. Plečkaitis. Mums reikėtų priimti Ministrų Tarybos parengtą projektą, kuriame nurodoma, su kokiais trukdymais susiduria mūsų Vyriausybė, ir ko mes reikalaujame, kad galėtume bent elementariai egzistuoti. Manychiau, kad kiti du projektai, nors ir trumpi, ir labai painiai sudaryti, skirti ne mums, o Michailui Gorbačioviui, vykstančiam į Vašingtoną, kad jis patvirtintų visam pasauliui skleidžiamą dezinformaciją, jog Kremlius yra pasiruošęs derėtis, kad jis jau derasi, kad jokios blokados nėra.

Z. Šličytė. Mes įsipareigojome Tarybų Sąjungai, jeigu prasidės derybos, sustabdyti tam tikrus dokumentus. Bet jeigu derybos neprasidėjo, kaip galime sustabdyti? Šitokio nutarimo priėmimas rodytų, jog Lietuva pripažino, kad prasidėjo derybos. Gerbiamieji, kokie yra požymiai, kad derybos prasidėjo? Kokie požymiai? Kad vakar į Klaipėdos uostą neįleido dar trijų laivų? Tai čia yra tas požymis?

A. Šimėnas. Manau, reikia priimti tokį dokumentą, kuris visiems įrodytų, jog Lietuva padarė viską, kas nuo jos priklauso, kad derybos įvyktų. [...] Tačiau neabejojau, kad šis dokumentas, kaip jį beredaguotume, realaus efekto bent jau apčiuopiamoje ateityje neduos, ir pagrindinė mūsų problema – blokada – pasiliks. [...] Nors laiko praradome jau labai daug, tačiau bent jau nuo rytdienos reikėtų pagalvoti apie gyvybiškai svarbios TSRS įmonėms produkcijos tiekimo sustabdymą.

V. Šadreika. Mes jau antra diena šnekame, užmiršę tai, ką pasakėme gegužės 16-ąją. [...] Ten buvo pasakyta rusiškai, kad „my gotovy“ („mes pasiruošę“). [...] Mes ten buvome pasiruošę svarstyti klausimą, paskelbti pereinamąjį laikotarpį, buvome pasiruošę laikinai sustabdyti vienašališką realizavimą tų mūsų Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimų, kurie kyla iš Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo akto. [...] Taigi, priėmę pareiškimą, nesislapstykite po krūmus. Nejaugi vis dar būdami banginio pilve lauksime, kad pats banginis ateitų ten, kur mes dabar esame? Todėl paremkime Vyriausybę, galbūt patobulinkime kai kuriuos pirminio varianto žodžius (pirminio Ministrų Tarybos projekto) ir priimkime.

A. Ambrazevičius. Tie popieriniai mūsų pareiškimai nieko neišsako. Tarp šitų siūlomų nutarimų ir gegužės

16 dienos mūsų pareiškimo jokio ryšio nėra. Jeigu mes norėtume parengti nutarimą, remdamiesi gegužės 16 dienos pareiškimu, tai ir renkim. Paimkim tą formulę, kur mes „gotovy“, apvilkim nutarimo drabužiais ir tokį siūlykim. [...] Turime žmonių, kurie rengia pagrindinius mūsų dokumentus. [...] Jie rengė nepriklausomybės dokumentus, tegul dabar atidžiai panagrinėja, kokią bombą mes po ta nepriklausomybe ruošiamės pakišti.

V. Landsbergis. Čia buvo gana daug skeptiškų minčių, kad noro derėtis Kremlius neturi, bet pabandyti galima. Tai dabar mums reiktų tartis. Jeigu nutarim, kad nutarimą rengiam, tai galbūt balsuojam už jį rytoj? [...] Taip pat yra kitų dokumentų. Jau čia daug sykių minėtas toks siūlomas laiškas prezidentui Gorbačioviui, kuris, tiesą sakant, susietų šį dokumentą su gegužės 16 dienos pareiškimu, nes ryšio dabar nėra. [...] Bet laiškas prezidentui M. Gorbačioviui taip pat konstatuoja, jog mūsų iniciatyva yra nuolatinė, ir nėra pakankamo noro bendrauti ruošiant dirvą deryboms. Suprantama, kad pačiam prezidentui Gorbačioviui nėra reikalo aiškinti. Jie labai gerai tą žino. Bet toks laiškas parodytų Lietuvos poziciją – visą laiką atkakliai siekti derybų ir ieškoti priėjimo prie Kremliaus, anai pusei laikantis ultimatyvinės, negatyvios pozicijos.

Man atrodė, kad SSRS visai nesiruošia derėtis su Lietuva, o tik laukia progos kitais, daug veiksmingesniais būdais užgniaužti mūsų nepriklausomybę. Bandžiau tą įrodyti, todėl mano kalba tą dieną gal ir skyrėsi nuo kitų pasisakymų. Cituoju stenogramą:

V. Čepaitis. Norėčiau pateikti visiems vieną principinį klausimą. Ar mums reikalingos derybos su Maskva? Klausimas nėra toks absurdiškas, kaip atrodytų iš pirmo žvilgsnio. [...] Ar reikalingos derybos būtent dabar, ar reikalingos derybos tokiomis sąlygomis, kokiomis jos dabar įmanomos? [...]. Vakarai mums tvirtina, kad nuo to net priklauso M. Gorbačiovo, kuris užsienyje laikomas TSRS demokratizacijos garantu, likimas. Mums irgi svarbus M. Gorbačiovo likimas. Tačiau turbūt dar svarbesnis yra Lietuvos likimas. Šiuo metu, kai mūsų pozicijas skiria tokia praraja, mano giliu įsitikinimu, derybos su TSRS

neįmanomos. Laikas suprasti, kad dabar įmanoma tik derybų imitacija, kuri reikalingiausia tam, kad Busho–Gorbačiovo susitikime Lietuvos klausimas nežiojėtų kaip atvira žaizda, o ant tos žaizdos būtų uždėtas pleistras.

Pirmasis pareiškimo su nuolaidomis Maskvai variantas buvo svarstomas ir rytojaus dieną. Apie tai užsirašiau:

1990-05-23, trečiadienis. AT posėdis

Vėl svarstomi atsarginiai variantai, dauguma, spaudžiama Prunskienės, Ozolo, atrodo, už nutarimą.

Uoka. Gegužės 16 d. pareiškimo pilnai užtenka. Jokių kompromisų Maskvai nereikia.

Ozolas man privačiai pasakė žinąs, kad aš bandau sustabdyti priėmimą, atseit tauta ateity man neatleis už tai, kad pražudžiau nepriklausomybę, nes dabar lieka tik ginkluotis prieš rusus. Jo tarnybos dirba, todėl jis viską žino.

Kažkas paleido gandą, esą Landsbergis siūlo balsuoti už.

Prieš balsavo: Tupikas, Ambrazevičius, Povilionis, Varanauskas, Giniotas, Kolesnikovas, Karoblis, Šličytė, Gajauskas, Valionytė, Uoka, Klumbyš, Grinius, Gajauskaitė, Čepaitis.

Už: 74/15/10.

Taigi, pirmasis AT nutarimas su nuolaidomis Maskvai buvo patvirtintas. Štai pilnas, vardiniu balsavimu priimtas jo tekstas:

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, siekdama derybomis su TSR Sąjunga išspręsti kompleksą klausimų, susijusių su atstatytos nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimu, n u t a r i a:

1. Pristabdyti oficialių tarpvalstybinių derybų laikotarpiui tuos iš Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtiniais kaip derybų objektas. 2. Šis nutarimas įsigalioja prasidėjus tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSRS deryboms ir veikia šalių nustatomam derybų laikotarpiui jų patvirtinto reglamento būdu.

Liko laukti Maskvos reakcijos. Ji atėjo jau rytojaus dieną ir buvo tokia, kokios tikėjaisi:

1990-05-24, ketvirtadienis, 16.00. AT posėdis

Gorbis ką tik susitiko su Gudaičiu, Bičkausku, Medvedevu. Pasakė, kad blokada truks tol, kol neatšauksim Akto.

Tomis dienomis vizito į Maskvą buvo atvykęs Mitterand'as. Vizitui pasibaigus, Gorbačiovas kartu su juo surengė spaudos konferenciją. Į Norvegijos televizijos korespondento klausimą, kaip jis numato išspręsti konfliktą su Lietuva, Gorbačiovas, pakartojęs, kad klausimas apie išėjimą iš Sovietų Sąjungos buvo sprendžiamas naktį slaptu balsavimu, už uždary durų, vėl kalbėjo apie būtinybę grąžinti įvykių eigą į SSRS Konstitucijos vagą.

Tuo metu deputatai pokštavo, kad tuoj reikės sudaryti dvi naujas AT komisijas: Kovo 11-osios Aktui užšaldyti, o kitą – jam atšildyti. Kuluaruose buvo svarstoma, kas kokiai „komisijai“ labiau tiktų pagal pavardę. „Kovo 11-osios Aktui užšaldyti“ vėl tiko Abišalas, o be jo – Šaltenis, Šerkšnys ir Žiemelis. „Kovo 11-osios Aktui atšildyti“ – Degutis, Pečeliūnas, ministras Kūris... Buvo sudaryta ir „AT delegacija skristi į Maskvą derybų“, į ją buvo „įtraukti“ deputatai Karvelis, Sakalas, Ulba ir Varanauskas.

Mano užrašai dažniausiai yra grynai „faktiniai“ – kur kas įvyko, kas ką pasakė. Labai retai randu juose situacijos apibendrinimų, šiaip pasvarstymų. Tarp tų bendro pobūdžio pastabų ryškiai jaučiamas sutrikimas dėl nuolaidų, kurias ruošiamasi daryti:

1990-06-01, penktadienis

Konstitucijos jėga – tie keli popieriniai aktai, kurie sulauko visą imperijos galybę. Blokada daroma tam, kad būtų sunaikinta teisė. Jie nori mus įvaryti į SSRS kaip į narvą.

Buvo ir šviesių akimirų – gegužės 24-ąją Kovo 11-osios Aktą pagaliau pripažino net LR ryšių ministerija, išleidusi pirmą nepriklausomos Lietuvos pašto ženklą. Tiesa, atspausdino jį ant voko. Pašto ženkle buvo pavaizduotas Laisvės angelas. ■

Tęsinys kitame numeryje

HOLISTINIS DISIDENTO POŽIŪRIS

Leonas Krieras, pripažintas belgų architektas, urbanistas, įvairiose pasaulio šalyse įgyvendinęs daugybę architektūrinių ir urbanistinių projektų, garsus architektūros teoretikas, sakyčiau, laikytinas šiuolaikinės globalios demokratinės Vakarų visuomenės disidentu. Kad ir kaip atrodytų ironiška, tačiau liberaliosios demokratijos kultūra, kuria taip didžiuojamės, nestokoja tokių ydų, kokioms klestėti paprastai sudaro sąlygas neliberalūs, netgi totalitariniai režimai. Matydamas tai, Krieras kryptingai keitė intelektualinę savo poziciją – nuo modernizmo, kurį išpažino ankstesniu metu kūrybos tarpsniu, perėjo prie neotradicionalizmo, gerbiančio architektūros klasiką ir perimančio jos tradicijas. Kartu su gausėjančiu būriu bendraminčių, priklausančių naujojo urbanizmo sąjūdžiui, jau keletą dešimtmečių jis nuoširdžiai puoselėja paveldą, viešai abejodamas daugeliu plačiai paplitusių modernizmo estetikos dogmų ir klišių. Iškilus architektas dėl to užsitraukė dalies kolegų, pripažįstančių tik modernybės nubrėžtas stilistines ir technologines ribas, rūstybę. Vienas iš naujesnių intelektualinių išpuolių prieš Kriero pažiūras ir kūrybą – žinomo architektūros istoriko ir kritiko Josepho Rykwerto pamfletas, paskelbtas įtakingame tarptautiniame žurnale *The Architectural Review*. Į šį ne itin skoningą kolegų tekstą Krieras reagavo oriai, tame pačiame žurnale paskelbęs atvirą laišką kritikui, be kitų „nuodėmių“ kaltinusiame jį perdėtu dėmesingumu Alberto Speero kūrybai. Beje, šiemet pasirodė naujas Leono Kriero monografijos „Albertas Speeras: Architektūra“ leidimas su Jeilio universiteto Architektūros fakulteto dekanı Roberto M. Sterno įvadu (šio leidinio problematiką aptarsiu kitose publikacijose). Atsakydamas į Rykwerto

priekaištus, Krieras rašo: „Iš principo nesu prieš industrializaciją, tačiau pasisakau prieš ideologizuotą, nebūtiną ir demagogišką industrializaciją, prieš tokią industrializaciją, kuri laikoma panacėja, iškeliamą kaip politinis ir metafizinis idealas. Pasisakau prieš subjektų ir jų veiklos industrializavimą, kuris atmeta proto balsą, ištrina didžiulį meninių technologijų kiekių ir štampuoja masinę visuomenę, sudarytą iš mažaraščių, kurie yra nuo jos priklausomi, nes neturi darbo ir nesugeba išsaugoti savo autonomijos.“

Šįkart spausdiname iki šiol dar niekur neskelbtą Kriero tekstą apie archeologinės rekonstrukcijos ateitį. Manychiau, šios jo, praktiko ir teoretiko, įžvalgos ypač aktualios ir mūsų naujausių rekonstrukcijų, tarp jų – Valdovų rūmų atstatymo, kontekste. Vieša paslaptis, kad rengiant šį projektą, iš anksto, be jokios rimtesnės diskusijos nuspręsta kompleksą atstatinėti, naudojant modernias statybos medžiagas ir technologijas (nors būta ir kitų pasiūlymų). Triumfavo abejotinas estetiškas požiūris, esą atkurti „autentišką vaizdą“ nėra reikalo, pirmenybė teiktina rekonstrukcijos sąlygiškumui. Prie šios kakofonijos vėliau prisidėjo grupelės dailėtyros specialistų reikalavimas, kad bet kokia kaina būtų išsaugotas vėlyvas imperinio paveldo „inkliuzas“, vadinamasis Šliosbergo namas.

Kad ir ką manytume apie šią ir kitas pastarojo metodo rekonstrukcijas, Leono Kriero įžvalgos liudija, kad įmanomas ir kitoks – holistinis – požiūris į kultūros paveldą. Beje, galima pridurti, kad Kriero požiūriui artima ir japoniška „autentikos“ samprata, kuri lietuviškame kontekste iš viso neminama. ■

Almantas SAMALAVIČIUS

ARCHEOLOGINĖS REKONSTRUKCIJOS ATEITIS

Romos Respublikos forumas yra vienas puikiausių architektūrinių ir urbanistinių ansamblių, kokius žmonijai pavyko sukurti. Jo reputacija puikiausiai išsilaiškė netgi po to, kai jis buvo beveik visiškai sugriautas, iki šiol šis forumas yra viena labiausiai lankomų vietų žemėje. Suprantama, ne dėl to, kuo jis virto, bet dėl to, kuo jis kadaise buvo, ne dėl to, ką akys mato šiandien, bet dėl to, kas dingo iš žmonių regos lauko.

Nuo to laiko, kai forumas buvo sugriautas, tiek žinovai, tiek diletantai bandė atkurti „buvusią Romos šlovę“ – apstu piešinių, tūrinių modelių, tapybos paveikslų... Kulminacija tapo XX a. 4-ajame dešimtmetyje įsteigtas Romos civilizacijos muziejus ir puikus Gismondio sukurtas gipsinis imperinės Romos modelis.

Nepaisant žinių, susijusių su šia tematika, gausos, gidai ir leidiniai, skirti turistams, labai menkai nušviečia, ko trūksta buvusio statinio vietoje, – apie tai šykščiai pasakojama, dar šykščiau tas iliustruojama. Lankytojai, klajodami po *Campo Vacchino* griuvėsius, gauna informaciją, kuri yra net skurdesnė, negu pateikia mokykliniai vadovėliai ar populiarius skaitalus.

Lankydamasis garsiose archeologinių kasinėjimų vietose, nesu pajutęs nieko kita, išskyrus nusivylimą (tiesa, kartą atokiame pastoraliniame kraštovaizdyje visiškai atsitiktinai pats aptikau didžiulius romėniškus griuvėsius). Ėmiau svarstyti: jeigu jau aš, besąlygiškas gerbėjas, sugebu išpešti tiek nedaug iš vietovių su garsiais griuvėsiais, ką patiria tie, kurie sumoka už galimybę aplankyti išbarstytas statinių liekanas, bet jų pavidalo niekaip nesugeba suvokti, bent įsivaizduoti? Būtent šis nusivylimo jausmas per amžius buvo archeologinių rekonstrukcijų variklis, t. y. skatino stengtis pavidalą kažko, turėjusio didelę reikšmę, kokiu nors suvokiamu būdu atgauti dabar, užuot palikus šią užduotį palikuonims.

Ko gi ieškoma archeologinių kasinėjimų plotuose? Galima klausti ir kitaip: kodėl archeologai taip mažai randa to, ko taip atkakliai ieško ir kas šiaipjau būna gana gerai tvarkoma ar prižiūrima, t. y. pastatų, viešųjų erdvių, skulptūrų, urbanistinių įrenginių, puošybos? Kodėl manoma, kad griuvėsiai ir fragmentai geriau perteikia „istoriją“ negu sienos ir stogai, kambariai, erdvės, platformos ir grindiniai, kadaise sudarę fizinę aplinką viso to, kas ten tada vyko?

Konservavimo, rekonstrukcijos ir restauravimo sąvokos yra tokios pat senos kaip ir architektūra. Tradicinei architektūrai nebūdingas joks konfliktas tarp statybos ir konservavimo, priežiūros ir rekonstrukcijos principų. Tokie konfliktai ėmė kilti tik atsiradus „naujoms“ statybinėms medžiagoms. Gana nepateisinami jų padariniai yra tai, kad sintetines medžiagas imta laikyti modernesnėmis už natūralias. Prasidėjus ideologinei painiavai, statybos technologija, taikanti natūralias medžiagas, buvo klaidingai paskelbta „istoristine“, pasenusia, netekusia technologinės reikšmės. Pagaliau šias istoricistines klaidas pradėta identifikuoti ir taisyti.

Šiuolaikinis archeologijos mokslas Valadier, Violetle-Duco, Evanso, Thompsono, Becchetti'o, Krischeno fizinių ir grafinių rekonstrukcijų jau nevadina nepriimtiniomis. Atvirkščiai – jos laikomos pavyzdiniais archeologinių kasinėjimų planavimo modeliais. Neseniai baigtas *Maison Carrée* restauravimas Nimese ir *Liebfrauen Kirche* rekonstrukcija Dresdene išreiškia naują požiūrį, pagal kurį prasta chirurginė praktika, taikyta istorinių pastatų atkūrimui, paisant „modernybės“ ir Venecijos chartijos reikalavimų, pripažįstama tiesiog gėdinga.

Atsisakymas sugriuvusius istorinius pastatus rekonstruoti, remiantis techniniu ir materialiuoju jų

Romos forumas. Vizualizacijų autorius – prof. Gilbert GORSKI

integralumu, griuvėsių sakralizavimas, griuvėsių kaip griuvėsių restauravimas, griuvėsių uždengimas brangiais apsaugos skydais,

gausėjantys keisti lankytojų ir interpretacijos centrai, pusšimtį metų trukęs priverstinis milijonų „istorijos“ dalelyčių rankiojimas, katalogavimas ir saugojimas, neturint jokios politikos, kaip iš jų atkurti visumą, – šie „ideologiniai kevalai“ sparčiai praranda savo teisėtumą. Archeologų akyse amatas (*métier*) šiuo metu radikaliai atsinaujina kaip kūrybinis, o ne biurokratinis reiškinys.

Fundamentalūs rekonstrukcijos darbai, kurių ėmėsi Jamesas E. Packeris ir Gilbertas Gorskis, yra puikus naujo požiūrio į archeologiją pavyzdys. Skaitmeninės technologijos ne tik keičia atvaizdavimo lygį, leisdamos iš detalių atkurti visumą taip tiksliai, kaip iki šiol buvo net neįsivaizduojama, bet ir vėl sugrąžina archeologijos tyrinėjimų profesionalumą po ilgų taršos ir niokojimo dešimtmečių. Tai reiškia, kad didžiosios architektūros griuvėsius galėsime matyti ne vien kaip istorinius relikтус, kaip praėjusių amžių praradimus, bet ir kaip mįslingos dëlionės sandus, leidžiančius atkurti integralią visumą, nesvarbu, ar popieriuje, ar ekrane, ar *in situ*, t. y. to objekto buvimo vietoje.

Tai suteikia pagrįstų vilčių, kad ši puiki perspektyva bus suprasta ne vien kaip galimybė prikelti seniai išnykusią architektūrinę ir urbanistinę praeitį, bet ir kaip įkvepianti vizija, vieną gražią dieną leisianti iš tikrųjų rekonstruoti Romos forumą, sugrąžinant būtają jo didybę. Kad pajustume maksimalų efektą, siūlau šiuose piešiniuose įsivaizduoti žmones su šiuolaikiniais drabužiais, riedančius moderniais automobiliais. ■

KAIP ATSIRANDA „BŪTINOJI DIRVA REVOLIUCIJAI“

Kokį sąlytį su Lietuva turėjo eurazininkų sąjūdis, porevoliucinėje rusų emigracijoje XX a. 2-uju ir 3-uoju dešimtmečiais sutelkęs įvairių sričių intelektualus? Pirmiausia tokį, kad jo nariai buvo Vasilyus Sezemanas (1884–1963) ir Levas Karsavinas (1882–1952). Eurazininkai kėlė sau du pagrindinius tikslus: a) apmąstyti gilumines 1917 m. Rusijos revoliucijos priežastis; b) sukurti būsimą Rusijos ideologiją, kuri pakeistų neišvengiamai, eurazininkų įsitikinimu, žlugiančią bolševikinę marksizmo interpretaciją.¹ Visi vadinamieji „porevoliuciniai judėjimai“ laikėsi nuomonės, kad Rusijos revoliucija – negrįžtamas ir neatšaukiamas faktas, jokia intervencija iš užsienio nebesugrąžins senojo režimo. Eurazininkai irgi manė, kad bolševizmą įmanoma įveikti tik iš vidaus. Kaip parodė istorija, šiuo atžvilgiu jie buvo teisūs, tačiau klydo dėl terminų – bolševizmas žlugo ne taip greitai, o režimo griūtis XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje padariniai irgi buvo visai ne tokie, kokių kadaise tikėjosi eurazininkai, – SSRS suskilo į keliolika valstybių. Tokį scenarijų, kad politinė Eurazijos vienybė bus gerokai apardyta, jie buvo numatę, tačiau laikė jį visiškai nepageidautinu.

Šiais laikais Rusijoje eurazininkų vardą daugiausia eksploatuoja Aleksandras Duginas ir jo šalininkai. Beje, bolševizmo žlugimas ir anais laikais atrodė pri-

imtinas ne visiems – „kairysis“ eurazininkų sparnas manė, esą komunistinis režimas jau keičiasi iš esmės, o Stalino vadovaujama SSRS juda teisinga linkme. Vienas ryškiausių „kairiųjų“ buvo Karsavinas. Jau gyvendamas Lietuvoje, jis 1928–1929 m. ypač daug rašė Paryžiuje leistam „kairiųjų“ laikraščiu *Eurazija*,² kurį didžioji rusų emigracijos dalis laikė atvirai prosovietiniu. Nesutarimai tarp „dešiniųjų“ ir „kairiųjų“ eurazininkų galų gale suskaldė šį judėjimą.

Intelektualiniame rusų emigracijos kontekste eurazininkai skandalingai išsiskyrė tuo, kad bandė radikaliai perrašyti Rusijos istoriją, sutelkdami dėmesį į tris fenomenus. 1) Tradiciškai labai neigiamai vertinamą totorių-mongolų jungą jie vertino palankiai. Esą Rusijos valstybingumo ištakų reikia ieškoti ne Kijevo Rusijoje, o tose buvusios Kijevo Rusios teritorijose, kurios atsidūrė mongolų pavaldume. Kijevo Rusia buvusi provinciali Rytų Europos valstybė, o atsidūrę pasaulinio masto mongolų imperijoje rusai išmoko mongolišką *didvalstybingumo* pamoką. Taigi Rusijos valstybė – ne tiek Kijevo Rusios, kiek Čingischano sukurtos mongolų imperijos paveldėtoja. „Organiškiausias“ jos istorijos periodas, mažiausiai sudarkytas svetimos kenksmingos (pirmiausia – Vakarų) įtakos, yra XV–XVII a. Tokio požiūrio laikėsi Nikolajus Trubeckojus (1890–1938), Piotras Savickis

(1895–1968) ir Georgijus Vernadskis (1887–1973). Tačiau du labai svarbūs autoriai, beje, didžiausi *religinės-krikščioniškos* krypties atstovai (o tai, aišku, nėra atsitiktinė aplinkybė) – Georgijus Florovskis (1893–1979) ir Levas Karsavinas tam nepritarė. 2) Visi be išimties eurazininkai itin kritiškai vertino Petrą I, pradėjusį, anot jų, drastišką Rusijos „europeizaciją“, kuri sugriovė „natūralų“ istorinį procesą, ir tai lėmė, kad visuomenės „elitas“ tapo svetimas „apačioms“. Elitui europeizuojantis, plačiosios masės turėjo tenkintis sudarkytos senosios gyvenenos liekanomis. Tokia nesveika socialinė raida po Petro I reformų ir atvedusi į 1917 m. katastrofą. 3) Nors visi eurazininkai sutarė, kad revoliucija – dėsningas ir neišvengiamas Petro I veiklos padarinys, tačiau kaip vertinti revoliuciją „gėrio“ ir „blogio“ atžvilgiu, jų požiūriai išsiskyrė.

Ieškodami paralelių su Lietuvos istorija, nesunkiai įsitikinsime, kad mongoliškasis XV–XVII a. tarpsnis chronologiškai sutampa su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės periodu. Imperiniu laikotarpiu, pradėtu Petro I, Lietuva tapo Rusijos imperijos dalimi. O 1917 m. bolševikų revoliuciją ir 1918 m. Vasario 16-ąją skiria vos keli mėnesiai. Kaip šias tris Lietuvos istorijos atkarpas vertino eurazininkai?

Sąvoką *Eurazija* jie vartojo neįprastai, pasak jų, yra ne du, o trys žemynai – Europa, Azija ir tarp jų plytinti Eurazija (tą pagrįsti bandyta geografiniais, klimatologiniais, etnografiniais ir kitokiais argumentais, kurių čia nenagrinėsime). Eurazija apytikriai sutampa su buvusia Rusijos imperija ir jos teritoriją paveldėjusia SSRS. Pasak eurazininkų, pati *geografinė* Eurazijos *prigimtis* reikalauja, kad čia būtų viena valstybė. Bolševikai atkūrė buvusios Rusijos imperijos teritorinį vientisumą, o tai dar vienas įrodymas, esą Eurazija reikalauja ir *politinės vienybės*. Istoriko Vernadskio teigimu, Eurazijos valstybingumas plėtojasi cikliška: a) vieningą valstybingumą (skitų valstybę) keičia valstybių (sarmatai, gotai) sistema; b) vieningą valstybingumą (hunų imperiją) keičia valstybių (avarai, chazarai, Volgos-Kamos bulgarai, Rusia, pečenegai, polovcai) sistema; c) vieningą valstybingumą (mongolų imperiją) keičia valstybių (Aukso Orda,

Čagatajaus chanatas, Persija, Kinija) sistema, kuri savo ruožtu skyla į smulkesnes valstybes (Lietuva, Maskva, Kazanė, kirgizai, uzbekai, mongolai); d) vieningas valstybingumas (Rusijos imperija – SSRS).³

Dabartinis laikotarpis, rašė Vernadskis 1927 m., yra pats palankiausias euraziniam valstybingumui. Vis dėlto XX a. paskutiniajame dešimtmetyje tas valstybingumas jei ir ne visiškai, tai bent jau iš dalies žlugo. Taikant Vernadskio schemą, dabartinė Eurazijos padėtis atrodo gana dviprasmiška. Iš principo yra dvi galimybės – dar didesnė eurazinės erdvės fragmentacija arba jos integracija (tuo ypač suinteresuota Rusija). Bet šiuolaikinė geopolitika nėra šio straipsnio tema.

Pagal Vernadskį, LDK priskiriama „valstybių sistemos“ laikotarpiui, įsiterpusiam tarp dviejų vieningo eurazinio valstybingumo periodų – mongolų imperijos ir Rusijos imperijos (SSRS). Lietuvos valstybė laikoma Maskvos valstybės konkurente dėl dominavimo Eurazijoje. Šiuo atžvilgiu ypač reikšmingi du mūšiai su mongolais, vieną iš jų Lietuva laimėjo, kitą pralaimėjo. Ldk Algirdo pergalė prie Mėlynųjų vandenų 1362 m. lėmė, kad Kijevas ir dideli buvusios Kijevo Rusios plotai ilgam atiteko LDK (po Liublino unijos juos perėmė Lenkija). Tai buvusi labai rimta Lietuvos „paraiška“ dalyvauti varžybose dėl Eurazijos suvienijimo, silpstant politinei ir karinei mongolų galiai. Kaip reikėtų mongolus, Maskvą ir Lietuvą apibūdinti, maštant „Vakarų“ ir „Rytų“ kategorijomis? Akivaizdu, kad mongolai ir Maskva priskirtini „Rytams“. Lietuva 1362 m. dar nėra „Vakarai“ tikraja to žodžio prasme, bet netrukus – įvykus „lotyniškam“ Vytauto ir Jogailos krikštui – jais taps. Todėl 1399 m. Vytauto veda mi „Vakarai“ prie Vorsklos upės susitiks su Edigėjaus mongolais, atstovaujanciais „Rytams“. Šio mūšio svarbą Vernadskis apibrėžia taip: „1380 m. Kulikovo lauke Maskva pirmą kartą atvirai stojo prieš Sarajų [Aukso Ordos sostinė – A. M.] ir atsilaikė. Ar būtų ji tais metais be mongolų pagalbos atsilaikiusi prieš Lietuvą, anaip tol nėra aišku. Stiprus Lietuvos kunigaikštis Vytautas plėtė savo valdas vis toliau į Rytus. Didelis klausimas, kuo viskas būtų pasibaigę be Sarajaus įsikišimo: ar rusų

valstybingumo centras būtų įsitvirtinęs stačiatikiškoje Maskvoje, ar pusiau lenkiškame Vilniuje? Sarajus išsprendė reikalą. 1399 m. prie Vorsklos upės Edigėjus sutriuškino Vytauto kariuomenę. Po šio baisaus pralaimėjimo Lietuva ilgai negalėjo atsigausti, o lotyniškumo spaudimas Rytams buvo palaužtas. Istorinė mūšio prie Vorsklos reikšmė prilygsta po trijų amžių ten pat įvykusiam Poltavos mūšiui. 1399 m. mūšis prie Vorsklos – vienas didžiausių įvykių Rusijos istorijoje, nors rytų rusų pulkai jame apskritai nedalyvavo, o vakarų rusai kovėsi Vytauto pusėje. Sarajaus sėkme istoriškai pasinaudojo Maskva.⁴

Vienas iš eurazininkų judėjimo steigėjų, Piotras Savickis, kurį Duginas vadina „rusų geopolitikos pradininku“⁵ rašė, esą Vorsklos mūšis „pašalino Lietuvą iš kandidatų imtis Eurazijos vienytojos vaidmens“. XV a. antroje pusėje vienyti Euraziją pradėjo Maskvos valstybė, bandžiusi vieną po kitos surinkti „Čingischano paveldo“ dalis: „Kitaip tariant, Maskva pasirodė esanti tinkama būti eurazinės valstybinės sistemos vienijimo centru. Lietuva ir Lenkija tokiu centru netapo. Čia išryškėja dviejų istorinių pasaulių riba. Vienas remiasi sudėtingu *bizantiškų* ir *mongoliškų* tradicijų deriniu, kurį vis labiau perdirba rusiškasis pradai; kitas remiasi *lotyniškuoju* pradai. Tai pirmas apytikslis Europos ir Eurazijos, kaip ypatingų *istorinių pasaulių*, apibrėžimas.“⁶

Eurazininkai ypač akcentavo katalikybės („lotyniškumo“) ir stačiatikybės priešpriešą. Daugumai iškilų religinės filosofinės rusų minties atstovų, tokiems kaip Nikolajus Berdiajevas, Sergejus Bulgakovas, Semionas Frankas ir kiti, tai buvo visiškai nepriimtina. O Trubeckojus, Savickis, Vernadskis įrodinėjo, esą katalikybė tiesiog organiškai nedera su rusiškumu (tiesa, Florovskio ir Karsavino pozicija šiuo klausimu nebuvo tokia kategoriška). Pasak eurazininkų, tai liudija rusų kultūros likimas jungtinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje. Antai Savickis rašo, kad Abiejų Tautų Respublikoje, „rusų genties kultūra (priešingai negu mongolų jungo laikais) galų gale beveik išnyko nuo istorinio gyvenimo paviršiaus“, o 1791 m. konstitucija (Lietuvoje vertinama irgi, beje, gana prieštarinai),

panaikinusi LDK valstybingumo likučius, įtvirtino vien tik lenkišką valstybingumą. Išvada: „Rusiškumas pasirodė nesuderinamas su lotyniškumu, o lotyniškumas savo ruožtu pasirodė nesuderinamas su eurazinio pasaulio vienytojo vaidmeniu.“⁷

Vis dėlto galutinai Euraziją suvienijo ne Maskvos valstybė, o Petro I sukurta Rusijos imperija. (Imperinį laikotarpį eurazininkai kartais vadina „Peterburgo Rusija“, pabrėždami, kaip smarkiai šis valstybingumo istorijos tarpsnis skiriasi nuo „Maskvos Rusios“ periodo.) Imperijos dalimi tapo ir tos teritorijos, kurias eurazininkai laikė vakariniais Eurazijos žemyno pakraščiais, t. y. rytinė Baltijos jūros pakrantė, visa buvusios LDK teritorija, rytinė Lenkijos dalis (arba Ukraina). Petro I sukurtoji imperija, viena vertus, *politiškai* įformino *geografinę* Eurazijos vienybę, antra vertus, įtraukė keletą sričių, kurios istoriškai rėmėsi *lotyniškuoju* pradai. Lietuva, praradusi politinio subjekto statusą ir tapusi „Šiaurės Vakarų kraštu“, eurazininkų nedomino. Vis dėlto lietuvių tautai skaudžios patirties, kai buvo uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis, kontekste reikėtų priminti, kad imperinę „pakraščių rusifikavimo“ politiką eurazininkai vertino griežtai neigiamai, beje, tokią politiką laikydami ne rusų politinės tradicijos dalimi, o „mada“, importuota į Rusiją iš Vakarų: „Vergiškai sekdami vakarietiškomis praktikomis, kai kurie rusų „nacionalistai“ reikalavo „rusifikacijos“, reiškusios perėjimo į stačiatikybę skatinimą, prievartinį rusų kalbos diegimą, vietinių geografinių pavadinimų keitimą dažniausiai nevykusiais rusiškais. Visa tai buvo daroma tik todėl, kad taip, matote, elgiasi vokiečiai, o vokiečiai – kultūringa tauta.“⁸

Eurazininkų manymu, Eurazija – tai tam tikra antivakarietiškai orientuota sistema, grindžiama geografinė, politinė, kultūrinė ir ekonomine harmonija. Kad Petro I sukurtoji imperija neužtikrino tos harmonijos, parodė spalio revoliucija. Būtent po jos Lietuva vėl tapo politiniu subjektu. Šis faktas neliko eurazininkų nepastebėtas.

Tiesą sakant, gana neoriginaliai agituodami už imperializmą, jie niekuo nesiskiria nuo daugumos

rusų emigrantų. Antai Trubeckojus laiške Romanui Jakobsonui (1896–1982) – kalbininkui, semiotikui, kultūrologui, vienam iš pagrindinių struktūralizmo atstovų, 1921 m. kovo mėnesį rašė: „Nacionalinis apsisprendimas, kaip jį supranta buvęs prezidentas Wilsonas ir visokie nepriklausomybininkai (*самостийники*) – gruzinai, estai, latviai ir kiti, yra tipišką netikro nacionalizmo pavyzdys.“⁹ Čia nesigilinsime, kas, pagal Trubeckojų, yra „tikras“, o kas „netikras“ nacionalizmas. Svarbu atkreipti dėmesį, kad estai ir latviai minimi kartu su gruziniais, nedarant tarp jų didelio skirtumo. Savickis kalbėjo dar aiškiau. Laiške Piotru Struvei (1870–1944) – filosofui, ekonomistui, istorikui, visuomenės veikėjui, generolo Piotro Vrangelio vyriausybės užsienio reikalų ministru, 1921 m. lapkričio mėnesį jis rašė: „Iki 1921 m. vidurio bolševikai iš tikrųjų „surinko“ Rusiją. Nesuvienyta liko ne daugiau kaip 1/10 buvusios imperijos teritorijos. [...] Jeigu dabartinė padėtis išliktų patvari, reikėtų pašalinti tik keletą detalių, tokių kaip, pavyzdžiui, „Pabaltijo sagos“ (*прибалтийские пуговицы*).“¹⁰

Geopolitinė situacija regione tuo metu buvo dar labai neaiški. Ką tik baigėsi Sovietų Rusijos ir Lenkijos karas. Iš Lietuvai svarbių aktualijų paminėtinas Klaipėdos prijungimas 1923 m. pradžioje ir prarastas Vilnius. Tačiau bėgo metai, o Pabaltijo „sagos“ sėkmingai gyvavo ir sulaukė tarptautinio pripažinimo, skirtingai negu Užkaukazės valstybės (tarp jų Gruzija), 1921 m. pradžioje palaužtos bolševikų. Trubeckojus 1925 m. savo brošiūroje „Čingischano paveldas“ šį faktą aiškino taip: „Pakanka vieno žvilgsnio į istorinį žemėlapi, kad įsitikintum – beveik visa šiuolaikinės SSRS teritorija kadaise buvo didžiojo Čingischano įkurtos mongolų imperijos dalis. Kai kurios buvusios Rusijos imperijos dalys, prijungtos po Petro I – Suomija, Lenkija, Baltijos provincijos – į Čingischano monarchiją neįėjo, bet jos nuo Rusijos ir atkritę, nes natūralaus istorinio valstybinio ryšio su Rusija neturėjo.“¹¹

Savickis 1927 m. rašė: „Vadinasi, Lenkija ir Lietuva, kurių istorinis gyvenimas remiasi lotyniškuoju pradū, priklauso ne euraziniam, o europiniam istori-

niam pasauliui.“¹² Kitaip tariant, Lietuva, kaip ir visa Baltijos jūros rytinė pakrantė, buvo ta vieta, kurioje Eurazijos tapatybę apibrėžiantys principai – geografinis ir kultūrinis – kėlė konfliktą, kurį vertė spręsti, reikalaujami, jeigu galima taip sakyti, vienokios ar kitokios „aukos“. Viena vertus, Rytų Pabaltijo įtraukimas į vieningą politinę Eurazijos erdvę lėmė, kad geografinės „žemyno“ ribos kartu tapo ir politinėmis ribomis (Rusijos imperija). Antra vertus, Rytų Pabaltijui atsiskyrus nuo politinio Eurazijos darinio (po spalio revoliucijos), atsirado takoskyra tarp istorinių arealų – lotyniško ir bizantiško/mongoliško. Ši dvi-prasmybė atsispindėjo kai kurių eurazininkų veikaluose. Bet koku atveju požiūris į prarastą „lotynišką“ Pabaltijį ir į politinėje eurazinėje sistemoje išlikusius, pavyzdžiui, Kaukazą su Užkaukaze, buvo skirtingas. Rytinė Baltijos jūros pakrantė, eurazininkų įsitikinimu, buvo dviejų seniai susiformavusių kultūrinių istorinių pasaulių sąlyčio vieta, geografiškai priklausanti Eurazijos kontinentui, kultūriškai – Europai, o politiškai laikytina „pilkąja zona“: „Pabaltijo valstybiniai dariniai patiria dvigubą spaudimą – iš europinės sistemos ir iš eurazinės sistemos (Rusijos) pusės.“¹³ O Kaukazą – Gruziją, Armėniją, Azerbaidžaną, jau nekalbant apie Šiaurės Kaukazą, – visi eurazininkai laikė *nekvestionuojama* geopolitine Eurazijos dalimi.

Karsavinas prisijungė prie eurazininkų 1925 m., o pasitraukė 1929 m., judėjimui suskilus. Man nėra žinoma, koks tada buvo jo požiūris į Lietuvą, nes eurazininkų leidiniuose filosofas apie tai neužsimena, tačiau vėliau „Europos kultūros istorijoje“ (5 t. 1931–1937) jis rašė, kad lotyniškas Lietuvos krikštas reiškė tapsmą „Vakarų katalikiškos kultūros valstybe“.¹⁴ Vis dėlto pritarčiau Gintauto Mažeikio teiginiui: „Karsavinas Lietuvą traktavo kaip nepakankamai savo Eurazijos tapatybę supratusią, mažai ją išreiškusią tautą.“¹⁵ Antai aiškindamasis, kas yra „rusų tauta“, jis klausė: „Ar į jos sąvoką įeina lenkai, latviai, lietuviai ir kiti „kitataučiai“? Juk tai ne stačiatikybės istorinis arealas! Ir vis dėlto, pasak Karsavino, šios tautybės (*народности*), tarp jų net lenkai (!), „kiekviena savaip turi išskleisti rusišką idėją“.¹⁶ Judėjimo

pradininkui Trubeckojui toks požiūris turėjo atrodyti mažų mažiausiai nekorektiškas (jam sąvokos „Rusija“ ir „katalikybė“ buvo tokios nesuderinamos, viena kitą neigiančios, kad jis visai neapgailėstavo dėl didžiosios dalies teritorinių Rusijos netekčių po Pirmojo pasaulinio karo, po revoliucijos – juk dauguma atsiskyrusių teritorijų istoriškai nepriklausė krikščioniškiems Rytams, *ergo* nebuvo Rusija, nors geografiškai ir sudarė Eurazijos kontinento Šiaurės Vakarų pakraštį).

Žvelgiant iš Lietuvos valstybingumo perspektyvos, Karsavino poziciją sunku vertinti vienareikšmiškai. Kultūriniam dialogui neabejotinai atviresnė Karsavino visavienybės filosofija, kuriai svetima europofobija ir lotynofobija (antikatalikiškumas), pasirodo, turi didesnę „imperinę potenciją“, bent jau Pabaltijo atžvilgiu, už Trubeckojaus koncepciją, kultūriškai „lotyniško“ Pabaltijo nepriskyrusią euraziniam Rusijos arealui.

Aaronas Šteinbergas (1891–1975) – filosofas, vienuomenės veikėjas, ne kartą aplankęs Karsaviną Kaune, perteikia tokį jų dviejų pokalbio fragmentą: „Supraskite gi, – atsakė man Levas Platonovičius, – tai, aišku, ne valstybė. Mano giliu įsitikinimu, tai vienas iš mažų istorinių nesusipratimų. Iš esmės Lietuva turi būti glaudžiai surišta su Rusija, nepaisant dabartinio pastarosios režimo. Lietuvių kalba turi praturtinti rusų kalbą sanskrito elementu. Nors lietuviai yra katalikai, jie skiriasi nuo lenkų katalikų, – tai kitokie katalikai. Būtų neblogai, jeigu nuosaiki, platesnes užduotis gerai suvokianti katalikybė Rusijoje rastų savo vietą.“ – „Ar jūs tą patį sakote ir savo geriems bičiuliams lietuviams?“ – „Gink Dieve, ne. Jie palaikytų mane kone koku nors užsienio agentu.“¹⁷

Šiuose žodžiuose visiškai teisėtai galima įžvelgti imperinio mąstymo apraiškas. Vis dėlto faktas, kad, atmetęs pasiūlymą dėstyti Oksforde, Karsavinas sutiko profesoriauti provincialiaame Kaune, be to, skubėjo mokytis lietuvių kalbos ir net savo *opus magnum* – „Europos kultūros istoriją“ parašė lietuviškai, nors tai reiškė daug mažesnę šio fundamentalaus veikalo paplitimą, liudija: mąstytojo santykis su Lietuva buvo daug subtilesnis, intymesnis, neišsemiamas

trivialiomis „metropolijos“ ir „kolonijos“ kategorijomis. Šteinbergo liudijimu, Karsavinas lietuvių kalbos mokėsi pas jauną mokslininką, lietuvių valstietės sūnų. Kai paklausdavo, kaip išversti į lietuvių kalbą kokį nors sudėtingą rusišką posakį, šis atsakydavo, kad pasitars su mama, – kaip ji pasakys, taip ir bus teisinga. „Tik pagalvokite, – žavėjosi Karsavinas, – kokia laiminga tauta, kurios mokslų akademija yra valstietė motina. Net pavydas ima.“¹⁸ Šteinbergo užrašyti Karsavino samprotavimai apie lietuvius (lietuviai katalikai „skiriasi nuo lenkų katalikų“) ir lietuviškumą („mokslų akademija yra valstietė motina“) rodo mokslininko simpatijas Lietuvai. Matyt, apsisprendimą susieti savo likimą su Kaunu lėmė ne vien geografinis Rusijos artumas (iš jos filosofas 1922 m. ne savo noru pasitraukė, į ją, galima sakyti, „savo noru“ grįžo, nes 1944 m. atsisakęs bėgti į Vakarų, 1949 m. buvo suimtas ir įkalintas Abezės lageryje). Greičiausiai Lietuva Karsavinui atrodė patraukli tuo, kad lietuvių tauta XX a. pradžioje tam tikru atžvilgiu atsisakė „senojo valdančiojo sluoksniu“ – polonizuotos aristokratijos ir, puoselėdama iš esmės naują nacionalinės valstybės ir nacionalinės kultūros projektą, įvykdė kultūrinę revoliuciją, vietoj nutautėjusio elito iškėlusį naują „valdantįjį sluoksnį“, „organiškai“ kilusį iš valstietijos – tos tikrosios „mokslų akademijos“.

Lietuvių kalbą jau įvaldęs Karsavinas 1929 m. *Vaire* rašė: „Normaliomis sąlygomis valdantysis sluoksnis esti organiškai susijęs su gyventojų mase. Jis iš jos išauga ir pasipildo, su ja įvairiai santykiauja ir kaip tik dėl to esti jos valios ir sąmonės centras. Tokis sąryšis esti kiekvienoje tebesveikoje valstybėje: tiek pat despotijoje, kiek demokratiškoje respublikoje. [...] Tačiau kad ir kokia būna valstybės valdymo lytis, galų gale gyventojų masės ir valdančiojo sluoksniu jungiamas ryšys trūksta, tiktai vienos santvarkos valstybėje tatai įvyksta greičiau, kitos – lėčiau. Valdantysis luomas užsidaro savyje ir atsiskiria. Kurį laiką iš inercijos jis dar tebelaikomas „tautiniu“, tautinės savijautos ir valios reiškėju. Bet juo toliau, juo ryškiau jis ima gyventi tiktai savo reikalais ir idealais, denacionalizuojasi (nutausta) ir galų gale nustoja vykdamas

savo uždavinį ir ima veikti tautos idealams priešinga kryptimi. [...] Panašūs nenormalūs valdančiojo luomo ir gyventojų masės (tautos) santykiai kartais gali trukti labai ilgai. Bet savaime suprantama, kad išsigimstąs valdantysis luomas tautos būčiai pavojingu metu neatsakys savo padėties aukštumui. Visiems kris į akis jojo tautos uždavinių nesupratimas, jojo bevališkumas. Jo atitrūkimas nuo tautos buvo jo suirimo pradžia. Dabar šis irimas darosi matomas. Valdantysis sluoksnis randasi ne tik tai jau nebepopuliarus tautoje ir nesutinka, net kovoja su ja: jis ir iš vidaus yra, skyla į kovojančias jau vyriausybę ir „visuomenę“, o vyriausybė ir juo labiau visuomenė skyla į tarpusavy nesutariančias sroves, partijas, grupes. Taip atsiranda būtinoji dirva revoliucijai. Lyties atžvilgiu revoliuciškasis vyksmas kaip tik ir yra tai, kad *senasis denacionalizavęsis (nutautęs) ir atitrūkęs nuo tautos valdantysis sluoksnis žūva savaime suirdamas, o į jo vietą iš tautos organiškai gema naujas valdančiųjų sluoksnis.*¹⁹

Taigi Karsavinas, vienas iš didžiųjų rusų emigracijos mąstytojų, ilgai dėjęs viltis į sovietinį eksperimentą ir porevoliucinę Rusijos kultūrą, negailėdamas jėgų įsitraukė į naujosios Lietuvos kultūrinį procesą.

Post Scriptum

2003 ir 2004 m. šio teksto autoriui teko garbė dalyvauti *Kultūros barų* konkurse „Kintanti Lietuva kintančioje Europoje“. Turiu prisipažinti, kad šiandien mūsų šalies padėtį vertinu daug pesimistiškiau negu prieš dešimtmetį. Jokiu būdu neteigdamas, esą situacija beviltiška, vis dėlto pripažįstu, kad Kovo 11-osios akto signataro Romualdo Ozolo žodžiuose yra pavojingai daug tiesos: „Jose, tose mūsų nesibaigiančiose reformose, visiškai atitinkančiose globalizacinio kapitalo interesus, išsikvėpė visi mūsų „dainuojančios revoliucijos“ idealai, ir visuomenė iš tautos tapo viena su kita kovojančiomis grupuotėmis.“²⁰

Antinacionalinis po Kovo 11-osios vykdytų ir iki šiol tebevykdomų „reformų“ pobūdis akivaizdus. Gilėja praraja, skirianti vis besitraukiančią tautą ir „re-

formas“ vykdančią „valdantįjį sluoksnį“. Ši praraja yra tokia pat gili, kaip ir atotrūkis tarp Mykolo Krupavičiaus reformos ir neoliberalaus nūdienos „reformatorių“ kurso. Karsavino citata iš straipsnio, paskelbto *Vaire*, dabarties Lietuvai yra labai aktuali. ■

- 1 Išsamiau apie eurazininkus ir L. Karsavino vaidmenį šio sąjūdžio idėjinėje istorijoje *Kultūros baruose* esu rašęs 2007, nr. 9 (515), nr. 10 (516) ir 2009, nr. 2 (531).
- 2 A. Martinkus, „Lietuviškasis Levo Karsavino veiklos „eurazininkų“ sąjūdyje periodas“, *Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, nr. 4, p. 19–25.
- 3 Г. Вернадский, *Начертание русской истории*, 1927, Прага, Евраз. кн. изд-во, с. 16.
- 4 Г. Вернадский, „Монгольское иго в русской истории“, *Наш современник*, 1992, nr. 3, с. 162.
- 5 А. Дугин, „О евразийстве“ in П. Савицкий, *Континент Евразия*, 1997, Москва, Аграф, с. 10.
- 6 П. Савицкий, *Континент Евразия*, 1997, Москва, Аграф, с. 307.
- 7 Ten pat, p. 309.
- 8 Н. Трубецкой, *Наследие Чингисхана*, 1999, Москва, Аграф, с. 116.
- 9 Из писем Н. С. Трубецкого к Р. О. Якобсону о проблемах евразийства, *Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 9, Филология*, 1992, nr. 1, с. 61.
- 10 П. Савицкий, op. cit., с. 274.
- 11 Н. Трубецкой, op. cit., с. 225.
- 12 П. Савицкий, op. cit., с. 327.
- 13 К. Чхеидзе, „Лига наций и государства-материки“, *Евразийская хроника*, 1927, nr. 8, с. 34.
- 14 L. Karsavinas, *Europos kultūros istorija*, t. V, kn. 1, 1998, Vilnius, Vaga, p. 84.
- 15 G. Mažeikis, „L. Karsavino istoriosofinis mesianizmas ir Eurazijos idėja“, *Problemos*, 2008, nr. 73, p. 37.
- 16 Л. Карсавин, „О сущности православия“, *Проблемы русского религиозного сознания*, 1924, Берлин, УМКА PRESS, с. 161–163.
- 17 А. Штейнберг, „Лев Платонович Карсавин“ in Л. Карсавин, *Малые сочинения*, 1994, С.-Петербург, Алетейа, с. 493–494.
- 18 Ten pat.
- 19 1929 m. žurnale *Vairas* (nr. 1, p. 27–38) išspausdintas Karsavino straipsnis „Prie rusų revoliucijos pažinimo“ iš esmės yra sutrumpintas jo teksto „Revoliucijos fenomenologija“ variantas (*Евразийский временник*, кн. 5, 1927, Париж, с. 28–74).
- 20 R. Ozolas, Antroji Lietuvos Respublika jau istorija, <http://www.sarmatas.lt/03/antroji-lietuvos-respublika-istorija/>.

Viktorija DAUJOTYTĖ-PAKERIENĖ

MIKALOJAUS KONSTANTINO ČIURLIONIO LAIKAS

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Jo laikas ir mūsų laikas. Sud. G. Daunoravičienė, R. Povilionienė. – Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2013. – 688 [1] p.: iliustr. M. K. Čiurlionio muzikos kūrinių rodyklė, M. K. Čiurlionio dailės kūrinių rodyklė, asmenvardžių rodyklė, M. K. Čiurlionio muzikos ir dailės kūrinių katalogas, priedas – 2 kompaktinės plokštelės. ISBN 978-609-8071-11-5

Žmogaus pasaulyje nėra amžinesnės temos nei laikas. Didelio tomo, skirto Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mirties šimtmečiui, sudarytojai laiką pasirinko išeities tašku: „Jo laikas ir mūsų laikas“. Mūsų laikas turėtų būti vadinamas esamuoju, dabar esančiu. Bet šv. Augustinas savo „Išpažinimuose“ įspėja: „*Esamuoju gali būti vadinamas tik trumpiausias laiko momentas, kurio negalima dalyti į jokiais dalis. Tačiau jis taip greitai pralekia iš ateities į praeitį, kad neužtrunka nė akimirkos. Jei užtrunka, tai dalijamas į praeitį ir ateitį. Dabartis neturi jokios trukmės.*“¹ Laikas, kuriuo Čiurlionio tomas dalijasi ir su mumis, skaitančiais, nesulaikomai srūva ir tolsta nuo mūsų. O Mikalojaus Konstantino laikas yra įgijęs amžinybės, amžinojo laiko statusą, jį girdime, jei girdime, muzikoje. Ačiū už CD su rinktiniais Čiurlionio muzikos atlikėjais, yra sukrečiančių momentų iš laikų sutapimo, gal labiausiai preliuduose: likimo dūžiai – tų pačių ar bent labai artimų tonų anuomet, dabar ir ateityje, amžinas dabar. Amžinas laikas ir iš Čiurlionio paveikslų, kuriuose didžiąja sutartimi veikia akis ir dvasia

pagal fenomenologinę Maurice'o Merleau-Ponty jungtį. Ramybės, tylos, vilties akys – nekintančios ir nesikeičiančios, nesvarbu, kas ir kaip keistusi pasaulyje.

Sutelktinio tomo apie Čiurlionį paradoksas – begalinė, vis naujai, vis kitomis spalvomis ir garsais atsiskleidžianti, gyvybingai pulsuojanti Čiurlionio amžinybė regima tarsi iš paskutinio ir kartu aukščiausio taško, mirties šimtmetis atrodo lyg kokia riba, nuo kurios galima žvelgti į jo ir į mūsų laiką. Mūsų laikui pastangų nereikia – mūsų laikas mumyse tol, kol esame. Žmogaus gyvenimas išsprendžia laiko problemą: esame, ir tai yra mūsų laikas, esame, kol esame. Ir neįmanoma būtinybės žinoti, kas yra laikas, kol prie jo mūsų nesustabdo menas, filosofija.

Čiurlionis – ne tik genialus kūrėjas. Čiurlionis – iš tiesų neaprepiamas reiškiny, kūrybos ir tų reikšmių, kurias jis reprezentavo kaip asmuo, jungdamas savo paties unikalią patirtį, gamtos refleksijas, įsimąstymus, tai, kas apibūdinama kaip laiko dvasia, amžinai moderni ir amžinai konservatyvi. Bandoma šį reiškinį aprėpti, aprašyti, apimti, taikant skirtingas teorijas, metodus, kalbas, sutelkiant iš

tiesų didelį tyrėjų būrį, daugiau kaip trisdešimt dailėtyrininkų, filosofų, muzikologų, kultūrologų iš Lietuvos ir pasaulio. Tai neabjotainai iki šiol didžiausia mokslinių pajėgų sutelktis, 2011 m. rugsėjo mėnesio tarptautinės mokslinės konferencijos rezultatas. Tomo sudarytojos Gražina Daunoravičienė ir Rima Povilionienė nusipelno pagarbos ir padėkos žodžių. Koks didelis darbas sudaryti šitokį tomą, rodo ne tik publikacijos, bet ir baigiamieji puslapiai – rodyklės, priedai, Čiurlionio muzikos ir dailės kūrinių katalogai. Iš esmės dvikalbis leidinys gali teikti įvairiopo informacijos esamiems ir būsimiems Čiurlionio tyrinėtojams. Įdomu skaityti, jausti, kaip Čiurlionio kūrybos supratimas, interpretacijos yra persmelkti Vytauto Landsbergio, dažniausiai cituojamo ir minimo vardo. Apgailestautina, kad knygą uždarantys „Čiurlionio kūrybos tyrimai“ skelbiami tik anglų kalba.

Be abejo, tokie tomai pirmiausia skiriami specialistams – muzikos ir dailės žinovams. Yra tokių specialiųjų ir specifinių problemų, į kurias neįsigilinsi, kad ir kaip norėtum. Džiaukimės, kad meno, ypač tokio gilaus ir savito menininko kaip Čiurlionis, tyrimai yra specialistų rankose. Sutikime – profanų „įnašas“ į čiurlionianą, deja, nemenkas. Ir pastangos užkirsti tam kelią iš tiesų svarbios. Tai, žinoma, nereiškia, kad negalėtume kiekvienas turėti savo takelio.

Mano žvilgsnis į Čiurlionį lyg tarpinis, iš bendresnių kultūros pozicijų, labiau matant patį reiškinį, išskirtinį jo universalumą negu specifinius pasireiškimus. Ką šiuo žvilgsniu žvelgdama akcentuočiau didžiajame Čiurlionio tyrimų tome? Pirmiausia – sudarytojų „Pratarmėj“ iškeltą Čiurlionio meno universalumo, bet ir tautinio bei prigimtinio savitumo klausimą, kuris išnyra ne viename pranešime. Galima mąstyti, kad vis aktualiau skambės tai, ką pastebėjo (jau pirmosiose dailės parodose) patys lietuviai ir ką autoritetingai pažymėjo Romainas Rolland'as: suimti Lietuvos prigimtinės, didžiąja dalimi žemdirbiškos kultūros pradus, juos tarsi peršviesti atskira kūrybos energija ir atverti pasauliui, nieko, kas sava neprarandant.

Įdomus Jūratės Trilupaitienės straipsnis apie asmenybės paradigmą – remdamasi nauja medžiaga ir savitai ją interpretuodama, autorė atskleidžia, kaip Lietuvos ir Lenkijos visuomenės veikėjai vertino lietuvių tautinį atgimimą. Ne-

abejotina, kad vilnietiškas Čiurlionio laikotarpis sietinas su tautiniu atgimimu. Šiame kontekste matomi saitai su lietuvių pirmine kūryba, su kūrėjais, su kompozitorium Juozu Gruodžiu (Algirdo Jono Ambrazo straipsnis). Lietuvių ir lenkų tyrėjai tikslina sąryšius su Chopinu, bendrasis romantizmo laukas taip pat konkretėja. Svarbios, tikrai aiškesnės darosi sąsajos su Aleksandru Skriabinu, mažiau aptariamas trečias narys – Jurgis Baltrušaitis. Gilinama recepcija – vertinimai, atlikimai, skelbiama nemažai senų nuotraukų, jų yra tikrai išpūdingų, ypač viena paskutiniųjų, o gal ir paskutinė, Druskininkuose su nėščia Sofija.

Nuolat grįžtama prie meninės vaizduotės transformacijos būdų. Dažniau pirmenybė teikiama muzikinei vaizduotei, bet teisesni yra tie tyrėjai, kurie mato pirmą, nediferencijuotą Čiurlionio vaizduotės lauką, kitokios, unikalios asmenybės lauką. Naujuosiuose tyrinėjimuose daugiau Čiurlionio slaptojo pasaulio ženklų – Gražina Daunoravičienė savo tikrai išpūdingoje studijoje atkreipia dėmesį į modernistinę aiškiaregystę (suprantama, aiškiaregystė, jeigu jau ją išskiriame, nebepriima jokių epitetų), tiksliai ir tikslingai kalba apie *muzikinius palindromus*; greičiausiai – ne tik muzikinius, grįžimas, grįžtamasis judesys, pradedamas iš galo, nuostaba, kad matyti, girdėti tas pats, kas ir einant nuo pradžių. Laikas, ar jis tikrai teka į priekį, o gal atgal, – taip amžiaus pradžioje mąstyta Igno Šeinaus. Palindromas, bet ir *parataksė*, linijų, plokštumų gretumas, išsidėstymas greta. Dėmesys kriptografams ir kriptogramoms, pamatiniam sielos gyvenimo slaptumui. Pastanga sumažinti dailėcentristinį Čiurlionio suvokimą, labiau akcentuojant muziką. Muzikinis Čiurlionio raštas, rankraščiai, paraštės, gražiai vizualizuojami, knygoje išpūdingai veikia kaip antraraštis, o gal ir pirmaraštis. Bendrieji rankraščių tyrimai ir rašysenos ekspertizės (Julijos Pauliukėnaitės straipsnis). Įdomūs Čiurlionio autografo ir dedikacijos tyrimai (Rimos Povilionienės straipsnis) ir aiški riba – neperskaitysime, niekad neperskaitysime tų ženklų, kuriais išrašytas *Finale* bokštas „Pavasario sonatoje“. Bet aiškiai perskaitome – paslaptis yra, ir Čiurlionis rodo ją, veda jos linkui. Svarbu, kad grįžtama prie tautinės problematikos, naujai pažvelgiama į santykį su lietuvių liaudies dainomis (Rimanto Astrausko straipsnis). Svarbi vieta tenka įžymiojo muzikos semiotiko Eero Tarasti'o

straipsniui „Čiurlionis egzistencinės semiotikos šviesoje“, taip, egzistencinis priedas prie semiotinio Prado atrodo būtinas, kad nepasitikėtume tiesiaiege mintimi, esą Čiurlionio kūryba yra viliojantis semiotinės analizės išbandymas. Čiurlionis renkasi metodus, ne metodus Čiurlionių. Absoliučiai teisinga Tarastiū mintis, kad Čiurlionis priklauso sunkiai suvokiamų, paslaptinių kompozitorių kategorijai. Taip, tai paslaptinis kūrėjas.

Atskirai įdomus Wiesnos Mond-Kozłowskos straipsnis, fenomenologiniais principais tiriantis Čiurlionio muzikos vaizdingumą ir tapybos muzikalumą, – man tai atrodo itin vaisingas kelias. Iš jaunesnių Čiurlionio tyrinėtojų atkreipiau dėmesį į Salomėjos Jastrumskytės straipsnį apie Čiurlionio tapybos plastinę sistemą ir į Nidos Gaidauskienės straipsnį apie Čiurlionių „Nebaigtąją“, aptariančią operos „Jūratė“ projektą – bandoma rekonstruoti jos siužetą, visumos koncepciją, pasitelkus netikėtus kontekstus ir analogus. Šis straipsnis užpildo svarbią spragą – Sofijos buvimą-dalyvavimą pačiame intensyviausiame Čiurlionio kūrybos laike. Autorė įtikinamai parodo, kad šis planuotas opusas giliai persmelkė abiejų Čiurlionių egzistenciją, iš jo ryškėja tragiška kūrėjo pasaulėjauta, „Jūratėje“ numanomos tragedijos trauka. Buvo kuriamas erdvus simbolinis tekstas, kurio herojus troško sujungti šio ir ano pasaulio krantus. Planuotoji opera – ryškiausia menų sintezės pastanga. Apie menų sintezę kalbama ne viename „Jo laiko ir mūsų laiko“ straipsnyje.

Grįžkime dar prie laiko. Paklauskime: ar mintys, mąstymai apie Čiurlionių, talentingi ir mažiau talentingi, bet pagarbūs ir suinteresuotai ieškantys tikros kalbos, sustoja dabartyje, daug ką naujai, bent jau kitaip apšviesdami, ar eina į priekį, yra nukreipti į ateitį, į būsimus tyrinėjimus, ar kažkokiais būdais grįžta atgal, į pačią XX a. pradžią, intensyvią, gyvą, maitinamą ir Čiurlionio kūrybos, ar jie pasiekia simfoniją „Jūra“, „Pasaulio sutvėrimą“, „Zodiaką“, „Ramybę“? Ar jo ir mūsų laikai susiliečia? Rodos, galime sakyti, kad taip. Tyrimų idėjos, gyvieji, tikrieji impulsai prasideda iš pirminių šaltinių – iš to, kas palikta Čiurlionio. Gyvas tyrimas kaip ir kūryba yra ir palindromiškas judesys, grįžtantis ten, kur yra prasidėjęs.

Kas dar galėtų būti minima Čiurlionio akivaizdoje, aišku, nebūtinai, juk ir taip visko daug. Čiurlionio žodinė kūryba, nors ir problemiška. Šatrijos Ragana, jos kiek prieštaringas požiūris į Čiurlionių, kaip tik dėl prieštaravimo ir įdomus, gal net simptomiškas. 1908 m. pavasarį iš Vilniaus ji rašė Pranui Augustaičiui: „*Yra mūsų dailės paroda. Ne be to, kad nebūtų gražių veikalų. Bet milžinišką parodos dalį užima Čiurlianis. Tokios dailės aš nesuprantu ir nepripažįstu. Tai dekadencija tikriausia. Vaiko piešiniai, ant kurių nieko negalima suprasti, o kuriems autorius davė visokius vardus. Galima tuos vardus mainyti, vis tiek – nuo to paveikslas nenustos – galima viską ten imaginuoti, kas turi gerą imaginaciją. Dar niekas, kad Čiurlianis taip varsoja – gal jo tokia dekadentiška siela – bet juokai man, kad publika (tai yra lietuviai nekurie, ypač panos) gėrėjasi tais paveikslais. Galvą deda, kad nesupranta. Bet nori būti aukštesniais naujos dailės pasekėjais. Nesupranta nieks, nesuprantu aš – ergo – kažki kas yra.*“² Įdomiausia, kad ir pačiai Šatrijos Raganai neramu, ji nujaučia: *kaži kas yra*, tik negali priklausyti prie entuziastų, kurių nemažą, gal net didesnę, dalį sudaro moterys. Atrodo, apimta to nerimo (kas gi ten vis dėlto yra) ji imasi rašyti straipsnį „Mintys apie dailę“ (1910), kur pirmą kartą tokiu lygiu prabylama apie tautiškumą mene: „*Iš to išeina, kad veikalas, kuriame apsieiškia tos tautos siela, iš kurios kilęs artistas, priguli prie tautiškos dailės. Tautiškumas tai lyg kokia žymė, išspausta ant veikalo, visai nežiūrint to, ką tas veikalas vaidina. Tai kažkas, kas yra tik tos tautos dvasioje, o jokioj kitoj nėra.*“ Diskutuoja su Druskium (Adomu Jakštu-Dambrausku), teigusiu, kad Čiurlionis nė krislelio neturi savyje lietuviškumo. Neatsako kritiško požiūrio – esą daugelyje Čiurlionio paveikslų apskritai nieko negalima nei atjausti, nei pamatyti. „*Bet paimkime tokį „Nuliūdimą“ arba tokią „Tylą“ iš II parodos. [...] Kiek juose lietuviškumo! Kokia sava skausmuose ramybė, kokia lietuviška resignacija, kokia melancholija kvepia iš tų paveikslų, ta pati melancholija, kuri vaikščioja po mūsų laukus, savo balsvai pilką šydą ant jų sleisdama. Man yra labai gimtini, labai lietuviškas Čiurlionio koloritas. Primena man jis tas spalvas, kurias lietuvis gaudavo, dažydamos vilnas naminiu būdu – medžių žievėse, visokių augalų lapuose ar kitaip.*“

Čiurlionio aš visai neapšaukiu tautišku artistu. Daug jam trūksta artizmo. Žiūrėdamas į jo paveikslus, matai, kad jis dvasios kančiose ieško kažko naujo, dar nepasakyto, neišreikšto, ir viso to, ką norėtų ir galėtų pasakyti, dar nėra pasakęs.³

Knygoje „Jo laikas ir mūsų laikas“ ne kartą minima „Žalčio sonata“. Jonas Bruveris sako, kad šis kūrinys „yra tarp nuosekliai semantinei interpretacijai sunkiausiai pasiduodančių ciklų“. Tai tiesa, tik nebūtina ieškoti šaltinių. Čiurlionio sąmonė pati yra šaltinis to, ko jau neprisimename ar ko dar nesuvokiame. Įdomi „Žalčio sonatos“ interpretacija, kurią galima pavadinti sąmonių suderinimu, pateikta Arvydo Šliogerio, jis mano, kad šis paveikslas yra vizija, „savo metafiziniu rangu ir įžvalgos tikslumu prilygstanti tik pačioms galingiausioms didžiųjų graikų – Herakleito ir Platono – vizijoms, o detalėmis šias vizijas net pranokstanti“.⁴ Pagrindinė mintis – tai prarastos lietuvių kultūros ir egzistencijos vizija. Tada tikrai „Žalčio sonatą“ galima regėti greta Platono Olos alegorijos: semantiniu požiūriu menas ir filosofija yra vienis.

Čiurlioniui skirtame tome yra nemažai ir šio kūrėjo atšvaitų kitų menininkų kūryboje, refleksijų spaudoje, medijose. Dar reikėtų atidesnio, gal tiesiog problemą atnaujinančio žvilgsnio į literatūrą, į poeziją. Nors, tiesą sakant, literatūroje tėra tik vienas tikras dvasios įvykis, įvykis Čiurlionio akivaizdoje, – tai Salomėjos Nėries karo metų eilėraštis „Viltis“ (1942): „Nūnai tu pats prieš mane tiesiai. / Ir vilties žvakė rankoj dega.“

Įvykių negali būti daug.

Nebus perdėta pasakyti: kad ir sunkus M. K. Čiurlionio tyrinėjimų tomas, sklaidos projektas, įvykdytas Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, – tai įvykis mūsų kultūros gyvenime, šiaip jau linkstančiame pasikliauti lengvesnėmis ir atraktyvesnėmis formomis. ■

2013-11-05

¹ Filosofijos istorijos chrestomatija, Vilnius, *Mintis*, 1980, p. 107.

² Šatrijos Ragana, Laiškai, Vilnius, *Vaga*, 1986, p. 247.

³ Lietuvių literatūros kritika, I, Vilnius, *Vaga*, 1971, p. 596–597.

⁴ Arvydas Šliogeris, Bulvės metafizika, Vilnius, *Apostrofa*, 2010, p. 267.

Kas šios knygos adresatas? Paprastai tokias skaito (arba bent gerai matomoje vietoje laiko) tie, kas tiesiogiai yra susiję su pačia mokykla: mokiniai ir mokytojai, kiti darbuotojai, dirbę keistuolių aplinkoje ir juos pakentę, mokyklos statytojai, koordinatoriai, vadovai, vadovų vadovai. Neabejoju, ji domins ir žmones, kurie su mokykla buvo susiję netiesiogiai – kolegas mokytojus ir vadovus, menininkus ir architektus, meno streikininkus ir socialinius aktyvistus, pirmos kartos sąjūdininkus bei tuos, kurie čia išvardytus myli ir/ar jų nekenčia. Šis leidinys neabejotinai bus naudingas istorikams, filosofams, psichologams, psichiatrams ir sociologams, nes jie rastų pakankamai medžiagos rengti savo moksliniam darbams. Slapta šią knygą skaitys buvę ir esami KGB operatyvininkai bei specialiųjų tarnybų analitikai: maža ką – gal kažkas praspūdo...¹

Jau perskaičius tokią įžangą, darosi aišku, kad ši knyga nebus įprasta plyta, kurią nusipirkę (o dažniausiai gavę dovanų) vargais negalais išspraudžiame į plyšelį tarp kitų knygų ir iškart pamirštame. Iš tokių „veikalų“ dažniausiai ir susimūrija ne(pa)judinamos „knygų sienos“. O šią skaitydamas kuo toliau, tuo labiau stebiesi, niekaip negalėdamas atsitraukti nuo „kažkokio“ Alytuje esančios „kažkokios“ dailės mokyklos kasdieninių peripetijų. Nors, atrodytų, niekaip nebuvai ir nesi su ja susijęs. Nepaisant to, ši knyga – tarsi geras romanas, kurio negali padėti į šalį, neperskaitęs iki paskutinio puslapio.

Ko gero, tai nėra joks komplimentas, tačiau pats knygos sudarytojas Redas Diržys atvirai pripažįsta: ši

ATVIRAI IR BE UŽUOLANKŲ

Alytaus dailės mokykla: 35 pasipriešinimo metai.

Sudarytojai Redas Diržys ir Asta Stasionytė.

Kitos knygos, 2013. p. 230.

knyga – radikaliai subjektyvuota mokyklos istorija [...] mokslinės analizės čia taip pat nerasite. Ji parašyta iš aistros – akinančios ir kartais visai apžlibinusios – apie fizinį, psichologinį ir dvasinį solidarumą erdvėje, laike ir nuolatiniame prasmės ieškojime.²

Iš pirmo žvilgsnio keistokas pareiškimas. Tačiau Redas Diržys nėra eilinis dailės mokyklos direktorius, todėl tokiuose jo žodžiuose nėra nieko keista. O Alytaus dailės mokykla nėra eilinė niekam nežinoma regiono dailės mokykla, „garsi“ nebent tuo, kad jos direktorius yra suklijavęs kokį šimtą popierinių lėktuvėlių... Ko gero, būtent tokios „nebylios“ regionų dailės mokyklos yra parankiausios valdžiai, nes jas galima tyliai, tačiau sistemingai naikinti, prisidengiant įvairiomis „restruktūrizacijomis“. Šiuo požiūriu Lietuvos švietimo ministerija ir jos pavaldiniai regionuose yra pavydėtina nuoseklūs.

Alytaus dailės mokykla ir kontrkultūriniai, avangardiniai judėjimai, daugiau kaip dvidešimt metų besikoncentruojantys aplink ją, yra tarsi ašaka, įstrigusi į gerklę miesto valdžiai. Akivaizdu, kad Diržio ir Dailės mokyklos masteliai niekaip netelpa į provincialius „regioninės kultūros rėmus“, o tai ypač siutina vietinius valdininkus. Ir tuo nereikėtų stebėtis, nes esmė juk ne „šokiruojančios“ akcijos, bet savarankiškas, nepaklusnus mąstymas, kuris formuojasi tuose avangardizmo židiniuose. O valdininkams – tai tikras peilis!

Pradžia buvo 1993 m., kai Alytuje pradėta organizuoti vienos paros gatvės meno festivalius *Tiesė*.

Pjūvis, kuriuose debiutavo nemažai šiuo metu gerai žinomų šiuolaikinių menininkų iš Vilniaus (beje, daugelis dabar, jau tapę „žvaigždėmis“, tarsi gėdindamiesi bando ištrinti šį „neprestižinį“ faktą iš savo CV). Dailės mokykloje pradėjo burtis jaunų, kūrybingų, gana avangardistiškai nusiteikusių žmonių, baigusių VDA ar Talino dailės institutą, kolektyvas. Jie ėmėsi iš esmės pertvarkyti edukacinį, kūrybinį procesą. 1995 m., Diržiui tapus dailės mokyklos direktoriumi, prasidėjo atkakli „kova“ su biurokratinėmis valdžios struktūromis dėl galimybės turėti viešą savarankiško mąstymo tribūną mieste.

2005 m. Alytuje surengta precedento Lietuvoje neturinti „Meno streiko bienalė“, į kurią, tapusią savotišku „kairiojo aktyvizmo kongresu“, šiandien noriai važiuoja žymiausi kairiojo aktyvizmo apologetai iš viso pasaulio. Ir tam nereikia nei milijoninio biudžeto, nei „auksinių liūtų“ nominacijų. Traukos centras – Diržio veikla ir Dailės mokykla.

Trumpiau tariant, daugiau kaip dvidešimt metų Diržys (kartu su Audriumi Janušoniu, Margarita Janušoniene, Ramūnu Jaru, Indre Diržiene, Mantu Kazakevičiumi, Vidu Simanavičiumi, Gita Strikyte, Mindaugu Jakučioniu...) ir Alytaus dailės mokykla yra avangardizmo židinys, kuriame būtų sunku, o ir nereikėtų, bandyti atskirti meną nuo politikos, edukacijos, tiesiog prasmų kūrimo kartu. Tai, kad Dailės mokykla yra regioninė, leidžia lengviau išsisukti nuo sunkiasvorių hierarchinių modelių, būdingų, pavyz-

džiui, sostinės meno mokykloms. Alytaus dailės mokykla – reiškinys, nes veikia įvairiais sociokultūriniais lygmenimis, užtikrindama įvairių veiklų visumą.

Unikalu tai, kad Diržys, būdamas mokyklos direktorius ir kartu menininkas, technokratinę sistemą pavertė savotiška parodija, *fluxus* atmaina, biurokratizmo, popierizmo absurdui ir trumparegiškam mąstymui priešpriešindamas dar didesnę absurdą, pagrįstą atsakomuoju popierizmu ir apsimestiniu idiotizmu. Žinoma, tai sukelia atoveiksmį – vietinės biurokratinės struktūros niekaip nesugeba „praryti“ tokio kūrybinio, edukacinio „neformato“. Karas, nukreiptas tiesiogiai prieš Diržį ir valdininkams vis užkliūvančią Dailės mokyklą (juoba kad pastatas yra prestižinėje Alytaus vietoje, kiek „naudos“ jis atneštų, jei būtų privatizuotas!), vyksta daugybę metų.

2004 m. Alytaus savivaldybės Švietimo skyrius bandė Dailės mokyklą „reorganizuoti“, sujungdamas su amatų mokykla. Šiuo „nekaltu“ veiksmu norėta unifikuoti mokyklas ir galop jas sunaikinti. Tada padėjo tarptautinio masto užsienio menininkų, tarp kurių buvo ir lietuviai Jonas Mekas, Kęstutis Zapkus ir kt., palaikymas – jų laiškai privertė Alytaus valdžią atsisakyti tokių planų.

Ypač aršus puolimas prasidėjo prieš porą metų, kai Alytaus meno taryba (beje, 10-ajame dešimtmetyje įkurta Diržio ir jo bendraminčių iniciatyva) ėmė viešai kelti klausimus dėl neskaidrios finansinės Alytaus savivaldybės Kultūros skyriaus veiklos, piktintis tuo, kad visiškai neaiški miesto kultūros politika. Savivaldybės klerkai irgi nesnaudė, ėmė veikti suktais metodais, surado „diversantą“, dirbantį Dailės mokykloje, o šis pradėjo įvairioms instancijoms, pradedant savivaldybe, baigiant prokuratūra, rašyti skundus, neva Alytaus dailės mokykloje vykdoma „nelegali veikla“. Mokyklos direktorius Diržys buvo tąsomas po teismus, tapo vietinės televizijos „žvaigžde“, tačiau aptikti „nelegalios veiklos“ pėdsakų gaušioms komisijoms taip ir nepavyko.

Atsikratyti direktoriaus, o kartu „reorganizuoti“, t. y. sunaikinti, Dailės mokyklą taip pat nesisekė, tačiau karas tęsėsi, o valdžios desperacija dažnai įgaudavo net grotesko formas. Antai buvo surašytos

oficialios „dėstytojų elgesio Alytaus dailės mokykloje taisyklės“. Pavyzdžiui, 3 punktas nurodo, kad Alytaus dailės mokyklos dėstytojams privaloma „turėti humoro jausmą“, 11 punktas įpareigoja „daugiau kalbėtis, nemeluoti“, 20 punktas sako, kad reikia „parodyti žmogui pagarbą – visa kita jis padarys pats“, 22 punktu liepiama „stebėti bendravimą su pačiu savimi“, o 27 punktu patariama „įvaldyti būdą – kaip greitai pakeisti neigiamą būseną teigiama“...³ Dailės mokyklos direktorius galėtų surengti „performansų“ savaitę ar bent dieną, kai su visu mokytojų kolektyvu bandytų įgyvendinti klerkų išguldytas taisykles. Būtų ne(pa)prastas reginys!

Beje, skandalai ir karas tęsiasi iki šiol. Tiek Diržys, tiek Alytaus dailės mokykla jaučia nuolatinę įtampą dėl biurokratinės apgulties – tokios būsenos normaliais, t. y. ne autoritariniais, laikais daugelis nėra ne sapnavę. Pastaruoju metu direktoriui vėl teko atlaikyti „svarstymus“ Alytaus miesto savivaldybėje, o šių „teismų“ rezultatas yra absurdiškai niekinis – Diržys oficialiu raštu įpareigotas „nepainioti menininko ir direktoriaus pozicijų“. Sakyčiau, tokie raštai – geresnis *fluxus* už paties Diržio meną. Žinoma, esmė – ne raštų turinys, o nuolatinės įtampos ir streso palaikymas. Matyt, tikimasi, kad Diržys to spaudimo kada nors vis tiek neatlaikys...

Tačiau grįžkime prie knygos. Visa tai, ką čia paskubomis fragmentiškai išdėščiau, joje išsamiai atspindėta. Ko gero, vertingiausia tai, kad knygoje natūraliai dera totali eklektika su griežtu nuoseklumu, radikali subjektyvizuota žiūra su giliais socioistoriniais pjūviais. Paradoksalu, tačiau, nepaisant gyvos asmeninės pokalbių ir pasakojimų struktūros, trisdešimt penkeri Alytaus dailės mokyklos metai prabėga prieš akis tarsi kokia „Tarybų Lietuvos kronika“.

Juokauju, žinoma. Tačiau socioistoriniai, socioideologiniai lygmenys knygoje derinami taip sumaniai, kad ją skaitydami būtąjį laiką regime tarsi iš dviejų pusių – matome „istoriją“ subjektyviu pasakotojo žvilgsniu, tačiau kartu tarsi iš šalies, apibendrintai, platesniame kontekste. Tam padeda ir tyčia maksimaliai eklektiška tekstų (ir turinio) struktūra. Knyga

suskirstyta į istorinius periodus – Heroizmas: 1978–1986 m.; Komfortas ir revoliucija: 1986–1995 m.; Antrosios kartos mokytojų atėjimas: 1995–2006 m. (į ši skyrių chronologiškai įterpiamas priedas – tarptautinė Alytaus dailės mokyklos palaikymo kampanija); Trečiosios kartos mokytojų atėjimas: 2006–2013 m.

Viena vertus, išlaikoma gana aiški, logiška chronologinė-istorinė seka, antra vertus, jos kontekste skleidžiasi tuo metu dirbusių ar tebedirbančių mokytojų atsiminimai, pamąstymai apie Dailės mokyklą, mokymo procesus ir edukacijos filosofiją apskritai. Į šią „antischemą“ įsiterpia platesni pokalbiai, oficialių ir neoficialių tekstų intarpai, vienaip ar kitaip susiję su Alytaus dailės mokykla, – aptariamas Sąjūdis, avangardizmo užuomazgos, santykiai su galios struktūromis. Kalbinami ne tik buvę, esami mokytojai, bet ir architektai, valdininkai, vienaip ar kitaip prisidėję prie Dailės mokyklos atsiradimo. Prieš akis prabėga sovietmetis, Sąjūdis, dvidešimt antrosios nepriklausomybės metų – Alytaus istorija Dailės mokyklos gyvenime ir Dailės mokykla miesto gyvenime, žmonių likimai, išsipildžiusios ar žlugusios viltys. Atveriami gyvos istorijos „nervai“. Iš tikrųjų, kai skaitai knygą, fone nuolat šmėkščioja kovos, pasipriešinimo dvasia.

Nereikėtų apsigauti – tai nėra „provincijos Dailės mokyklos katalogas“ ar „valdiška istorija“. Ši knyga tarsi pleištas, įkaltas į pastarojo dvidešimtmečio (avangardizmo) kultūros istoriją. Tai, kad joje atskleidžia ne įprastas, į save susitelkęs sostinės požiūris (ir mąstymas), o būtent alternatyvūs mąstymo modeliai, manyčiau, dar labiau padidina knygos vertę. Tai ne tik Dailės mokyklos „istorija“, bet ir kontrkultūros ar avangardizmo (tiems, kurie bijo žodžio „kontrkultūra“) praktinis vadovas. ■

¹ Redas Diržys. Įžanga. Atvirai ir be užuominų. In. *Alytaus dailės mokykla: 35 pasipriešinimo metai*. Sudarytojai Redas Diržys ir Asta Stasionytė. *Kitos knygos*, 2013. p. 9.

² Ten pat, p. 9.

³ Ten pat, p. 199.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXVII

SOSTŲ IR POSTŲ KARAI

Apkalta! – kozirių kozirį metė Pikų dama, išdidžiai keldama aukštyn dažytą velną lakuotą kuodą.

– Aptapšnota! – užsisvajoję politikos palubėmis skrajojantis Rolandas.

Žvelgdamas į Ją, metančią dryžuotą Viktoro U. šešėlių, įvertindamas Jį, jau matantį save už lėktuvo šturvalo su naujomis Prezidento regalijomis, Algirdas II konstatavo: „Gera mintis, nesvarbu, iš kur paimta, daug vertingesnė už kvailą savąją.“ Ir sudarė darbo grupę, kuri išsiaiškintų, ar tikrai, kur du „nešasi“ (tiek į plotį, tiek į aukštį), trečias laimi. Grupinis atsakymas buvo daugiau negu optimistinis: kai *viena* ką reikia apkal(tin)s, o *kitas* kaip reikiant aptapšnos, DAUKANTINIS kelias Algirdui II bus, galima sakyti, išklotas raudonu kilimu be jokių asmeninių ar partinių pastangų. „O juk nieko nėra maloniau, kaip į šviesiausią viršūnę įkopti be vargo“, – tokiais Lukrecijaus žodžiais baigėsi visiškai slapta riboto naudojimo ir menkos vertės pažyma. Vis dėlto šis klausimas toks subtilus, kad Algirdas II dėl aiškesnių orientyrų kreipėsi ir į nepriklausomą vertintoją – mano būrimo saloną *Dura necessitas*. Ilgai vargau, kol sudariau virtualią astralinę darbo grupę iš senovės graikų ir romėnų.

– Kai du daro tą patį, išėina ne tas pats, – mokė dramaturgas Terencijus.

– Nelaimingi tie žmonės, kurie nedaro to, ką gali, bet imasi to, ko neišmano, – pridūrė poetas Propercijus.

Čia priėjo Ezopas ir susumavo:

– Jeigu žmogus imasi dviejų visiškai priešingų darbų, vienas, o greičiausiai abu, jam nepavyks.

Po pasitarimo su dvasiomis, Algirdui II pateikia visiškai priešingą išvadą, negu prognozavo pataikūnų grupė: „Tas, kuris mano, kad gali apsieiti be kitų, labai klysta, tačiau tas, kuris mano, kad kiti negali apsieiti be jo, klysta dar labiau.“

Šiuos negailestingus tiesos žodžius patvirtino pats Viktoras U., Seimo koridoriuose narsiai sūkaudamas: „Pir savo givenimą dar nisu matęs tokios silpnos Viriausybs.“ Turėjo pastabų ir marionetinei Pikų damai, kurios tiesiai šviesiai paklausė: *Ты что, кума, с ума сошла – бьешь десяткою туза!*

„Kas tam tikromis aplinkybėmis nepameta proto, tas neturi ką pamesti“, – kaip koks Lesingas atšovė į priekaištus Loreta G., išdrąsėjusi visais atžvilgiais.

„Tiesi linija – trumpiausias kelias tik matematikoje, bet ne politikoje“, – kantriai dėstė pompaduras. O kad statytinė geriau susigaudytų, liepė jai vietoj „Senio ir jūros“ perskaityti „Pasaką apie senį (žveją) ir žuvelę“, kur aiškiai parašyta, kokiais konstituciniais atvejais iš didelio politinio debesio lieka tik suskilusi gelda. Tačiau jis viena ausim buvo girdėjęs ir tokius nemirtingus Molière'o žodžius: „Kvailys nuo knygų dvigubai kvailėja“, todėl nusprendė, kad reikia papildomų saugiklių, ir įsidarbino neetatiniu Loretos G. sufleriu, nurodysiančiu, ką sakyti per oficialius viršūnių pusryčius, pietus ir vakarienes, o ypač per neoficialius *summitus*. Dar patarė, kad derėtų imti pavyzdį iš didesnio kalibro „žvaigždžių“, antai Lady Gaga į akis sako viena („Madonnos sosto man nereikia. Aš turiu savo.“), o už akių daro kita (tai tiek popso, tiek politikos abėcėlė) – vis fotografuojasi nuoga, drastiškai keičia įvaizdžius (o ne tik suvelia arba priploja kartais juosvus, kartais gelsvus plaukus). Be to, į naujausio albumo viršelį įsidėjo savo, plačiai išsiskėtusios „žvaigždės“, skulptūrą, kuriai pozavo pati ir kurią nužiedė toks Koonsas, bene garsiausias šių dienų menininkas. Kita vertus, apstu ne tik popsinijų, bet ir politinių sektinai patrauklių pavyzdžių – antai aptukęs, apgirtęs, apsirūkęs Toronto meras vis tiek nepraranda populiarumo laurų (Lauras Bielinis to nepakęstų), o Rygos meras Nilas Ušakovas, dėl prorusiškų pažiūrų meiliai vadinamas Mažuoju Putinu, populiariesnis už patį oranžinį Zuoką!

– Aukšiniai auksinio Rygos Nilo žodžiai: „Ta Rusijos valdžia, kuri yra, – geriausia iš to, kas yra. Nėra kitos išeities, išskyrus bendravimą su tuo, kas yra Kremliuje.“ Ot, blin, net aš taip sklandžiai nepasakyčiau, – pripažino Viktoras U. Dar pasvarstė, kad TV ekraną praradęs bedarbis Petruška galėtų labiau pasistengti, kad šiuolaikiškai užtušėtų daug kam, ypač konservatoriams, nepriimtina nepelnytai marionetinių AT* pirmininkės įvaizdį. Atsisveikindamas pamokė, kad „gilios mintys – tai geležinės vinys, įkaltos į protą neištraukiamai“ (aišku, ir vėl ne pats sugalvojo, pacitavo didžiausią paleistuvį tarp enciklopedininkų Diderot, bet vis tiek tas nuskambėjo įsakmiai ir įtikinamai). Tų žodžių įkvėpta Loreta G. su kupeta geležinių vinių nedvejodama ėmėsi savo kasdieninio darbo – iš haubicų pliekti į Prezidentūrą.

Neatsilieka ir kiti koalicininkai – pliekia iš turimų nupjautvamzdžių į visas puses. Ypač skardžiai plyšoja Skardžius: neleisiu norvegų laivams priplaukti prie Kiaulės nugaros arčiau kaip per patrankos šūvį! Br... Br... (žinomas kaip Bronius Braდაuskas) kaišioja pistoletą po nosimi visiems, norėjusiems nuplėsti jo nelečiamybę. O rusų biznio Lietuvoje statytiniai būriais traukia į valdančiąją socdemų partiją, nes, kaip aiškina Rygos Nilas, vis tiek „kitos išeities nėra“. Prieš tokius perbėgėlius, pasak *Lietuvos ryto*, griebiamasi bjaurių „aštriančių klastočių“, tačiau trauktis šie neturi kur, juk už jų – Maskva, o ten, kaip žinome, režisuoja ne tik pasaulinio garso Tuminas, bet ir pasaulinio svorio dviveidis dvivietis (prezprimas, primprezas) Vladimiras – (RAS)PUTIN, (DVA)PUTIN...

Atsižvelgdamas į minėtas ir neminėtas aplinkybes, Mazuronis, turtindamas politinę aplinką, pasirūpino, kad pavasariop, mat artėja rinkimai, drumstuose šalies vandenyse knibždėtų būriai riebių „aštriašnių erškėčių“... ■

Tiesiai iš suskilusios geldos
Krescencija ŠURKUTĖ

* ATlyginimų ATstatymo vienai privilegijuotai nuskriaustųjų grupei entuziastė, lydekai (KT) paliepus, Seimui panorėjus. Algirdas II sako, kad tai teisėjų KERŠTAS politikams. Pensininkai laukia, kada bus atkeršyta ir jiems...

KULTŪROS BARAI

2013. 11 (587)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Algis MICKŪNAS. *Civilizations/Cultures – Science/Technology*. One of the major tasks facing Europe and the rest of the world, while couched in terms of elimination of poverty, is to set a tone for what comes along with such elimination and to what extent can it continue without many other domains entering into the picture. Such domains will be discussed when forming a method capable of engaging other civilizations, other systems, without imposing a Western "model" that might look and in many cases is deemed to be "imperialistic." The latter is usually not mentioned when times are good, when the promise of great advances have been matched by fulfillment on global scale. According to various pronouncements, 1 billion people got out of poverty, and now European Union is thinking of the tasks after or starting with the year 2015 that would eliminate poverty permanently. Of course, Europe cannot do it alone – it is a global task, even if Europe wants to play a leading role (page 2).

Modernity Is Not Yet Exhausted. A conversation with architect Tom Spector conducted by Almantas Samalavičius. Though popular journals of architecture appeal to visionary architecture, they also inflict a mistaken view of architecture suggesting that each and every architectural structure has to be a masterpiece. It is far more difficult to create architecture that fits into usual surroundings and satisfies everyday needs. There is space for visionary architecture as well but to demand that architects should create this type of architecture exclusively is ethically wrong, says the architect who claims that modernity has still resources to reflect upon itself (page 10).

Corporate Capitalism and Mythology of Modernity. A well-known Canadian author and social critic Wade Rowland replies to the questions of Almantas Samalavičius. The conversation about relations between ethics and corporate business is based on Rowland's book „Greed, Inc.“ Replying to the questions Wade Rowland suggests that throughout the twentieth century with the ascent of Continental philosophy and various forms of relativism we have lost our ability to make autonomous ethical judgements. This lack of trust in moral judgement arises from the essential myth of modernity which claims that moral actions of a human being are results of the institutions of liberal democracy and the market and in case these institutions did not exist we would fall prey to our animal instincts and struggle for survival against each other in a sort of Darwinian way. Yet this is a myth since moral sensitivity of a human being reaches far beyond the era of modernity (page 14).

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. *The Meaning of „Non-absolute“ Morality and Truth to Law and Lawyers*. The article of Giedrė Lastauskienė, published in May issue of Kultūros barai is a discussion of an important and urgent problem – a negative view of the legal system and legal representatives that are widespread in this society. The call of Lastauskienė to discuss these issues publicly is extremely timely and rare. However, the author approaches Lastauskienė's thesis questioning whether it is precise enough and secondly, she questions whether the main cause of legal nihilism in Lithuania is the lack of knowledge of people about this sphere (page 18).

In Columbia Where Haiku is a Drug. A World association of haiku arranged its seventh conference in Columbia, Medellin on September 13-16. This event drew a number of poets from all over the world who write modern or traditional haiku. Julius Keleras was the only European participant of the event (page 28).

Julius KELERAS. *Haiku and Lithuania*. A paper given at the International festival of poetry in Columbia (page 28).

Kentaro AWANO. *Haiku* (page 30).

Ba'ya NATSUIHI. *Haiku* (page 31).

Julius KELERAS. *Haiku* (page 31).

Kęstutis ŠAPOKA. *About Humanism and Nihilism*. About the exhibition of photos by Arūnas Baltėnas „The Silence of the Home“ held in Vilnius (page 33).

Ingrida RAGELSKIENĖ. *Theatre Overburdened with Ideologies*. Syrens 2013. This international festival held in Vilnius has approached its tenth anniversary. No one doubts its importance to Lithuanian theatre and cultural climate as well as economy – this festival seems to have no rivals. But does it have real partners who support its strategy, what cultural habits it fosters and sustains in Lithuania, what remains behind its communications team – these are the questions that are discussed in the article (page 35).

Rūta TAUKINAITYTĖ-NARBUTIENĖ. *Art, Trade, Technique*. Impressions from biennial of book binding art in France (page 39).

Jūratė STAUSKAITĖ. *About the freedom*. Essay (page 43).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-L. *The magic by Jūratė Mykolaitytė painting* (page 47).

Kęstutis ŠAPOKA. *The Adventures of Robinson Crusoe and Friday*. Has the notion of interdisciplinary art become obsolete? Has this kind of art died? These questions are triggered by the exhibition curated by Danutė Gambickaitė and Gintarė Matulaitytė and titled „In the Graveyards of Interdisciplinarity“ (page 49).

When political people have finished with repression and violence, PEN can indeed be forgotten... 79th PEN International congress in Reykjavik. Lithuanian PEN member, Tomas Kavaliauskas, shares his insight into events of the congress. He adds his critical reflection on blind application of human rights in its resolution against Russian laws that deal with Pussy riots and propaganda of homosexuality to minors; however, the author also acknowledges Russian failure to deliver civilizational alternative to the Western Europe (page 52).

About the Ukrainian Koschei, his inmate and the windows to different European perspectives. Tatiana Zhurzhenko answers in depth to academic questions of Tomas Kavaliauskas. This conversation analysis the issues of Ukrainian identity, linguistic asymmetry, and Eastern European partnership. This essay type of dialogue also embraces Ukrainian regional cultures and their memory conflicts (page 57).

Virgilijus ČEPAITIS. *Blocking Independence*. From the notes of former parliament member about the first days of re-established independence (page 66).

Leon KRIER. *The Future of Archeological Reconstruction*. In a previously unpublished statement the renowned architect provides his view of archeological and architectural reconstruction that differs fundamentally from contemporary modernist practice to exhibit ruins, to apply modern technologies and materials while reconstructing edifices of the past. Thus people who travel from far away to see the monuments they know from school textbooks of pulp fiction become disillusioned when they only have a chance to see bits, fragments and ruins. Why has restoration abandoned the practice of reconstructing buildings and sites as they once were, moreover so that contemporary digital technologies enable us to rebuilt structures as they once existed – this question is targeted in Krier's comment on reconstruction and the Roman Forum (page 79).

Andrius MARTINKUS. *When „a suitable soil for a revolution“ Comes into Being?* What connections Lithuania had with the movement of Eurasians that in post-revolutionary emigre circles drew together intellectuals from various spheres? First it should be pointed out that its members were Vosylius Sezemanas (Wassily Seseman) and Lev Karsavin (page 81).

Viktorija DAUJOTYTĖ-PAKERIENĖ. *The Time of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis*. Review of the book „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911). His Time and Our Time, edited by G. Daunoravičienė and R. Povilionienė. Vilnius: Lietuvos Muzikos ir teatro akademija, 2013 (page 87).

Kęstutis ŠAPOKA. *Openly and Without Hints*. Review of a book „Alytus Art School: 35 Years of resistance“. Edited by Redas Diržys and Asta Stasionatytė. Kitos knygos, 2013 (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Wars of Trones and Patroness*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhard Koselleck's thesis of the genesis of modernity
The modern consciousness as crisis: Reinhard Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury
Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En) (Lt)

Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were “unaccompanied minors”. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.
Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

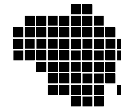
A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja Kultūros barų 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

Problemos ir idėjos; Kūryba ir kūrėjai; Kaimynystė;
Praeities dabartis; Apie knygas

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SAJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

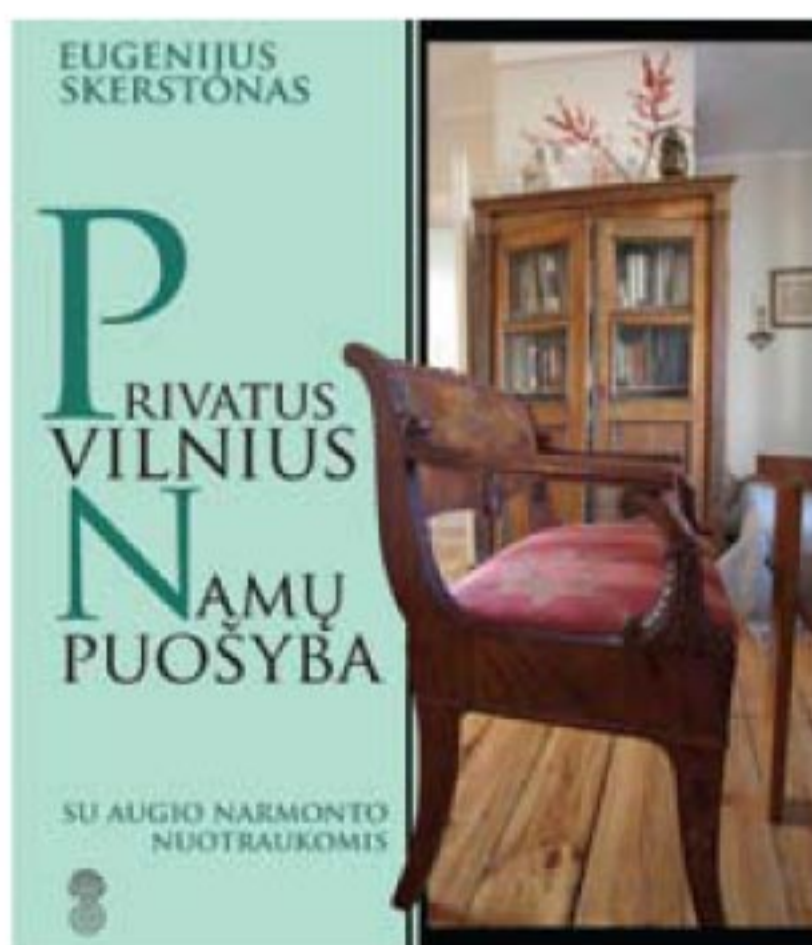
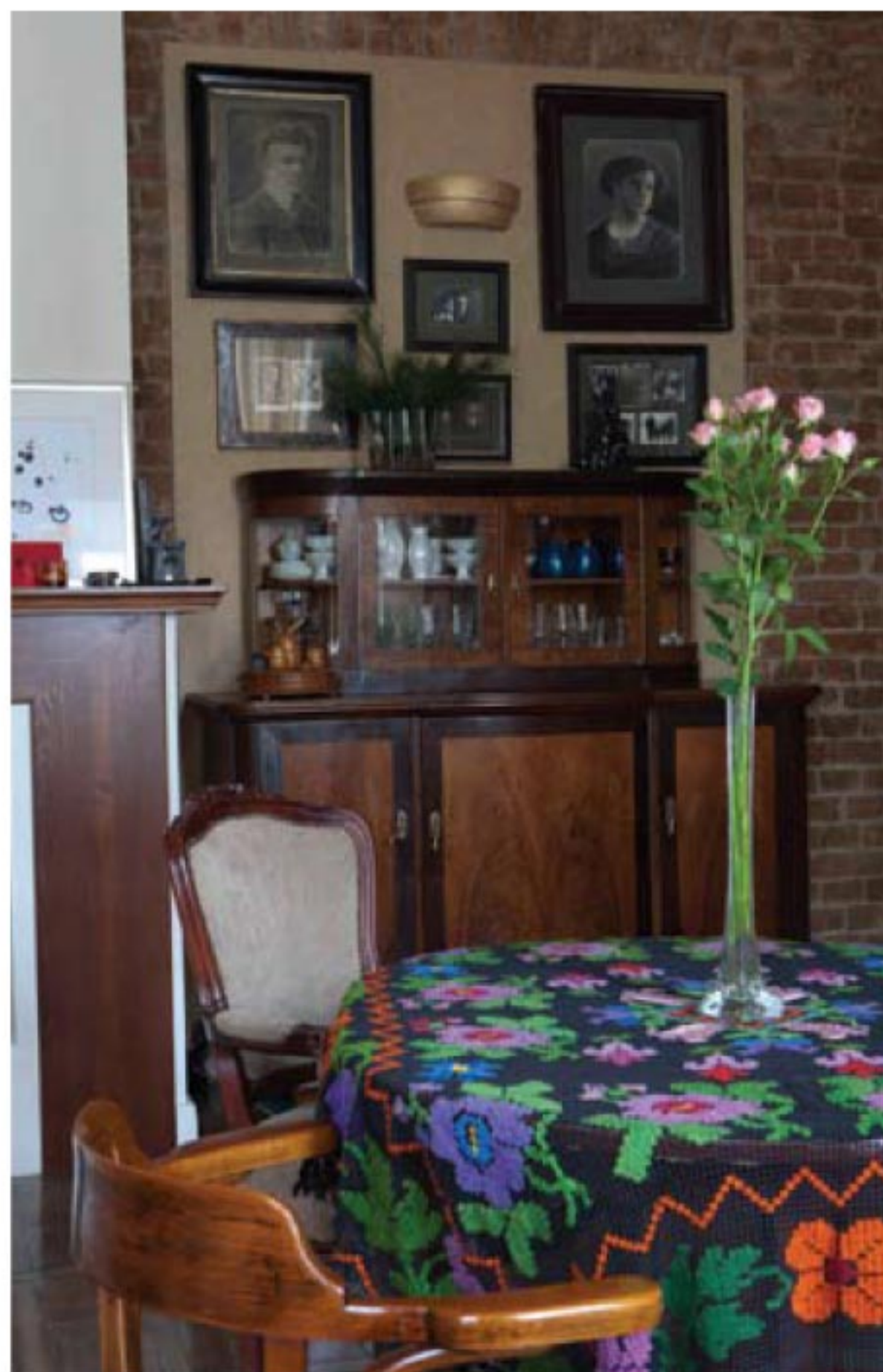
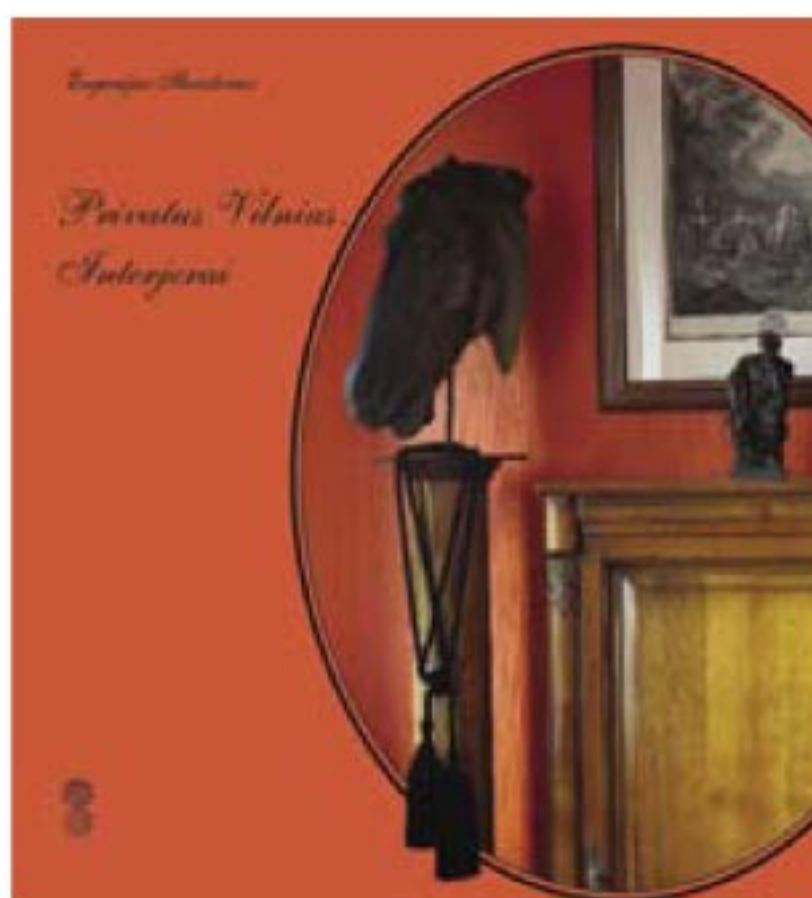
EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

**Sostinės
interjerų paslaptys**
„Margas ir įvairus buvo
Vilnius – turtingas
ir skurdus, puošnus
ir kuklus, blizgantis
ir apšepęs, tačiau
visus šiuos socialinius
kontrastus švelnino
miesto jaukumas,
tapybiškas įvairumas,
intymus mastelis,
gera topografinė
padėtis...” – rašė
garsus Lietuvos
dailės istorikas
Vladas Drėma,
matyt, ir paskatinęs
Eugenijų Skerstoną
su fotografu Augiu
Narmontu aplankyti
ir nufotografuoti 115
vilniečių būstų...

EUGENIJUS
SKERSTONAS

PRIVATUS
VILNIUS
NAMŲ
PUOŠYBA

SU AUGIO NARMONTO
NUOTRAUKOMIS

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 11 (587), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009